



**Τίτλος έργου: «Hoaxes και διασπορά ψευδών ειδήσεων – Έρευνα για την (αν)ασφάλεια των ψευδών ειδήσεων μέσω διαδικτύου και την οικονομοτεχνική διάσταση του φαινομένου – Νομική αντιμετώπιση και de lege ferenda»**

Το έργο χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) και από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ), με αρ. σύμβασης Έργου 80529, στο πλαίσιο της 1<sup>ης</sup> προκήρυξης ερευνητικών έργων ΕΛΙΔΕΚ για την ενίσχυση μεταδιδακτόρων ερευνητών/τριών, με φορέα υποδοχής το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής.

**ΕΕ1 – Παραδοτέο κείμενο υπ' αρ. 1**

**Τίτλος: *Εγκληματολογική θεώρηση της πράξης της διασποράς ψευδών ειδήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης***

**Παραπομπή:**

**Δρ. Φώτιος Σπυρόπουλος** (επιστημονικός υπεύθυνος) σε συνεργασία με: **Ευαγγελία Ανδρουλάκη, Αριστοτέλης Κομποθρέκας, Νικόλαος Καραγιάννης & Δρ. Βασίλειος Καραγιαννόπουλος** (μέλη ερευνητικής ομάδας), **Εγκληματολογική θεώρηση της πράξης της διασποράς ψευδών ειδήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης**, παραδοτέο κείμενο υπ' αρ. 1 στην ΕΕ1 στο έργο «Hoaxes και διασπορά ψευδών ειδήσεων – Έρευνα για την (αν)ασφάλεια των ψευδών ειδήσεων μέσω διαδικτύου και την οικονομοτεχνική διάσταση του φαινομένου – Νομική αντιμετώπιση και de lege ferenda», το οποίο χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) και από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ), με αρ. σύμβασης Έργου 80529, στο πλαίσιο της 1ης προκήρυξης ερευνητικών έργων ΕΛΙΔΕΚ για την ενίσχυση μεταδιδακτόρων ερευνητών/τριών, Αθήνα, Σεπτέμβριος 2019, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής.

**Citation:**

**Dr. Fotios Spyropoulos** (scientific supervisor) in collaboration with: **Evangelia Androulaki, Aristotelis Kompothrekas, Nikolaos Karagiannis & Dr. Vassileios Karagiannopoulos** (research team members), **Criminological aspect of the act of disseminating false news on social media**, deliverable scientific paper no. 1 in WP1 of the project "Hoaxes and dissemination of false information - Research on the (in)security of false information online and the technical – financial dimension of the phenomenon - Legal treatment and de lege ferenda", funded by the Hellenic Foundation for Research and Innovation (HFRI) and the General Secretariat for Research and Technology (GSRT), under grant agreement No 80529, in the context of the 1st call for research projects HFRI to support postdoctoral researchers, Athens, Greece, September 2019, University of West Attica.

Το έργο παρέχεται υπό τους όρους της δημόσιας άδειας του νομικού προσώπου Creative Commons Corporation: Αναφορά Δημιουργού – Μη Εμπορική Χρήση – Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 (CC BYNC-ND)

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported Projects 4.0 (CC BYNC-ND)

# Εγκληματολογική θεώρηση της πράξης της διασποράς ψευδών ειδήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

## Μέρος Α΄

### Το φαινόμενο των ψευδών ειδήσεων και της παραπληροφόρησης

#### 1. Εισαγωγή

Ο όρος ψευδείς ειδήσεις (“fake news”)<sup>1</sup> δεν είναι νέος, καθώς ψευδείς ειδήσεις υπάρχουν από την στιγμή που οι άνθρωποι άρχισαν να επικοινωνούν μεταξύ τους<sup>2</sup>, ωστόσο τα τελευταία έτη η χρήση του όρου αυτού από μέσα ενημέρωσης, αλλά και

---

Το παρόν αποτελεί παραδοτέο κείμενο της ΕΕ1 στο πλαίσιο της μεταδιδακτορικής έρευνας με θέμα «Hoaxes και διασπορά ψευδών ειδήσεων – Έρευνα για την (αν)ασφάλεια των ψευδών ειδήσεων μέσω διαδικτύου και την οικονομοτεχνική διάσταση του φαινομένου – Νομική αντιμετώπιση και de lege ferenda», η οποία χρηματοδοτείται από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) – General Secretariat for Research and Technology (GSRT) και το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) – Hellenic Foundation for Research and Innovation (HFRI) σε υλοποίηση της 1<sup>ης</sup> προκήρυξης ερευνητικών έργων ΕΛΙΔΕΚ για την ενίσχυση μεταδιδακτόρων ερευνητών/τριών, με φορέα υποδοχής το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής και αρ. σύμβασης έργου 80529.

Την ερευνητική ομάδα αποτελούν: *Φώτιος Σπυρόπουλος* (Δικηγόρος - οικονομολόγος, Διδάκτωρ ποινικών επιστημών Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, ποινικολόγος ΜΔΕ, εγκληματολόγος ΜΔΕ, επιστημονικός υπεύθυνος έρευνας), *Vassileios Karagiannopoulos* [Senior Lecturer & Head of Ethics, Institute for Criminal Justice Studies, University of Portsmouth (UK)], *Ευαγγελία Ανδρουλάκη* (Δικηγόρος, εγκληματολόγος ΜΔΕ, μέλος Δ.Σ. Κέντρου Μελέτης του Εγκλήματος – ΚΕ.Μ.Ε.), *Νικόλαος Καραγιάννης* (Δικηγόρος, εγκληματολόγος ΜΔΕ), *Αριστοτέλης Κομποθρέκας* (υπ. Δρ. Πανεπιστημίου Πατρών, μαθηματικός, ΜΔΕ Πληροφορικής) και ο Ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής Δρ. *Λάζαρος Βρυζίδης*.

<sup>1</sup> Για τον ορισμό του όρου “fake news” από το Oxford Research Encyclopedia βλ. url: <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-809>, προσπελάστηκε στις 25.08.2019.

<sup>2</sup> Περισσότερες πληροφορίες για την ιστορία των ψευδών ειδήσεων μπορούν να ανευρεθούν στο πόνημα των *Julie Posetti and Alice Matthews*, “A Short Guide to the History of ‘Fake News’ and Disinformation: A New ICFJ Learning Module” (url: <https://www.icfj.org/news/short-guide-history-fake-news-and-disinformation-new-icfj-learning-module> , προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

πολιτικούς έχει γίνει ευρέως διαδεδομένη, προκειμένου να περιγραφούν δημοσιεύσεις – κυρίως σε διαδικτυακούς ιστότοπους – αμφισβητήσιμης ακεραιότητας<sup>3</sup>.

Οι φήμες, οι θεωρίες συνωμοσίας, και άλλες παρόμοιες πράξεις και συμπεριφορές, συνδέονται συχνά με αυτό τον όρο<sup>4</sup>. Εξάλλου, στη σημερινή «ψηφιακή» εποχή, οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας [ειδικές πλατφόρμες επικοινωνίας (π.χ. viber) και ιδίως τα κοινωνικά δίκτυα (π.χ. facebook)<sup>5</sup>] επιτρέπουν νέους τρόπους «παραγωγής», διανομής και «κατανάλωσης» ψευδών ειδήσεων, δυσκολεύοντας τον διαχωρισμό τους από τις αξιόπιστες και αξιοποιήσιμες πληροφορίες.

Οι βασικοί άξονες μελέτης του φαινομένου των ψευδών ειδήσεων κυρίως αναπτύσσονται σε αναλύσεις αναφορικά με τη δημιουργία τους, τον χαρακτηρισμό τους ως τέτοιες, τη διάδοσή τους και την καταπολέμηση του φαινομένου.

Καταρχάς και σε εννοιολογικό επίπεδο, ο τρόπος χαρακτηρισμού των ψευδών ειδήσεων αποτέλεσε βασική προβληματική για τη βιβλιογραφία καθώς ο ορισμός του όρου “fake news” δεν έχει αποκρυσταλλωθεί πλήρως<sup>6</sup>. Εξάλλου, υποστηρίζεται ότι ο

<sup>3</sup> J. *Steinhauer*, Of Fake News and Fake History, The American Review of Books, Blogs, and Bull, Foreign Policy Research Institute, 22 Ιουνίου 2017 ( url: <https://www.fpri.org/article/2017/06/fake-news-fake-history/>, προσπελάστηκε στις 25.08.2019).

<sup>4</sup>Υπάρχει πληθώρα πηγών που προσπαθούν να ομαδοποιήσουν τα fake news σε κατηγορίες. Μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση των πρακτικών που συγκεντρώνονται υπό τον όρο fake news εντοπίζεται με τη μορφή infographic στον ιστότοπο του μη κερδοσκοπικού οργανισμού EAVI. (url: <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info/>, προσπελάστηκε στις 11.06.2019 )

<sup>5</sup>Η ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων (Online Social Media - OSM) δημιούργησε επίσης την αγορά των υπηρεσιών εξαπάτησης κοινωνικών δικτύων [social media fraud (SMF) services], που περιλαμβάνει τη δημιουργία ψευδών λογαριασμών κοινωνικών δικτύων, τη δημιουργία ψευδών “like”, “followers” και “views”, με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η αξιοπιστία των δεδομένων των κοινωνικών δικτύων (για περισσότερες πληροφορίες βλ. *Masarah Paquet-Clouston, Olivier Bilodeau, and David Décarry-Héty*, Can We Trust Social Media Data? Social Network Manipulation by an IoT Botnet. In Proceedings of the 8th International Conference on Social Media & Society (#SMSociety17). ACM, New York, NY, USA, Article 15, 9 pages, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1145/3097286.3097301>, προσπελάστηκε στις 11.06.2019).

<sup>6</sup>Οι Edson C. Tandoc Jr., Zheng Wei Lim και Richard Ling εξέτασαν τις διαφορετικές χρήσεις και ορισμούς του όρου “fake news” στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία από το 2003 έως το 2017 και κατέληξαν σε μια ενδιαφέρουσα τυπολογία που ξεκαθαρίζει τι εννοούμε με τον όρο αυτό. Οι ορισμοί διαφοροποιούνται στο βαθμό αντικειμενικότητας και εξαπάτησης που θέλει να επιτύχει ο δημιουργός της ψευδούς ειδήσης. Περισσότερα βλ. *Edson C. Tandoc Jr., Zheng Wei Lim & Richard Ling*, Defining “Fake News”, *Digital Journalism*, 6:2,, 2018, pp.: 137-153, DOI: 10.1080/21670811.2017.1360143, ( url: <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>, προσπελάστηκε στις 11.06.2019).

όρος αυτός καθαυτός είναι ανεπαρκής προκειμένου να περιγράψει το φαινόμενο της παραπληροφόρησης και της κακής πληροφόρησης<sup>7</sup>.

Με κριτήρια την πρόθεση και την ικανότητα αναφορικά με τη δημιουργία και τη διασπορά ψευδών ειδήσεων, οι ερευνητές προσπαθούν να μελετήσουν και να **χαρακτηρίσουν** διαφορετικούς τύπους ψευδών πληροφοριών, οι οποίοι και θα αναπτυχθούν και αναλυθούν κατωτέρω<sup>8</sup>. Η **δημιουργία** αφορά την «παραγωγή» ψευδών ειδήσεων, ανιχνεύοντας τα κίνητρα (συχνά οικονομικά, πολιτικά ή κοινωνικά) καθώς και τους τρόπους (σε τεχνικό πλέον επίπεδο). Η **διάδοση** (διασπορά) των ψευδών ειδήσεων αναφέρεται στους διάφορους τρόπους κυκλοφορίας και ενίσχυσης των ψευδών πληροφοριών, συχνά μέσω τεχνολογιών επικοινωνίας όπως τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης<sup>9</sup> και οι μηχανές αναζήτησης. Τέλος, η **καταπολέμηση** των ψευδών ειδήσεων αναφέρεται στις διάφορες προσεγγίσεις για την ανίχνευση και την αντιμετώπιση των ψευδών ειδήσεων σε διαφορετικά επίπεδα, από νομικές, οικονομικές και τεχνικές πτυχές έως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και την πληροφοριακή εκπαίδευση των πολιτών καθώς και τις υπηρεσίες και δράσεις “fact-checking”<sup>10</sup>.

<sup>7</sup> Βλ. *Claire Wardle & Hossein Derakhshan*, Αναφορά για το Συμβούλιο της Ευρώπης, DGI (2017) 09, σελ. 15 – 16 (url: <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>, προσπελάστηκε στις 10.09.2018), *C. Wardle*, Fake News. It’s Complicated, First Draft, 2017, (url: <https://firstdraftnews.org/fake-news-complicated>, προσπελάστηκε στις 10.09.2018) και *E. Zuckerman*, Stop Saying Fake News, It’s not Helping, My Heart is in Accra, 2017, (url: <http://www.ethanzuckerman.com/blog/2017/01/30/stop-saying-fake-news-its-not-helping>, προσπελάστηκε στις 10.09.2018).

<sup>8</sup> Βλ. την υπ’ αριθμ. 4.3. ενότητα του παρόντος πονήματος.

<sup>9</sup> Υπάρχουν έρευνες που αποδεικνύουν, ότι για την διάδοση των ψευδών ειδήσεων ευθύνονται αυτοματοποιημένοι λογαριασμοί των κοινωνικών δικτύων (Bots). Ενδεικτικά βλ. *Shao, Chengcheng & Luca Ciampaglia, Giovanni & Varol, Onur & Flammini, Alessandro & Menczer, Filippo*, The spread of fake news by social bots, 2017 (url: [https://www.researchgate.net/publication/318671211\\_The\\_spread\\_of\\_fake\\_news\\_by\\_social\\_bots](https://www.researchgate.net/publication/318671211_The_spread_of_fake_news_by_social_bots), προσπελάστηκε 15.02.2019).

<sup>10</sup> Ο έλεγχος επαλήθευσης (Fact Checking) είναι η πράξη ελέγχου των πραγματικών ισχυρισμών και γεγονότων σε ένα κείμενο προκειμένου να προσδιοριστεί η ακρίβεια και η ορθότητα των πραγματικών δηλώσεων. Αυτό μπορεί να γίνει είτε πριν (ante hoc) είτε αφού (post hoc) το κείμενο δημοσιευθεί ή διαδοθεί με άλλο τρόπο. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική / διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia (url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Fact-checking>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

Αξίζει βέβαια, αρχικώς, να σημειωθεί ότι τα κίνητρα δημιουργίας και διάδοσης ψευδών ειδήσεων δεν είναι πάντα ξεκάθαρα και προφανή<sup>11</sup>. Ωστόσο η δομή και το περιεχόμενο των ψευδών ειδήσεων έχουν πολλές φορές κοινά χαρακτηριστικά. Πολλές φορές κοινά στοιχεία ανιχνεύονται και στο προφίλ των χρηστών που διαδίδουν ψευδείς ειδήσεις<sup>12</sup>, είτε πρόκειται για πραγματικούς χρήστες είτε για αυτοματοποιημένους λογαριασμούς bots<sup>13</sup> των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Κατά συνέπεια των κοινών αυτών στοιχείων και με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά έχουν προταθεί απλές καθώς και πολυσύνθετες τεχνικές ανίχνευσης και περιορισμού της διάδοσης των ψευδών ειδήσεων, τόσο από μέσα κοινωνικής δικτύωσης (όπως π.χ. η ηλεκτρονική πλατφόρμα του “Facebook”), όσο και από ειδησεογραφικά πρακτορεία (όπως η “Washington Post”), όπως θα αναλυθεί και κατωτέρω<sup>14</sup>.

## 2. Ιδεολογικές καταβολές – η σχέση με την προπαγάνδα

Οι ψευδείς ειδήσεις ενίοτε αποτελούν χρήσιμο εργαλείο για πρόσωπα, πολιτικά ή μη, που επιδιώκουν να τις χρησιμοποιήσουν ως μέρος προπαγάνδας<sup>15</sup>. Εξάλλου, η

<sup>11</sup> Η πρακτική της απόκρυψης των υποστηρικτών ενός μηνύματος ή ενός οργανισμού (π.χ. πολιτικών, διαφημιστικών, θρησκευτικών ή δημοσίων σχέσεων) ώστε να φαίνεται ότι προέρχεται και υποστηρίζεται από τους βασικούς συμμετέχοντες αναφέρεται ως “Astroturfing”. Πρόκειται για μια πρακτική που αποσκοπεί να δώσει στις δηλώσεις ή τις οργανώσεις αξιοπιστία, αποκρύπτοντας πληροφορίες σχετικά με την οικονομική σύνδεση της πηγής – Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική / διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia (url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Astroturfing>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

<sup>12</sup> Παραδείγματος χάρη, η ηλικία του χρήστη παίζει σημαντικό ρόλο. Σύμφωνα με την έρευνα του Andrew Guess κ.ά., οι μεγαλύτεροι σε ηλικία χρήστες (πάνω από 65 ετών) έχουν διπλάσια πιθανότητα να κοινοποιήσουν μία ψευδή είδηση σε σχέση με νεότερους χρήστες (ηλικίες 18-29). Βλ. *Andrew Guess, Jonathan Nagler and Joshua Tucker, Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook, Science Advances* 09 Jan 2019: Vol. 5, no. 1, DOI: 10.1126/sciadv.aau4586, (url: <https://advances.sciencemag.org/content/5/1/eaau4586>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

<sup>13</sup> Ένα διαδικτυακό ρομπότ (internet bot) είναι ένα πρόγραμμα που εκτελεί αυτοματοποιημένες εργασίες μέσω του διαδικτύου. Ονομάζεται επίσης και web bot, web robot, WWW robot ή απλά bot (βλ. ορισμό στην ηλεκτρονική / διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia, url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Internet\\_bot](https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_bot), προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>14</sup> Βλ. την υπ’ αριθμ. 4.4. ενότητα του παρόντος πονήματος.

<sup>15</sup> Ο όρος προπαγάνδα προέρχεται από το λατινικό ρήμα propagare, που σημαίνει διαδίδω, ενώ η χρήση προπαγανδιστικών μεθόδων διατρέχει τους αιώνες καθώς καταγράφεται από την αρχαιότητα μέχρι τη νεότερη ιστορία. Αρχικά ο όρος είχε θετική χροιά, αφού χρησιμοποιήθηκε το 1622 από την Καθολική Εκκλησία στο πλαίσιο μιας εκστρατείας ενημέρωσης γύρω από τις ιδέες του καθολικισμού. Για περισσότερα αναφορικά με την προπαγάνδα βλ. Σ. Πουλακιδάκος, Η προπαγάνδα ως θεμελιώδες συστατικό του δημόσιου λόγου: Η παρουσίαση του μνημονίου από τα ελληνικά ΜΜΕ, Διδακτορική



δημιουργία των ψευδών ειδήσεων και οι τεχνικές διάδοσής τους βρίσκουν έρεισμα και υπόβαθρο σε τεχνικές προπαγάνδας<sup>16</sup>, οι οποίες συνήθως ταυτίζονται ή αποτελούν μέρος αυτών.

Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι οι διαφορετικές τεχνικές άσκησης προπαγάνδας που έχουν καταγραφεί κατά καιρούς είναι πρακτικά πάρα πολλές<sup>17</sup>, ωστόσο πρωτοπόρο στην αναγνώριση προπαγανδιστικών μεθόδων υπήρξε το Ινστιτούτο Ανάλυσης της Προπαγάνδας στις Η.Π.Α.<sup>18</sup>. Ο *Henry T. Conserva* προσεγγίζει την προπαγάνδα ως «οργανωμένη πειθώ που εμπεριέχει τη διάδοση μεροληπτικών ιδεών και γνωμών, συχνά μέσω της χρήσης ψεμάτων, απάτης, διαστρεβλώσεων υπερβολών και λογοκρισίας»<sup>19</sup> και αναλύει 89 διαφορετικές τεχνικές, ομαδοποιώντας τις σε 7 γενικές κατηγορίες<sup>20</sup>. Όπως, δε, προκύπτει και από τα ανωτέρω, το ψεύδος αποτελούσε από πάντα καίριο στοιχείο της προπαγάνδας, είτε με την μορφή ψευδών ειδήσεων, είτε με την διαστρέβλωση πραγματικών περιστατικών.

Ωστόσο, τα τελευταία έτη, ο όρος «ψευδείς ειδήσεις» έχει υποκαταστήσει σχεδόν εντελώς τον όρο προπαγάνδα, άλλως η προπαγάνδα ασκείται με «κύριο εργαλείο» τις ψευδείς ειδήσεις. Η προπαγάνδα αποτελεί έναν συστηματικό σχεδιασμό τεχνικών και μέσων, ο οποίος μακροπρόθεσμα στοχεύει στο να επηρεάσει την κοινή γνώμη,

---

διατριβή Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Σεπτέμβριος 2013, (url: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/30053>, προσπελάστηκε στις 15.07.2019).

<sup>16</sup> Παραδείγματος χάρη, η προπαγανδιστική τεχνική της επανάληψης επιτυγχάνεται στα fake news μέσω της αναπαραγωγής, π.χ. retweet, στα social media, ή η τεχνική του σλόγκαν με την δημιουργία συγκεκριμένων hastags (#).

<sup>17</sup> Για αναλυτική λίστα με 89 προπαγανδιστικές τεχνικές βλ. wikipedia, (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Propaganda\\_techniques](https://en.wikipedia.org/wiki/Propaganda_techniques), προσπελάστηκε 15.07.2019).

<sup>18</sup> Το Ινστιτούτο Ανάλυσης Προπαγάνδας (IPA) ήταν ένας οργανισμός με έδρα τις Η.Π.Α. που λειτουργούσε από το 1937 έως το 1942, αποτελούμενος από κοινωνικούς επιστήμονες, ιστορικούς, εκπαιδευτικούς και δημοσιογράφους. Δημιουργήθηκε από τους Kirtley Mather, Edward A. Filene και Clyde R. Miller, λόγω της γενικής ανησυχίας ότι τα αυξημένα ποσά προπαγάνδας μειώνουν την ικανότητα του κόσμου να σκεφτεί κριτικά. Ο σκοπός του IPA ήταν να προωθήσει τη λογική σκέψη και να παράσχει έναν οδηγό για να βοηθήσει τον κόσμο να έχει καλά ενημερωμένες συζητήσεις για τα τρέχοντα ζητήματα (βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική / διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia, url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Institute\\_for\\_Propaganda\\_Analysis](https://en.wikipedia.org/wiki/Institute_for_Propaganda_Analysis), προσπελάστηκε 03.09.2019).

<sup>19</sup> *H. T. Conserva*, Propaganda Techniques. London: 1<sup>st</sup> Books, 2003.

<sup>20</sup> Αυτές είναι οι τεχνικές παραπλάνησης της λογικής, τεχνικές διαφυγής, τεχνικές που απευθύνονται στο συναίσθημα, τεχνικές που περιλαμβάνουν αναλήθειες, τεχνικές που εκμεταλλεύονται τάσεις ανθρώπινης συμπεριφοράς, τεχνικές στυλ και τεχνικές λογικής. Αναλυτικά για τις κατηγορίες και τις πρακτικές της προπαγάνδας βλ. στο βιβλίο του *H. T. Conserva*, Propaganda Techniques. London: 1<sup>st</sup> Books, 2003, σελίδες 1-120.

αποτέλεσμα το οποίο δεν αποκλείεται να επέλθει και με μόνη την περίπτωση διασποράς ψευδών ειδήσεων. Πράγματι, οι ψευδείς ειδήσεις, αν δημιουργούνται και διασπείρονται στοχευμένα, συστηματικά και με σχέδιο να επηρεάσουν μακροπρόθεσμα την κοινή γνώμη, αποτελούν σημαντικό συστατικό στοιχείο της προπαγάνδας<sup>21</sup>.

Τοιουτοτρόπως, αν και η προπαγάνδα προϋπήρχε για αιώνες, το διαδίκτυο δημιούργησε πρόσφορο έδαφος στην κατάχρηση διασποράς ψευδών και παραπληροφόρησης, μέσω «αγορασμένων» ακολούθων, αποδοχών με τη μορφή “likes”, αναδημοσιεύσεων, σχολίων και βίντεο<sup>22</sup>. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη την επιρροή που ασκούν οι ψευδείς ειδήσεις στο υποσυνείδητο των πολιτών, λειτουργούν σε βάρος της αντικειμενικότητας και εύκολα χειραγωγούν<sup>23</sup>, προσδίδεται μια – πιο εξελιγμένη - μορφή στην προπαγάνδα, η οποία ενδυναμώνεται μέσα από την κυριαρχία και την εξέλιξη στην επικοινωνία των νέων τεχνολογικών μέσων.

Αυτή η σύγχρονη εξελιγμένη μορφή της προπαγάνδας ορίζεται ως **υπολογιστική προπαγάνδα**, η οποία και αποτελείται και υποστηρίζεται από τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, τους «αυτόνομους πράκτορες» (bots) και τα «μεγάλα δεδομένα» (big data)<sup>24</sup>. Οι δρώντες στο διαδίκτυο «εξοπλίζονται» με μεγάλα δεδομένα σχετικά με τη συμπεριφορά μας και τις προτιμήσεις μας (ως αυτές καταγράφονται από τη δραστηριότητα στο διαδίκτυο), τα οποία συλλέγονται από το διαδίκτυο [(ακόμα και με τη μορφή σήμερα του διαδικτύου των πραγμάτων (Internet

<sup>21</sup>Βλ. σχετικά και το άρθρο του *Κύρκου Δοξιάδη*, Καθηγητή της Κοινωνικής Θεωρίας με ειδίκευση στην Επικοινωνία και Διευθυντής του Τομέα Κοινωνικής Θεωρίας και Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών, με τίτλο: Γιατί fake news και όχι προπαγάνδα; (url: <https://commonality.gr/giati-fake-news-ke-ochi-propaganda>, προσπελάστηκε στις 15.07.2019).

<sup>22</sup> *Gu Lion, Kropotov V. Yarochkin, F., Leopando, J. Estialbo, J.*, June 13, The Fake News Machine: How Propagandists Abuse the Internet and Manipulate the Public, A Trendlabs Research Paper, 2017 (url: [https://documents.trendmicro.com/assets/white\\_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf](https://documents.trendmicro.com/assets/white_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf), προσπελάστηκε στις 20.03.2019).

<sup>24</sup> Τα «μεγάλα δεδομένα» (“big data”) είναι ένας όρος που περιγράφει τον μεγάλο όγκο δεδομένων - τόσο δομημένων όσο και αδόμητων - που κατακλύζουν μια επιχείρηση καθημερινά, ωστόσο δεν είναι το ποσό των δεδομένων που κάνουν τα «μεγάλα δεδομένα» σημαντικά, αλλά η αξιοποίησή τους από τους οργανισμούς που τους δίνουν ιδιαίτερη αξία. Τα «μεγάλα δεδομένα» επεξεργάζονται και αναλύονται για πληροφορίες, που οδηγούν σε καλύτερες αποφάσεις και στρατηγικές επιχειρηματικές κινήσεις, βλ. SAS, (url: [https://www.sas.com/el\\_gr/insights/big-data/what-is-big-data.html](https://www.sas.com/el_gr/insights/big-data/what-is-big-data.html), προσπελάστηκε στις 20.03.2019).

of Things)] και δρουν στο περιβάλλον των κοινωνικών μέσω δικτύωσης και ενημέρωσης μέσω αντίστοιχων δημοσιεύσεων κ.λπ. ούτως ώστε να προωθήσουν συγκεκριμένα προϊόντα και υπηρεσίες ή πολιτικές ιδεολογίες. Η υπολογιστική προπαγάνδα περιλαμβάνει προγράμματα λογισμικού που (μπορεί να) είναι διαδραστικά (μέσα στο πλαίσιο και το περιβάλλον μιας πλατφόρμας) καθώς και ιδεολογικής εμπνεύσεως (προγραμματισμένα να προωθήσουν μια συγκεκριμένη άποψη σε πολιτικές συνομιλίες καθώς και τεχνητές ενδείξεις ότι η τεχνολογία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να επηρεάσει την πολιτική). Η, δε, υπολογιστική προπαγάνδα συγκαταλέγεται στις τελευταίες τεχνικές στρατηγικές, που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της τεχνολογίας της πληροφορίας, για την πραγμάτωση κοινωνικού ελέγχου<sup>25</sup>.

### **3. Αιτιολογικοί παράγοντες δημιουργίας και διάδοσης ψευδών ειδήσεων**

**3.1.** Όπως ήδη αναφέρθηκε, το φαινόμενο της διασποράς ψευδών ειδήσεων δεν είναι νέο, ωστόσο προ της ανακαλύψεως του διαδικτύου<sup>26</sup>, η διάδοση των πληροφοριών ήταν πιο δαπανηρή, χρονοβόρα και εν γένει δύσκολη, ενώ η δημιουργία και ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης κατήργησε πολλά από τα όρια που εμπόδιζαν την ευρεία διάδοση των ψευδών ειδήσεων. Συγκεκριμένα, το διαδίκτυο έχει επιτρέψει σε οποιονδήποτε να δημιουργεί και να διαδίδει πληροφορίες είτε μέσω κοινωνικών μέσων δικτύωσης (π.χ. “Facebook” ή “Twitter”) ή άλλων μέσων, που επιτρέπουν την ανταλλαγή πληροφοριών σε πολύ μεγάλη κλίμακα, είτε μέσω πλατφορμών δημοσιεύσεων (όπως το “WordPress”<sup>27</sup>).

---

<sup>25</sup> Samuel C. Woolley, Philip N. Howard, Political Communication, Computational Propaganda, and Autonomous Agents, *International Journal of Communication* 10(2016), 4882–4890, (url: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/6298/1809>, προσπελάστηκε στις 14.08.2019).

<sup>26</sup> Για να εξελιχθεί το διαδίκτυο από μια ερευνητική ιδέα σε μια τεχνολογία που χρησιμοποιείται από δεσκατομμύρια ανθρώπους χρειάστηκε να περάσουν πάνω από 40 χρόνια. Για ένα σύντομο χρονικό της εξέλιξης του διαδικτύου βλ. *Science Code*, A brief history of the Internet, February 9<sup>th</sup> 2017 (url: <https://sciencenode.org/feature/a-brief-history-of-the-internet-.php>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

<sup>27</sup> Το WordPress είναι ελεύθερο και ανοικτού κώδικα λογισμικό ιστολογίου και πλατφόρμα δημοσιεύσεων, γραμμένο σε PHP και MySQL. Συχνά τροποποιείται για χρήση ως Σύστημα



Κατά τον τρόπο αυτό, η ανάπτυξη της τεχνολογίας έχει προφανώς επηρεάσει και κατά κάποιον τρόπο μετασχηματίζει και τα κίνητρα της δημιουργίας και διάδοσης ψευδών ειδήσεων, συμπληρωματικά ή παραπληρωματικά στην παραδοσιακή<sup>28</sup> μορφή της συμπεριφοράς αυτής. Ειδικότερα, τα κίνητρα<sup>29</sup> για τη δημιουργία ψευδών ειδήσεων δύναται να περιλαμβάνουν:

- **Εμπορικούς σκοπούς:** διασπορά ψευδών ειδήσεων, αναφερόμενων σε ανυπόστατες ιστορίες, που δημιουργούνται με βασικό σκοπό να αυξηθεί η επισκεψιμότητα και η αλληλεπίδραση με τους χρήστες μιας ιστοσελίδας, ούτως ώστε να αυξηθεί το εισόδημα από διαφημίσεις ή με άλλον τρόπο.

- **Άσκηση (πολιτικής) επιρροής:** διασπορά ψευδών ειδήσεων με στόχο τον επηρεασμό της κοινής γνώμης υπέρ ή εναντίον κάποιου υποψηφίου ή μιας ιδέας / ιδεολογίας. Η πρακτική αυτή πολλές φορές ακολουθείται και από μέσα μαζικής ενημέρωσης ή και πολιτικούς αντιπάλους, αψηφώντας θετούς κανόνες δεοντολογίας.

- **Στόχο τη διατάραξη διεθνών σχέσεων, την αλλαγή επιπέδου ισχύος μεταξύ συμμετεχόντων στο διεθνές γίνεσθαι ή τη διατάραξη των οικονομικών ισορροπιών:** υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες η διασπορά ψευδών ειδήσεων στοχεύει να δημιουργήσει κλίμα ανασφάλειας, η οποία μπορεί να έχει συνέπειες σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής, σε στρατιωτικό επίπεδο και σε επίπεδο εθνικής ασφάλειας ή ακόμη και σε επίπεδο νόθευσης του υγιούς ανταγωνισμού στις

---

διαχείρισης περιεχομένου (ΣΔΠ ή CMS), βλ. wikipedia (url: <https://el.wikipedia.org/wiki/WordPress> <https://www.thedailymash.co.uk/>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

<sup>28</sup> Πριν την ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων ήταν αρκετά διαδεδομένα τα αλυσιδωτά μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (“*chain e-mails*”). Ένα αλυσιδωτό e-mail είναι ένα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που προσπαθεί να πείσει τον παραλήπτη να κάνει πολλά αντίγραφα του μηνύματος και να το προωθήσει στη συνέχεια σε έναν ορισμένο αριθμό παραληπτών ή σε όσους το δυνατόν περισσότερους. Τα αλυσιδωτά μηνύματα αντικατέστησαν τα αλυσιδωτά γράμματα. Όλα έχουν ως βασικό σκοπό την παραπληροφόρηση και την παραπλάνηση των αποδεκτών, βλ. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική / διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Chain\\_letter](https://en.wikipedia.org/wiki/Chain_letter), προσπελάστηκε στις 30.06.2019).

<sup>29</sup> Για ενδελεχή ανάλυση των κινήτρων δημιουργίας ψευδών ειδήσεων βλ και το άρθρο του *James Carson*, “Fake news: What exactly is it – and how can you spot it?”, *The Telegraph* (url: <https://www.telegraph.co.uk/technology/0/fake-news-exactly-has-really-had-influence>, προσπελάστηκε στις 14.06.2019).

επιχειρήσεις και στην πορεία της (χρηματιστηριακής και όχι μόνο) αγοράς. Μάλιστα, σε τέτοιο επίπεδο υποστηρίζεται ότι γίνεται χρήση των κοινωνικών δικτύων και αυτοματοποιημένων (ψεύτικων) λογαριασμών, σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης ακόμα και με στόχο την νόθευση του πολιτικού γίνεσθαι<sup>30</sup>.

• **Σάτιρα ή παρωδία:** δημοσιεύσεις από ιστοσελίδες με κίνητρο την χιουμοριστική διάθεση μπορεί να θεωρηθεί ότι εντάσσονται στο φαινόμενο των “fake news”. Εξάλλου, ισχύει ότι ιστοσελίδες όπως το “The Onion”<sup>31</sup>, το “Daily Mash”<sup>32</sup> και το ελληνικό “Το Κουλούρι”<sup>33</sup>, υπάρχουν πολύ πριν το πρόβλημα των ψευδών ειδήσεων πάρει μεγάλες διαστάσεις και αποτελέσει ειδικό αντικείμενο μελέτης και συζήτησης σε διεθνές επίπεδο. Βέβαια, στην συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε μεν να αντιμετωπίσουμε ψευδείς ειδήσεις, οι οποίες ωστόσο δεν αναμένεται να γίνουν πιστευτές από ευρύ κοινό, ακριβώς διότι είναι γνωστό και κυρίως πρόδηλο ότι πρόκειται για σάτιρα ή παρωδία πραγματικών περιστατικών.

**3.2.** Το οικονομικό κίνητρο για τη δημιουργία και διασπορά ψευδών ειδήσεων μπορεί να διαχωριστεί σε *άμεσο* και *έμμεσο*. Σε περίπτωση άμεσου οικονομικού κινήτρου<sup>34</sup>,

<sup>30</sup> Χαρακτηριστική, εξάλλου, είναι η περίπτωση του “pizzagate”, σκανδάλου που βασίστηκε σε ψευδείς ειδήσεις και έγινε “viral” στα social media επηρεάζοντας την πολιτική σκηνή των ΗΠΑ (για μια σύντομη περιγραφή του σκανδάλου το οποίο βασίστηκε σε ψευδείς ειδήσεις βλ. url: <http://ellinikahoaxes.gr/2016/12/08/pizzagate/>, προσπελάστηκε στις 13.09.2018). Σύμφωνα, δε, με το Bloomberg αναμένεται να υπάρξουν παρόμοια φαινόμενα και ενόψει των Προεδρικών εκλογών των ΗΠΑ του 2020, βλ. *Alyza Sebenius*, Russian Trolls Shift Strategy to Disrupt U.S. Election in 2020, (url: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-03-09/russian-trolls-shift-strategy-to-disrupt-u-s-election-in-2020>, προσπελάστηκε 09.03.2019).

<sup>31</sup> Το “The Onion” είναι μια αμερικανική εταιρεία ψηφιακών μέσων ενημέρωσης και ένας οργανισμός εφημερίδων που δημοσιεύει σατιρικά άρθρα για διεθνή, εθνικά και τοπικά νέα, έχει έδρα το Σικάγο των ΗΠΑ και κυκλοφόρησε ως εβδομαδιαία έντυπη δημοσίευση στις 29 Αυγούστου 1988 στο Madison, Wisconsin. Ήδη από την άνοιξη του 1996, το “The Onion” άρχισε να δημοσιεύει και ηλεκτρονικά, (url: <https://www.theonion.com/>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

<sup>32</sup> Το “The Daily Mash” είναι μια βρετανική σατιρική ιστοσελίδα που περιέχει σχόλια για τρέχουσες υποθέσεις και για ειδήσεις που απασχολούν την κοινή γνώμη. Ο Neil Rafferty (πρώην πολιτικός ανταποκριτής για τους Sunday Times) και ο Paul Stokes (πρώην επιχειρηματίας συντάκτης του The Scotsman) δημιούργησαν την ιστοσελίδα αυτή το 2007 και παραμένουν οι κύριοι συγγραφείς των άρθρων, (url: <https://www.thedailymash.co.uk/>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

<sup>33</sup> «Το κουλούρι» περιέχει ευφάνταστες ειδήσεις σχετικές με φλέγοντα ζητήματα της επικαιρότητας, με σατιρικό και χιουμοριστικό χαρακτήρα (url: <http://www.tokoulouri.com>, προσπελάστηκε στις 10.02.2019).

<sup>34</sup> Βλ. άρθρο της *Abby Ohlheiser*, This is how Facebook’s fake-news writers make money, Washington Post, November 2016, (url: <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/11/18/this->

η ίδια η ψευδής είδηση αποκτά με κάποιον τρόπο οικονομική αξία και γίνεται προϊόν το οποίο αποκτά αξία και δίνει αξία και στον φορέα με τον οποίο διασπείρεται. Υπάρχουν, προφανώς, οι «πληρωμένες» πένες, ή αλλιώς “trolls” που έναντι αμοιβής δημοσιεύουν σε λογαριασμούς κοινωνικών δικτύων - ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο - ψευδείς ειδήσεις και πληροφορίες ή σχόλια προκειμένου να λάβουν οικονομικό αντάλλαγμα<sup>35</sup>. Σε άλλη μορφή, ο ωφελούμενος δημιουργεί και δημοσιεύει περιεχόμενο (ψευδών ειδήσεων) και μόλις αυτό γίνει “viral”<sup>36</sup> αυξάνεται η επισκεψιμότητα στον ιστότοπο και ο ιδιοκτήτης εισπράττει κυρίως από διαφημίσεις που παρέχονται από την τεχνολογία διαφημίσεων εταιρειών όπως π.χ. η “Google”, το “Facebook”, κ.λπ. Το επιχειρηματικό αυτό μοντέλο έχει αλλάξει ελάχιστα τα τελευταία χρόνια καθώς καθένας μπορεί να δημιουργήσει έναν ιστότοπο και να τοποθετήσει επ’ οικονομική ωφέλεια διαφημίσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της πόλης Βέλες (*Veles*) στη Βόρεια Μακεδονία (πρώην Π.Γ.Δ.Μ.), όπου έχει διαπιστωθεί ότι πλήθος νεαρών, μέσω της χρήσης του διαδικτύου, επιδίδεται στην δημιουργία και διάδοση πληθώρας ειδήσεων, που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, με σκοπό την κερδοφορία<sup>37</sup>.

Από την άλλη, το έμμεσο οικονομικό κίνητρο μπορεί να αναφέρεται σε όσους δημιουργούν και διασπείρουν ή προκαλούν τη δημιουργία και τη διασπορά ψευδών ειδήσεων προκειμένου π.χ. να πλήξουν τη φήμη και την υπόσταση κάποιου ανταγωνιστή τους σε εμπορικό, επιχειρηματικό ή άλλο οικονομικό επίπεδο και εξ αυτού να επωφεληθούν οικονομικά οι ίδιοι.

---

[is-how-the-internets-fake-news-writers-make-money/?noredirect=on&utm\\_term=df70e69020b5](#), προσπελάστηκε στις 15.06.2019).

<sup>35</sup> Βλ. το άρθρο της Μανώλιας Κίτσου «Τα πληρωμένα Τρολ των υποψηφίων, ενημερωτική ιστοσελίδα vice, 8/5/2014, (url: <https://www.vice.com/gr/article/bmgepd/synenteuxi-troll>, προσπελάστηκε στις 15.06.2019).

<sup>36</sup> Ο όρος προέρχεται από την αγγλική λέξη “viral”, η οποία σημαίνει κυριολεκτικά “ικός”, αυτός που έχει σχέση με ιό”. Στην αγγλική γλώσσα η έκφραση “to go viral” έχει την έννοια του «γίνομαι με αστραπιαία ταχύτητα γνωστός», βλ. λεξικό Cambridge, (url: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/viral>, προσπελάστηκε στις 14.06.2019).

<sup>37</sup> Βλ. S. Subramanian, 2017, “Inside the Macedonian Fake-News Complex”, Wired, (url: <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>, προσπελάστηκε στις 15.06.2019). Όπως έχει υποστηριχθεί, οι νεαροί αυτοί, ηλικίας περίπου 20 ετών, κατά την προεκλογική περίοδο των προεδρικών εκλογών των Η.Π.Α, διέδιδαν ψευδή άρθρα κατά της υποψηφίου Clinton, σχετικά με φερόμενες ρατσιστικές απόψεις της, ή ψευδείς δηλώσεις, με τις οποίες δήθεν ισχυριζόταν ότι παινούσε την ειλικρίνεια του Trump.

Εκτός από τα κίνητρα δημιουργίας των ψευδών ειδήσεων, σε ειδικότερο επίπεδο σημαντικά είναι και τα κίνητρα διάδοσης της παραπληροφόρησης από χρήστες των κοινωνικών μέσων δικτύωσης σε περίπτωση που αυτοί δεν προσβλέπουν σε οικονομικό ή άλλο όφελος. Επ' αυτού, σε έρευνα<sup>38</sup> που διεξήχθη σε φοιτητές στη Σιγκαπούρη, αναδείχθηκε ότι πάνω από το 60% των ερωτηθέντων / συμμετεχόντων στην έρευνα είχε κοινοποιήσει ψευδείς ειδήσεις. Οι λόγοι ήταν κυρίως κοινωνικοί καθώς οι συμμετέχοντες ήθελαν κυρίως να εκφραστούν και να κοινωνικοποιηθούν μέσω της κοινοποίησης της πληροφορίας. Επίσης, σε επίπεδο φύλου, η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε ότι οι γυναίκες είναι πιο επιρρεπείς στο να κοινοποιήσουν ψευδείς πληροφορίες σε σχέση με τους άνδρες, ωστόσο έχει υποστηριχθεί και η αντίθετη άποψη<sup>39</sup>, που υποστηρίζει ότι οι γυναίκες είναι πιο προσεκτικές ως προς την ποιότητα των πληροφοριών που διαβάζουν και κοινοποιούν.

Οι ψευδείς ειδήσεις και ο τρόπος με τον οποίο εξαπλώνονται στα κοινωνικά μέσα ενημέρωσης αναδύονται ως μία από τις μεγαλύτερες απειλές για τη σύγχρονη κοινωνία. Τον τελευταίο καιρό, οι ψευδείς ειδήσεις έχουν επηρεάσει πλείονες πτυχές της κοινωνίας και έχουν επιφέρει επιπτώσεις στις χρηματιστηριακές αγορές<sup>40</sup>, στην δημόσια υγεία<sup>41</sup> και στην ασφάλεια των εκλογικών διαδικασιών, συμπεριλαμβανομένων των προεδρικών εκλογών του 2016 στις Η.Π.Α<sup>42</sup>.

<sup>38</sup> Περισσότερα για τους λόγους και τα κίνητρα που ωθούν τους φοιτητές να μοιράζονται την παραπληροφόρηση στο πόνημα των *Xinran Chen, Sei-Ching, Joanna Sin, Yin-Leng, Theng Chei, Sian Lee*, Why students share misinformation on social media: Motivation, Gender and Study-level Differences, *The Journal of Academic Librarianship*, Volume 41, Issue 5, September 2015, pp. 583-592, (url: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0099133315001494>, προσπελάστηκε στις 15.06.2019).

<sup>39</sup> *S. Lim & N. Kwon*, Gender differences in information behavior concerning Wikipedia, an unorthodox information source? *Library & Information Science Research*, 32(3), pp. 212–220, (url: <http://dx.doi.org/10.1016/j.lisr.2010.01.003>, προσπελάστηκε στις 15.06.2019).

<sup>40</sup> *Kogan, Shimon & J. Moskowitz, Tobias & Niessner, Marina*. (2018), Fake News: Evidence from Financial Markets, *SSRN Electronic Journal*. 10.2139/ssrn.3237763, (url: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3237763>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

<sup>41</sup> Η διστακτικότητα και η απροθυμία των γονέων να εμβολιάσουν τα παιδιά τους βασιζόμενοι σε μύθους, εικασίες και θεωρίες συνωμοσίας, αναγνωρίζεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας ως μία από τις δέκα πρώτες παγκόσμιες απειλές για την υγεία του 2019 (βλ. Wikipedia, url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Vaccine\\_hesitancy](https://en.wikipedia.org/wiki/Vaccine_hesitancy), προσπελάστηκε 29.08.2019). Εξάλλου και στην χώρα μας έχει εκδοθεί η υπ' αριθμ. Β'ΜΠλημμΒέρ 582/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, επί δημοσίευσης σε κοινωνικό δίκτυο άρθρου σχετικά με εμβόλιο το οποίο δήθεν προκαλεί καρκίνο, σύμφωνα με τον ισχυρισμό του συντάκτη του. Ο κλωνισμός της αποδοχής των εμβολίων από την κοινωνία και ο φόβος ότι τάχα τα εμβόλια ευθύνονται για ανίατες ασθένειες δεν αφορά μόνο αφελείς πολίτες, αλλά κρίθηκε ότι τέτοιοι ψευδείς ισχυρισμοί θέτουν σε κίνδυνο την ίδια τη δημόσια υγεία, οπότε και με την ως άνω απόφαση ο

#### 4. Δομή και περιεχόμενο ψευδών ειδήσεων

Όπως ήδη αναφέρθηκε και ανωτέρω, οι ορισμοί του όρου “*fake news*” (οι οποίοι θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν και σε ενδελεχέστερη προσέγγιση) διαφέρουν ή είναι ακόμα και αντικρουόμενοι. Σε πρόσφατη ερευνητική εργασία της εταιρεία *Trend Micro*, δύναται να ανευρεθεί ένας γενικότερος ορισμός, σύμφωνα με τον οποίο “*τα Fake news είναι η προώθηση και η διάδοση άρθρων ειδήσεων μέσω κοινωνικών μέσων δικτύωσης. Αυτά τα άρθρα προωθούνται με τέτοιο τρόπο, όπου εμφανίζονται να διαδίδονται από άλλους χρήστες, σαν να είναι επί πληρωμή. Οι ιστορίες των ειδήσεων που διανέμονται, έχουν σχεδιαστεί για να επηρεάσουν ή να χειραγωγήσουν τις απόψεις των χρηστών σε ένα συγκεκριμένο θέμα προς ορισμένους στόχους*”<sup>43</sup>.

Αντίστοιχα, ο *Axel Gelfert*, ορίζει τα “*fake news*” ως «*μια σκόπιμη παρουσίαση εσφαλμένων και παραπλανητικών ισχυρισμών ως ειδήσεις, όπου οι ισχυρισμοί είναι παραπλανητικοί εκ προμελέτης*».<sup>44</sup>

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι στον πρώτο ορισμό δίνεται έμφαση στη διάδοση και στο μέσο διάδοσης (με ιδιαίτερη αναφορά στα κοινωνικά δίκτυα) και μάλιστα δίχως να γίνεται αναφορά στο συστατικό στοιχείο του ψεύδους, ενώ στον δεύτερο λογίζονται τα “*fake news*” ως ένα είδος ειδήσεων με σκοπό την παραπλάνηση, δίχως να ενδιαφέρει το μέσο διάδοσης – όπως είναι και ορθότερο.

Στο πλαίσιο αυτό και καθότι οι προβληματικές που ανακύπτουν από την διάδοση των ψευδών ειδήσεων είναι εξαιρετικά σοβαρές, αξίζει να σημειωθεί ότι τον Ιανουάριο

---

συντάκτης του άρθρου καταδικάστηκε για το αδίκημα του άρθρου 191 ΠΚ, ήτοι της διασποράς ψευδών ειδήσεων, (για ενδελεχή ανάλυση του άρθρου 191 του Ποινικού Κώδικα, βλ. το σχετικό πόνημα *Φ. Σπυρόπουλου*, Η διασπορά ψευδών ειδήσεων στην εποχή των “*fake news*”, Ανάλυση του άρθρου 191 ΠΚ ενώπιον των σύγχρονων (τεχνολογικών) προκλήσεων, Ποινική Δικαιοσύνη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 3/2019, σελ. 253 επ, αλλά και το Παραδοτέο υπ’ αριθμ. 3).

<sup>42</sup> *A. Bovet & H.A. Makse*, Influence of fake news in Twitter during the 2016 US presidential election. *Nature Communications*, nature communications 2018 (url: <https://www.nature.com/articles/s41467-018-07761-2>, προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

<sup>43</sup> *Gu Lion, Kropotov V. Yarochkin, F., Leopando, J. Estialbo, J.*, June 13, 2017, The Fake News Machine: How Propagandists Abuse the Internet and Manipulate the Public, (url: [https://documents.trendmicro.com/assets/white\\_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf](https://documents.trendmicro.com/assets/white_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf), προσπελάστηκε στις 20.03.2019).

<sup>44</sup> *Axel Gelfert*, Fake News: A Definition. *Informal Logic*, 2018, 38 (1):84-117.

του 2018 η Ευρωπαϊκή επιτροπή ανέθεσε στην ανεξάρτητη Ομάδα Υψηλού Επιπέδου (independent High Level Expert Group-HLEG) να διεξάγει έρευνα για τα fake news και την online παραπληροφόρηση<sup>45</sup>. Στην ανωτέρω έκθεση, η ομάδα του HLEG περιγράφει την παραπληροφόρηση ως «*ψευδή, ανακριβή, ή παραπλανητική πληροφορία που έχει σχεδιαστεί, παρουσιάζεται και προωθείται με πρόθεση να προκαλέσει δημόσιο κακό ή για κέρδος*» και δηλώνει ότι αυτό που διαφοροποιεί τα “fake news” από τον πιο ευρύ όρο «παραπληροφόρηση» είναι το γεγονός ότι το περιεχόμενο της παραπληροφόρησης δεν είναι απαραίτητως ψευδές, αλλά αποτελείται από «*κατασκευασμένες πληροφορίες αναμειγμένες με γεγονότα*».

Στην έκθεση αυτή, η ομάδα του HLEG θεωρεί την παραπληροφόρηση, ως φαινόμενο που εκτείνεται πέρα από τον όρο “fake news”. Τοιουτοτρόπως, η παραπληροφόρηση όπως ορίζεται στην έκθεση αυτή, περιλαμβάνει όλες τις μορφές ψευδούς, και ανακριβούς πληροφορίας, που έχουν σχεδιαστεί, παρουσιάζονται και προωθούνται με στόχο: *α.* την εκ προθέσεως πρόκληση δημόσιας βλάβης ή *β.* την απόκομιση κέρδους. Έτσι, δεν καλύπτει θέματα που προκύπτουν από τη δημιουργία και τη διασπορά *online* παράνομου περιεχομένου (όπως η δυσφήμιση, ο εχθρικός λόγος, η υποκίνηση στη βία), που υπόκεινται σε ρυθμιστικά μέσα έννομης προστασίας, βάσει της νομοθεσίας της ΕΕ ή των εθνικών νομοθεσιών, αλλά ούτε και άλλες μορφές σκόπιμων αλλά μη παραπλανητικών στρεβλώσεων γεγονότων, όπως η σάτιρα και η παρωδία. Όπως αναφέρεται<sup>46</sup> στην έκθεση: «*η ομάδα του HLEG αποφεύγει σκοπίμως τον όρο “fake news” για δύο λόγους: Πρώτον, ο όρος είναι ανεπαρκής για να καταγράψει το πολύπλοκο πρόβλημα της παραπληροφόρησης, που περιλαμβάνει περιεχόμενο που δεν είναι στην πραγματικότητα “fake” ή εξ ολοκλήρου “fake”, αλλά κατασκευασμένη πληροφορία αναμειγμένη με γεγονότα, και πρακτικές που ξεπερνούν οτιδήποτε που μοιάζει με “ειδήσεις”, για να συμπεριλάβει κάποιες μορφές αυτοματοποιημένων λογαριασμών που χρησιμοποιούνται για astroturfing, δίκτυα ψεύτικων οπαδών, επεξεργασμένα βίντεο, στοχοθετημένη διαφήμιση, οργανωμένο*

<sup>45</sup> Η μελέτη της Ομάδας Ειδικών Υψηλού Επιπέδου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (HLEG report), βρίσκεται διαθέσιμη στο url: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation> (προσπελάστηκε στις 06.09.2018).

<sup>46</sup> Final report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation, ό.π., σελ. 10.



*trolling, οπτικοί μίμοι και πολλά άλλα. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει μια ολόκληρη σειρά ψηφιακής συμπεριφοράς που αφορά περισσότερο την κυκλοφορία της παραπληροφόρησης παρά την παραγωγή παραπληροφόρησης, από την απόσπαση, την σχολιασμό, την κοινή χρήση, το *tweeting* και το *re-tweeting* κλπ. Δεύτερον, ο όρος “fake news” είναι όχι μόνο ανεπαρκής αλλά και παραπλανητικός, διότι έχει υιοθετηθεί από ορισμένους πολιτικούς και τους υποστηρικτές τους, οι οποίοι χρησιμοποιούν τον όρο για να απορρίψουν οτιδήποτε θεωρούν δυσάρεστο και έτσι έγινε ένα όπλο με το οποίο παρεμβαίνουν στην κυκλοφορία των πληροφοριών και επιτίθενται και υπονομεύουν τα ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης».*

#### **4.1 Κακή και κακόβουλη πληροφόρηση και παραπληροφόρηση**

Στο σημείο τούτο, δέον όπως διαχωριστούν και αποσαφηνιστούν οι όροι της κακής πληροφόρησης (*mis-information*), παραπληροφόρησης (*disinformation*) και κακόβουλης πληροφόρησης (*malinformation*).

Ο όρος «κακή πληροφόρηση» χρησιμοποιείται για λανθασμένες ή/και παραπλανητικές πληροφορίες που δεν έχουν πρόθεση να εξαπατήσουν ή να παραπλανήσουν τον αποδέκτη, χωρίς όμως σε κάθε περίπτωση να τον βλάπτουν.<sup>47</sup> Βέβαια, σε κάποια εξειδικευμένα λεξικά (για παράδειγμα στην ορολογία του FBI) δηλώνεται ότι η κακή πληροφορία είναι η πληροφορία «που δημιουργήθηκε από κάποια υπηρεσία πληροφοριών με σκοπό την εσφαλμένη μετάδοση, την παραπλάνηση, την παραβίαση ή την υπονόμηση της εμπιστοσύνης των ατόμων, των οργανώσεων ή των κυβερνήσεων»<sup>48,49</sup>.

<sup>47</sup> Claire Wardle, Hossein Derakhshan, Information Disorder Toward an interdisciplinary framework for research and policy making, Council of Europe Report, 2017 (url: <https://rm.coe.int/information-disorder-report-november-2017/1680764666>, προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

<sup>48</sup> Claire Wardle, Hossein Derakhshan, Thinking about ‘information disorder’: formats of misinformation, disinformation, and mal-information, Unesco, 2018 (url: [https://en.unesco.org/sites/default/files/f\\_jfnd\\_handbook\\_module\\_2.pdf](https://en.unesco.org/sites/default/files/f_jfnd_handbook_module_2.pdf), προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

<sup>49</sup> Η βρετανική κυβέρνηση «απαγόρευσε» τη χρήση του όρου “fake news”, και υποχρεώνει τη χρήση των όρων “misinformation” ή “disinformation” στα επίσημα έγγραφα, βλ. Margi Murphy, Government bans phrase ‘fake news’, The Daily Telegraph, 23 Οκτωβρίου 2018, (url: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/10/23/government-bans-phrase-fake-news/>).

Από την άλλη, ως «παραπληροφόρηση» (*disinformation*<sup>50</sup>) ορίζονται οι «σκοπίμως λανθασμένες πληροφορίες με σκοπό να βλάψουν τον παραλήπτη, να τον οδηγήσουν σε λάθος πράξεις και ψευδαισθήσεις»<sup>51</sup>.

Τέλος, με τον όρο «κακόβουλη πληροφόρηση» δεν εννοείται πάντα η διάδοση ψευδών πληροφοριών. Η κακόβουλη πληροφόρηση μπορεί να αφορά και διαρροή πραγματικών πληροφοριών που θα έπρεπε να παραμείνουν μυστικές. Ο σκοπός είναι σε κάθε περίπτωση να βλάψουν μέρος ή το σύνολο των παραληπτών<sup>52</sup>.

#### 4.2 Οι ιστοσελίδες που παρουσιάζουν ψευδείς ειδήσεις

Προκειμένου να χαρακτηριστεί το περιεχόμενο ενός ιστοτόπου ως αληθές ή σχετικό με κακή πληροφόρηση ή παραπληροφόρηση, αξιοποιούνται τα δομικά ή/και ποιοτικά χαρακτηριστικά του περιεχομένου.

Το περιεχόμενο των ενημερωτικών ιστοτόπων μπορεί να αποτελείται από:

- **Αληθείς ειδήσεις:** αποδεικνύουν την πνευματική ιδιοκτησία, υποδεικνύουν την προέλευση και τον κάτοχο των πληροφοριών και έχουν έγκυρες πληροφορίες. Αυτές οι πληροφορίες είναι ακριβείς, δίχως σφάλματα και υποκειμενικότητα, και είναι πλήρως ενημερωμένες.
- **Κακή πληροφόρηση:** περιέχουν πληροφορίες με σφάλματα και παρωχημένες υποκειμενικές πληροφορίες. Δεν είναι πάντα σκόπιμη η προσπάθεια διαδώσουν ψευδείς ειδήσεις, καθώς εκφράζουν απόψεις που μπορεί να είναι εξαιρετικά υποκειμενικές.

---

<https://www.telegraph.co.uk/technology/2018/10/22/government-bans-phrase-fake-news/>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>50</sup> Η παραπληροφόρηση στα αγγλικά είναι ρωσικής προέλευσης (*dezinformatsiya*) και χρησιμοποιείται για εκ προθέσεως δημιουργία ψευδών πληροφοριών, που ξεκίνησαν ιδιαίτερα από μια κυβέρνηση για άλλη ή για το κοινό, βλ. wikipedia, (url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Disinformation>, προσπελάστηκε στις 15.02.19).

<sup>51</sup> Για την θεωρητική ανάλυση και προσέγγιση των όρων βλ. *Tudman, Miroslav & Mikelic, Nives*. (2003). *Information Science: Science about Information Misinformation and Disinformation, Informing Science* Ιούνιος 2003, (url: <https://proceedings.informingscience.org/IS2003Proceedings/docs/204Tudjm.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.03.2019).

<sup>52</sup> *Claire Wardle, Hossein Derakhshan*, ό.π, (url: <https://rm.coe.int/information-disorder-report-november-2017/1680764666> , προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

- **Παραπληροφόρηση:** επιδιώκουν να παραπληροφορήσουν ή να εξαπατήσουν. Δεν είναι σαφές ποιος είναι ο συγγραφέας και, κατά κανόνα, δεν υπάρχει πραγματική αναφορά στην πηγή πληροφοριών.

Τα βασικά στοιχεία/κριτήρια αξιολόγησης του περιεχομένου των δημοσιεύσεων στο διαδίκτυο πρέπει να περιλαμβάνουν τον έλεγχο για τον συγγραφέα ή/και τον χρηματοδότη, την εγκυρότητα, την αντικειμενικότητα και την επικαιρότητα των δεδομένων και ενδείκνυται να ελέγχεται η παροχή δυνατότητας επικοινωνίας με τους δημιουργούς του περιεχομένου. Σε έναν ιστότοπο με αξιόπιστη πληροφόρηση, κατά κύριο λόγο, παρέχονται πληροφορίες σχετικά με τους συγγραφείς και τους χρηματοδότες του, καθώς επίσης και διευθύνσεις και άτομα επικοινωνίας, ενώ πλέον συχνό φαινόμενο έχουν καταστεί και προειδοποιήσεις για την προστασία πνευματικών δικαιωμάτων. Οι πληροφορίες αποτελούνται από πραγματικά στοιχεία και παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να πιστοποιηθούν, είναι δε πλήρεις, κατανοητές, επίκαιρες και ακριβείς και παρέχονται πλήρη και ενημερωμένα δεδομένα για την πηγή, το χρόνο και την προέλευση των πληροφοριών<sup>53</sup>.

Αντιθέτως, σε έναν ιστότοπο με κακή πληροφόρηση, δεν καθίσταται εμφανής η ταυτότητα του χρηματοδότη ή του συγγραφέα<sup>54</sup>. Οι πληροφορίες δεν περιλαμβάνουν στοιχεία για τα δεδομένα που παρουσιάζονται ή τα ίδια τα δεδομένα δεν έχουν ελεγχθεί, οι δε πληροφορίες δεν είναι αντικειμενικές και συνήθως περιέχουν τις προσωπικές απόψεις του συγγραφέα. Αντίστοιχα, η πηγή των δεδομένων δεν είναι πλήρης ή είναι παρωχημένη και είναι πιθανό να υπάρχουν διευθύνσεις επικοινωνίας και σύνδεσμοι προς άλλες σελίδες, οι οποίες ωστόσο δεν λειτουργούν.

Σε παρόμοιο μοτίβο, σε έναν ιστότοπο με στόχο την παραπληροφόρηση, ο πραγματικός συγγραφέας συνήθως είναι άγνωστος και οι πληροφορίες δεν βασίζονται σε βέβαια και αποδεδειγμένα γεγονότα, παρά σε ψευδή και ανακριβή δεδομένα,

<sup>53</sup> Περισσότερα για τη θεωρητική προσέγγιση των όρων βλ. *Tudman, Miroslav & Mikelic, Nives*, Information Science: Science about Information Misinformation and Disinformation, Research Gate, 2003

(url: [https://www.researchgate.net/publication/320663616\\_Information\\_Science\\_Science\\_about\\_Information\\_Misinformation\\_and\\_Disinformation](https://www.researchgate.net/publication/320663616_Information_Science_Science_about_Information_Misinformation_and_Disinformation), προσπελάστηκε στις 06.09.2019).

<sup>54</sup> *Michele Kirschenbaum*, 10 Ways to Spot a Fake News Article, Easy Bib, January 2017 (url: <http://www.easybib.com/guides/10-ways-to-spot-a-fake-news-article/>, προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

καθώς επιδιώκεται η παραπλάνηση του χρήστη σχετικά με το περιεχόμενο των πληροφοριών και δεν υπάρχει ουδεμία ένδειξη για την προέλευση των δεδομένων. Συνήθως, απουσιάζει κάθε δυνατότητα επικοινωνίας.

Επιπροσθέτως, πέρα από το περιεχόμενο των σελίδων που δύναται να είναι παραπλανητικό, αξίζει να σημειωθεί και η πρακτική της πλαστογράφησης ιστοτόπων (“website spoofing”), όπου δεν δημιουργείται απλώς ένα κείμενο που δίνει τη ψευδαίσθηση της έγκυρης είδησης, αλλά κάτι ακόμη πιο σύνθετο. Το “*website spoofing*” αποτελεί μια διαδικασία δημιουργίας ιστοτόπων όπου χρησιμοποιείται ο ίδιος σχεδιασμός και μορφοποίηση άλλων επίσημων, γνήσιων και έγκυρων ιστοτόπων, καθώς και παρόμοια διεύθυνση (url). Πρωταρχικός στόχος των ιστοτόπων αυτών είναι να δώσουν στον χρήστη την εντύπωση πως επισκέπτονται τον γνήσιο ιστότοπο<sup>55</sup>. Στην περίπτωση, δε, των ψευδών ειδήσεων, η παραπάνω μέθοδος χρησιμοποιείται προκειμένου ο αναγνώστης ενός άρθρου να θεωρήσει ότι έχει επισκεφτεί μια ιστοσελίδα, η οποία ανήκει σε ένα γνωστό και έγκυρο ειδησεογραφικό πρακτορείο ή δημοσιογράφο και με αυτό τον τρόπο να θεωρήσει ότι πρόκειται για μια αξιόπιστη και καθόλα πραγματική είδηση.

Δέον όπως επισημανθεί, ότι στο διαδίκτυο, οι ειδήσεις και δη οι ψευδείς, δεν δημοσιεύονται αποκλειστικά μέσω ηλεκτρονικών ενημερωτικών ιστοσελίδων. Αντίθετα, και κατά κύριο λόγο, πλήθος ιστοτόπων και μέσων κοινωνικής δικτύωσης ποικίλου περιεχομένου φιλοξενεί και διασπείρει ψευδείς ειδήσεις, με διάφορους τρόπους<sup>56</sup>.

### **4.3 Κατηγορίες Ψευδών Ειδήσεων**

---

<sup>55</sup> Felten, E.W., Balfanz, D., Dean, D., & Wallach, D.S., Web Spoofing: An Internet Con Game, Department of Computer Science, Princeton University, Φεβρουάριος 2017 (url: <http://sip.cs.princeton.edu/pub/spoofing.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>56</sup> Hunt Allcott, & Matthew Gentzkow & Chuan Yu, Trends in the diffusion of misinformation on social media, Research & Politics, 2019, σελ. 6.

Οι πτυχές και οι κατηγορίες της παραπληροφόρησης είναι πλείονες και διάφορες<sup>57</sup>, όπως ήδη αναφέρθηκε, ωστόσο και ιδίως στο αμιγές πλαίσιο των ψευδών ειδήσεων, οι βασικές κατηγορίες είναι οι ακόλουθες<sup>58</sup> :

1. **Clickbait:** η μέθοδος που χρησιμοποιείται από τις ιστοσελίδες προκειμένου να προσελκύσουν την προσοχή των χρηστών, μέσω τίτλων που προκαλούν περιέργεια και οδηγούν τους αναγνώστες, να πατήσουν (click) σε ένα συγκεκριμένο υπερσύνδεσμο. Ο σκοπός της επιλογής του υπερσυνδέσμου (clickbaiting) για τις ιστοσελίδες, είναι να αποκτήσουν δημοτικότητα μέσω υψηλότερου ποσοστού click προς την ιστοσελίδα. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές, το πραγματικό περιεχόμενο της ιστοσελίδας που οδηγούνται οι αναγνώστες, δεν είναι αντίστοιχο ενδιαφέροντος, όπως ο αρχικός τίτλος του άρθρου. Τυπικό και κοινό παράδειγμα clickbaiting είναι ένας τίτλος όπως: “Θα πάθετε σοκ από αυτό που συνέβη στον/στην ...”. Ήδη από το 2016, το “Facebook”, είχε προχωρήσει στην δημιουργία αλγόριθμου που μπορεί να αναγνωρίζει τις ενημερωτικές υπερβολές, αναγνωρίζοντας λέξεις ή φράσεις που χρησιμοποιούνται συχνά σε τεχνικές “clickbait”, όπως αυτές αναλύονται και στο παρόν και εν συνεχεία αφού έχει διαπιστωθεί ότι ένα διαδικτυακό μέσο χρησιμοποιεί τέτοιες τακτικές, προχωρά στην απόκρυψη των καταχωρήσεών του<sup>59</sup>.
2. **Hoaxes και/ή Προπαγάνδα:** μη αντικειμενική πληροφορία που σχεδιάστηκε για να χειραγωγήσει και να επηρεάσει ένα κοινό και να δημιουργήσει την επιθυμητή άποψη του δημιουργού της για ένα συγκεκριμένο θέμα. Πρόκειται για σκόπιμη κατασκευή ή παραποίηση στα κοινωνικά μέσα και στον τύπο (έντυπο ή ηλεκτρονικό). Ειδήσεις που μεταδίδονται στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης δύναται να ληφθούν και να αναμεταδοθούν από τα παραδοσιακά πρακτορεία ειδήσεων,

<sup>57</sup> Μία άλλη ταξινόμηση των “fake news” τα εντάσσει σε 10 διαφορετικές ομάδες, όπου βέβαια μια ψευδής είδηση δύναται να ανήκει σε περισσότερες της μιας ομάδας. Για περισσότερα βλ. στο *infographic* του μη κερδοσκοπικού οργανισμού EAVI, url: <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info/>, προσπελάστηκε στις 20.06.2019.

<sup>58</sup> Για να είναι δυνατή η ανίχνευση και ο χαρακτηρισμός των ψευδών ειδήσεων ως τέτοιων, απαιτείται η μοντελοποίηση τους. Αναλυτικά βλ. *Victoria L. Rubin & Yimin Chen & Niall J. Conroy*, Deception detection for news: three types of fakes, University of Western Ontario, London, Ontario, Canada, 2015 (url: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2857153>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>59</sup> *Newsroom, CNN Greece*, Τι είναι το «clickbait» και γιατί τιμωρείται από το Facebook, 27 Οκτωβρίου 2016 (url: <https://www.cnn.gr/tech/story/52005/ti-einai-to-clickbait-kai-giati-timoreitai-apo-to-facebook>, προσπελάστηκε στις 04.09.2019).

παρά τη μη ακεραιότητά τους. Η εκτεταμένη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έχει καταστεί στην σύγχρονη εποχή, ισχυρό εργαλείο προπαγάνδας και προώθησης ιδεών, που αφορούν πολλές πτυχές της καθημερινότητας του κοινωνικού συνόλου (όπως η πολιτική ή ακόμα και η μουσική).

3. **Σάτιρα:** η γραφή που χρησιμοποιεί χιούμορ ή υπερβολή για να διασκεδάσει τρέχοντα θέματα της επικαιρότητας. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, βέβαια, συνήθως οι αποδέκτες αυτής γνωρίζουν a priori ότι πρόκειται για ψευδείς ή παραποιημένες ειδήσεις, δίχως ωστόσο να αποκλείονται και τα φαινόμενα αναμετάδοσης σατιρικών ειδήσεων ως πραγματικών<sup>60</sup>.
4. **Sloppy journalism:** ο συγκεκριμένος όρος δημιουργήθηκε για να περιγράψει με ακριβή τρόπο το φαινόμενο, όπου ένα άρθρο επιμένει σε μη αξιόπιστες πληροφορίες, που δύνανται να παραπλανήσουν το κοινό, δίχως να έχει προηγηθεί “fact checking” από τις δημοσιογραφικές σελίδες που προχωρούν στην αναμετάδοση αυτών.
5. **Misleading Headings:** ως τέτοιοι περιγράφονται οι τίτλοι που αναγκάζουν τους αναγνώστες να διαβάσουν μια ιστορία, της οποίας το πραγματικό περιεχόμενο είναι διαφορετικό και σχεδόν πάντα λιγότερο δραματικό από αυτό που περιγράφει ο τίτλος. Η πρακτική αυτή ομοιάζει με το “click baiting”, που περιγράφηκε παραπάνω. Για παράδειγμα, μία εφημερίδα χρησιμοποιεί τον τίτλο: «*Η μόλυνση του αέρα ως ο βασικός λόγος του καρκίνου του πνεύμονα*», αλλά στο βασικό άρθρο ξεκαθαρίζεται ότι η μόλυνση του αέρα δεν είναι το πρωταρχικό αίτιο καρκίνου, αλλά μόνο ένας παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει σε ασθένεια του πνεύμονα.
6. **Μεροληπτικές/Αποκλίνουσες Ειδήσεις:** οι ιστορίες που βασίζονται σε προσωπικές απόψεις και προσπαθούν να ευνοήσουν ένα συγκεκριμένο μέρος του κοινού (δηλαδή σε θρησκευτική ή πολιτική βάση). Αυτού του είδους οι ψευδείς

<sup>60</sup> Χαρακτηριστικά, το 2009 σε αρκετά ηλεκτρονικά μέσα μεταδόθηκε ως πραγματική, η σατιρική είδηση ότι νεαρός Ινδός προχώρησε σε νομικές ενέργειες έναντι της εταιρείας “AXE”, επειδή η χρήση του προϊόντος δεν βοήθησε στις προσωπικές του σχέσεις με το αντίθετο φύλλο, *Pagal Patrakar*, Unable to attract even a single girl, frustrated man sues Axe, Faking News, Οκτώβριος 2009 (url: <http://www.fakingnews.com/business/unable-to-attract-even-a-single-girl-frustrated-man-sues-axe-313>, προσπελάστηκε 04.09.2019).



ειδήσεις λαμβάνουν την μορφή επιλεκτικών παραλείψεων, έλλειψης αμεροληψίας και σφαλμάτων, που φαίνεται να ευνοούν τη μία πλευρά.

7. **Λάθος ισχυρισμοί με εμπορικό υπόβαθρο:** οι επιχειρήσεις συχνά διατείνονται ότι είναι «*οι μεγαλύτεροι*» παραγωγοί μιας συγκεκριμένης σειράς προϊόντων παγκοσμίως. Τέτοιοι ισχυρισμοί δύνανται προφανώς και να είναι εσφαλμένοι.
8. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και ο όρος της **ψευδοεπιστήμης** (“**fake science**” ή “**pseudo-science**”) στο internet, ήτοι μια μορφή “*fake news*”, που αφορά τις δημοσιεύσεις εκατοντάδων χιλιάδων επιστημόνων παγκοσμίως σε αυτό-προσδιοριζόμενες επιστημονικές πλατφόρμες, οι οποίες δεν παρέχουν παραδοσιακούς ελέγχους ακρίβειας και ποιότητας. Για την διερεύνηση αυτού του φαινομένου, περισσότεροι από 10 οργανισμοί ηλεκτρονικών ειδησεογραφικών μέσων (συμπεριλαμβανομένων των New Yorker, Le Monde, Indian Express και Korean outlet Newstara) συμμετείχαν σε έρευνα, όπου προωθούσαν ένα ψευδές άρθρο για την πρόπολη και πώς είναι ικανή να θεραπεύει τον καρκίνο που παχέος εντέρου αποτελεσματικότερα από τη χημειοθεραπεία. Αυτό το άρθρο δημοσιεύτηκε ως αληθές σε ένα περιοδικό ογκολογίας, παρότι οι συγγραφείς συνδέονταν με ένα ερευνητικό κέντρο που δεν υπάρχει, δημιουργώντας έτσι σοβαρές ανησυχίες για την αξιοπιστία των δημοσιευμένων επιστημονικών άρθρων και μελετών<sup>61</sup>.

#### **4.4 Χαρακτηριστικά δομής και περιεχομένου των ψευδών ειδήσεων**

Το περιεχόμενο των ψευδών ειδήσεων διαφέρει πολλές φορές ουσιαστικά από αυτό των άρθρων που μεταδίδουν πραγματικές ειδήσεις. Συγκεκριμένα, τα άρθρα που μεταδίδουν ψευδείς ειδήσεις, συνήθως, φέρουν καίριες διαφορές με τα πραγματικά, ως προς τον τρόπο γραφής και έκφρασης, καθώς συνήθως απευθύνονται και σε παραλήπτες με χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευση<sup>62</sup>. Τοιουτοτρόπως, χρησιμοποιούνται

<sup>61</sup> Scilla Alecci, New international investigation tackles ‘fake science’ and its poisonous effects, International Consortium of Investigative Journalists, 20 Ιουλίου 2018, (url <https://www.icij.org/blog/2018/07/new-international-investigation-tackles-fake-science-and-its-poisonous-effects/>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>62</sup> Για τη γλωσσολογική ανάλυση σε ψευδείς ειδήσεις χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα που προέρχονται από τις ειδήσεις των προεδρικών εκλογών των Η.Π.Α το 2016, βλ. αναλυτικά B.D. Horne & S. Adali,

πιο απλές λέξεις και έχουν λιγότερα σημεία στίξης. Οι διαφορές καταδεικνύουν μια έντονη απόκλιση τόσο ως προς την πολυπλοκότητα όσο και στο ύφος του περιεχομένου.

Περαιτέρω, συγκεκριμένες κατηγορίες ψευδών ειδήσεων – με πιο συνήθη το clickbait - χρησιμοποιούν μεγάλους τίτλους και απλούστερο, επαναλαμβανόμενο περιεχόμενο. Συνεπεία τούτου, καθίσταται εμφανές ότι η πειθώ σε ψευδείς ειδήσεις επιτυγχάνεται, κυρίως μέσω ευρετικών μεθόδων και όχι ισχυρών επιχειρημάτων. Εξάλλου, η συνολική δομή του τίτλου και η χρήση των κατάλληλων ουσιαστικών είναι πολύ σημαντική για τη διαφοροποίηση της ψευδούς είδησης από μία αληθή. Αντίστοιχα, δε, προκύπτει το συμπέρασμα ότι οι ψευδείς ειδήσεις, τέτοιου τύπου, στοχεύουν σε άτομα που δεν θα διαβάσουν αναλυτικά όλο το περιεχόμενο της είδησης, παρά μόνο τον τίτλο.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι οδηγίες προς τους χρήστες, όσον αφορά τη δομή και το περιεχόμενο των ψευδών ειδήσεων, παρέχουν το “Facebook”<sup>63</sup> αλλά και η εφημερίδα “Washington Post”<sup>64</sup>. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκεται η προστασία των χρηστών από ενδεχόμενη παραπλάνησή τους, αλλά και ο περιορισμός της περαιτέρω διάδοσης ψευδών ή αμφίβολων ειδήσεων.

Σύμφωνα με τις ως άνω οδηγίες, οι χρήστες θα πρέπει δίνουν προσοχή στο ότι:

- οι τίτλοι των ψευδών ειδήσεων περιέχουν συχνά κεφαλαία γράμματα και πολλά θαυμαστικά. Αν ένας τίτλος περιέχει ισχυρισμούς που δεν είναι αληθοφανείς, το πιθανότερο είναι να μην ισχύουν.
- η διεύθυνση URL είναι επίσης ένα στοιχείο που θα πρέπει να εξετάζεται. Πολλοί ιστότοποι ψευδών ειδήσεων διαθέτουν διευθύνσεις URL που

---

This Just In: Fake News Packs a Lot in Title, Uses Simpler, Repetitive Content in Text Body, More Similar to Satire than Real News, Rensselaer Polytechnic Institute, 2017, (url: <https://arxiv.org/pdf/1703.09398.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>63</sup> Οδηγός ανίχνευσης ψευδών ειδήσεων από το Facebook, (url: <https://www.facebook.com/help/188118808357379>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>64</sup> Οδηγός ανίχνευσης ψευδών ειδήσεων από την Washington Post, (url: [https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2016/11/22/the-fact-checkers-guide-for-detecting-fake-news/?utm\\_term=.158f2bccd1d6](https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2016/11/22/the-fact-checkers-guide-for-detecting-fake-news/?utm_term=.158f2bccd1d6), προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

μοιάζουν και παραπέμπουν σε διευθύνσεις έγκυρων ειδησεογραφικών ιστοτόπων.

- θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη οποιαδήποτε ασυνήθιστη μορφοποίηση κειμένου. Ειδήσεις με ορθογραφικά λάθη και περίεργη διάταξη ή σύνταξη είναι πολύ πιθανόν να είναι ψευδείς.
- οι παραποιημένες εικόνες και βίντεο είναι συχνό φαινόμενο στις ψευδείς ειδήσεις. Η εικόνα είναι ένα ισχυρό μέσο πειθούς.

Ωστόσο, η χρήση παραποιημένων εικόνων ή βίντεο δεν είναι ο κανόνας σε ψευδείς ειδήσεις. Έτσι, πιθανή είναι η χρήση μιας αυθεντικής εικόνας ή βίντεο, όπου ωστόσο η περιγραφή της εικόνας, σε συνδυασμό με το περιεχόμενο της είδησης, δημιουργεί λάθος εντυπώσεις και παρερμηνείες. Οι ψευδείς ειδήσεις περιέχουν συχνά τροποποιημένες ημερομηνίες ή αυθεντικές εικόνες, οι οποίες ωστόσο αναφέρονται σε γεγονός διαφορετικής ημερομηνίας από αυτή της ψευδούς είδησης.

Τέλος, το γενικότερο περιεχόμενο του ιστοτόπου υποδεικνύει αν η είδηση που μεταδίδει χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και ελέγχου. Επί παραδείγματι, μια πληθώρα αναδυόμενων διαφημίσεων ή συνδέσμων αισθησιακού περιεχομένου, είναι συχνό φαινόμενο σε ιστότοπους που αναπαράγουν ψευδείς ειδήσεις.

Βέβαια, πρέπει στο σημείο αυτό να διευκρινιστεί, ότι οι οδηγίες αυτές αναφέρονται κυρίως, στις μορφές εκείνες των ψευδών ειδήσεων, που εσκεμμένα επιδιώκουν την παραπλάνηση του χρήστη και όχι στην περίπτωση λ.χ. του sloppy journalism, που αναφέρθηκε ανωτέρω, όπου πρόκειται για ψευδή είδηση, η οποία ωστόσο αναπαράγεται από πραγματικό ειδησεογραφικό πρακτορείο.

#### **4.5 Χαρακτηριστικά διάδοσης των ψευδών ειδήσεων**

Εξ' ορισμού, ο όρος “viral”<sup>65</sup> προέρχεται από τη λέξη «ιός», ήτοι ενός ιατρικού όρου που χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγράψει ένα μικρό μολυσματικό παράγοντα,

---

<sup>65</sup> Ο όρος “Viral” μας θυμίζει συνήθως τον όρο “Viral Videos”, ωστόσο τα βίντεο είναι μόνο ένα είδος περιεχομένου που μπορεί να γίνει viral. Στην πραγματικότητα, το οτιδήποτε μπορεί να γίνει viral στο διαδίκτυο. Για περισσότερα βλ. *Elise Moreau, What Does It Mean to Go Viral Online?*, Lifewire, 16

που δύναται να μολύνει όλους τους τύπους οργανισμών. Αντίστοιχα, στο διαδίκτυο, μία είδηση μπορεί να εξαπλωθεί ακριβώς όπως ένας ιός εάν οι άνθρωποι «μολυνθούν» όταν τη διαβάσουν. Η «λοιμωξη» (sic) προέρχεται συνήθως από τα συναισθήματα που δημιουργούνται και ωθούν κάποιον να κοινοποιήσει την είδηση σε άλλους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, τα αποτελέσματα των αμερικανικών προεδρικών εκλογών του 2016, αλλά και το δημοψήφισμα στο Ηνωμένο Βασίλειο για την έξοδο από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Brexit), δημιούργησαν ερωτήματα για το πώς μπορούν οι ψευδείς ειδήσεις και τα “*echo chambers*”<sup>66</sup> των μέσων κοινωνικής δικτύωσης να επηρεάσουν εκλογικά αποτελέσματα. Έτσι, έχει υποστηριχθεί ότι η διάδοση των πληροφοριών μέσω κοινωνικών δικτύων έχει πολλές ομοιότητες<sup>67</sup> με την εξέλιξη και τη μετάδοση λοιμωδών νοσημάτων. Επομένως, η ανάλυση της δυναμικής της μετάδοσης θα μπορούσε να παράσχει μια εικόνα για το πώς οι ψευδείς ειδήσεις εξαπλώνονται στο διαδίκτυο, καθώς, ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι χρησιμοποιούν τα κοινωνικά δίκτυα ως κύρια πηγή ειδήσεων και τα μοντέλα μετάδοσης σε συνδυασμό με τα κατάλληλα δεδομένα θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην εξερεύνηση της δυναμικής αυτού του νέου τοπίου των μέσων ενημέρωσης.

Συγκεκριμένα, προκειμένου να δημιουργηθεί μια επιδημία χρειάζονται τρία στοιχεία<sup>68</sup>:

- **Οι κατάλληλοι αγγελιοφόροι:** το πρώτο κρίσιμο στοιχείο που απαιτείται, είναι ο εντοπισμός των κατάλληλων ατόμων ή bot που θα διαδώσουν το μήνυμα.

---

Μαΐου 2019, (url: <https://www.lifewire.com/what-does-it-mean-to-go-viral-3486225>, προσπελάστηκε στις 04.09.2019).

<sup>66</sup> Ο όρος “*echo chamber*” περιγράφει ανθρώπους που μοιράζονται τις απόψεις τους σε περιβάλλοντα, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπου εκείνοι που ακούν ή διαβάζουν είναι των ίδιων απόψεων (λ.χ. twitter), βλ. λεξικό Collins, (url: <https://www.collinsdictionary.com/submission/18370/echo+chamber+%5Bsense%5D>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>67</sup> Σχετικά με τις ομοιότητες της επιδημιολογίας ιών και διάδοσης ψευδών ειδήσεων βλ. στη σελίδα: <https://www.nature.com/articles/540525a>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019.

<sup>68</sup> *Andreas M. Kaplan, Michael Haenlein*, Two hearts in three-quarter time: How to waltz the social media/viral marketing dance, *Business Horizons* (2011) 54, 253—263, (url: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.006>, προσπελάστηκε 15.02.2019).

- **Το κατάλληλο μήνυμα:** θα πρέπει να είναι αξιοσημείωτο και ενδιαφέρον.
- **Το κατάλληλο περιβάλλον:** οι αγγελιοφόροι θα μεταβιβάσουν το μήνυμα μόνο όταν σκέφτονται ότι δεν είναι ήδη κάτι που όλοι<sup>69</sup> γνωρίζουν. Επιπλέον, χρειάζεται και η συνηθισμένη καλή τύχη, καθώς αρκετές φορές, οι ίδιες προσεγγίσεις, δεν οδηγούν στα ίδια αποτελέσματα.

Εξάλλου, η στρατηγική για την ευρεία διάδοση μιας ψευδούς είδησης δεν διαφέρει από μια viral στρατηγική μάρκετινγκ<sup>70</sup>, η επιτυχία της οποίας εξαρτάται από την συνδρομή των ακόλουθων έξι (6) στοιχείων (όσο περισσότερα από αυτά συρρέουν, τόσο πιο ισχυρά θα είναι τα αποτελέσματα):

- Παρέχει προϊόντα ή υπηρεσίες
- Προβλέπει εύκολη μεταφορά του μηνύματος σε άλλους
- Κλιμακώνεται εύκολα από μικρό σε πολύ μεγάλο
- Αξιοποιεί κοινά κίνητρα και συμπεριφορές
- Χρησιμοποιεί υπάρχοντα δίκτυα επικοινωνίας
- Επωφελείται από άλλους πόρους

Επί παραδείγματι, μια επιτυχημένη πρακτική είναι η δημιουργία της λεγόμενης «*Βόμβας Twitter*»<sup>71</sup>. Με την πρακτική αυτή εντοπίζεται, αρχικά, μία κοινότητα χρηστών στο “Twitter” που ήδη συζητά για ένα συγκεκριμένο θέμα ενδιαφέροντος και στη συνέχεια διασπείρεται σε κάποια μέλη της κοινότητας η ψευδής είδηση, τα

<sup>69</sup> Σύμφωνα με τον αποκαλούμενο «αριθμό του Dunbar», ο μέγιστος αριθμός ατόμων με τα οποία ένα άτομο μπορεί να διατηρήσει σταθερές κοινωνικές σχέσεις στην καθημερινή ζωή ανέρχεται συνήθως έως τις 150 επαφές, βλ. wikipedia, (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Dunbar%27s\\_number](https://en.wikipedia.org/wiki/Dunbar%27s_number), προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>70</sup> Οι αρχές δημιουργίας στρατηγικών *viral marketing* μοιάζουν με τις τεχνικές δημιουργίας ψευδών ειδήσεων που έχουν ως στόχο την εξάπλωση και διείσδυση σε όλο και περισσότερους χρήστες. Ενδεικτικά βλ. Dr. Ralph F. Wilson, The Six Simple Principles of Viral Marketing, Practical ecommerce, 05 Μαΐου 2018, (url: <https://www.practicalecommerce.com/viral-principles>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>71</sup> Μία «βόμβα *Twitter*» είναι ένας τεράστιος αριθμός *tweets* που στοχεύει σε έναν συγκεκριμένο στόχο, σε σύντομο χρονικό διάστημα. Χρησιμοποιείται για την παραγωγή ενός μεγάλου αριθμού δημοσιότητας για ένα θέμα, βλ. Urbandictionary, (url: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Tweetbomb>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

οποία με τη σειρά τους θα διαδώσουν το μήνυμα και εντός της κοινότητας, αλλά και στο εκτεταμένο δίκτυο των χρηστών εκτός κλειστής κοινότητας<sup>72</sup>.

Εξάλλου, το κατάλληλο περιβάλλον για την αρχική διασπορά μας ψευδούς είδησης φαίνεται ότι είναι μια παράμετρος που δύναται να μετρηθεί και να μοντελοποιηθεί. Η δομή μιας κοινότητας χρηστών, π.χ. στο “Twitter”, που αποτελεί “*echo chamber*”, μπορεί να επηρεάσει είτε θετικά, είτε αρνητικά, τη διασπορά ψευδών ειδήσεων. Έτσι, η διασπορά μιας είδησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μπορεί να περιγραφεί ως μια πολύπλοκη διάχυση σε ένα κοινωνικό δίκτυο (*complex diffusion in a social network*). Στο ως άνω μοντέλο, το κοινωνικό δίκτυο αναπαρίσταται ως αριθμός διασυνδεδεμένων κόμβων (τους χρήστες), και σε κάθε έναν έχει ανατεθεί μια τιμή που περιγράφει πόσο δύσκολο είναι να πείσουν για ένα δεδομένο αφήγημα. Αν ένα αρκετά μεγάλο μέρος των γειτόνων του κόμβου-χρήστη διαδίδει το αφήγημα, ο χρήστης θα πεισθεί και θα συνεχίσει να το διαδίδει. Κατά συνέπεια τούτου, η τιμή αυτή μπορεί να θεωρηθεί ότι αναπαριστά το βαθμό που μια είδηση ή μια ιδέα «αντηχεί» από έναν χρήστη<sup>73</sup>.

Τέλος, δέον όπως αναφερθεί, ότι υφίσταται αντικρουόμενες απόψεις για τον φορέα ευθύνης της ευρείας διασποράς ψευδών ειδήσεων, καθώς υποστηρίζεται ότι κύριος αυτουργός είναι τα bots, αλλά και ότι ευθύνονται κυρίως οι ίδιοι οι χρήστες<sup>74</sup>. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται<sup>75</sup> ότι οι λογαριασμοί που διαδίδουν ενεργά ψευδείς ειδήσεις είναι πολύ πιο πιθανό να είναι bots και μάλιστα ότι τα bots κοινωνικών δικτύων, διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην ευρεία διασπορά των ψευδών ειδήσεων.

<sup>72</sup> Για παραδείγματα χρήσης τέτοιων πρακτικών βλ. *Eni Mustafaraj & Panagiotis Takis Metaxas, The Fake News Spreading Plague: Was it Preventable?*, Troy, New York, USA, 2017 (url: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=3091523>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>73</sup> *P. Törnberg, Echo chambers and viral misinformation: Modeling fake news as complex contagion*. PLoS ONE, 2018, (url: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0203958>, προσπελάστηκε στις 30.06.2019).

<sup>74</sup> *Chengcheng Shao, & Giovanni Luca Ciampaglia & Onur Varol Alessandro & Flammini & Filippo Menczer, The spread of fake news by social bots*, Indiana University, 2017 (url: <https://andyblackassociates.co.uk/wp-content/uploads/2015/06/fakenewsbots.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>75</sup> Ο *Chengcheng Shao* από το Πανεπιστήμιο της Ιντιάνα των Η.Π.Α. μελέτησε συστηματικά πώς οι ψευδείς ειδήσεις εξαπλώνονται στο *Twitter* και μας παρουσιάζει αυτό το φαινόμενο. Στο έργο του προτείνει σαφείς στρατηγικές για τον έλεγχο αυτής της επιδημίας. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *Chengcheng Shao, First Evidence That Social Bots Play a Major Role in Spreading Fake News*, MIT Technology Review, 07 Αυγούστου 2017 (url: <https://www.technologyreview.com/s/608561/first-evidence-that-social-bots-play-a-major-role-in-spreading-fake-news/>, προσπελάστηκε 30.06.2019).



Αντίστοιχα, οι πραγματικοί χρήστες μπορούν εύκολα να εξαπατηθούν από τους αυτοματοποιημένους λογαριασμούς και να βοηθήσουν εις άγνοιά τους στη διάδοση ψευδών ειδήσεων<sup>76</sup>. Αντίθετα, βέβαια, έχει παρατηρηθεί ότι οι ψευδείς ειδήσεις διαχέονται με μεγαλύτερη ταχύτητα, και βαθύτερα στο δίκτυο, συγκριτικά με την διάδοση των αληθινών ειδήσεων, γεγονός που παρατηρείται σε όλες τις κατηγορίες πληροφοριών. Ωστόσο, τα bots εξαπλώνουν τις αληθινές και τις ψευδείς ειδήσεις με τον ίδιο ρυθμό. Επομένως και βάσει του ως άνω συλλογισμού, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι ψευδείς ειδήσεις εξαπλώνονται περισσότερο από τις πραγματικές, διότι οι άνθρωποι, και όχι τα bots, είναι υπεύθυνοι για την ευρεία διάδοσή τους<sup>77</sup>.

#### 4.6 Προφίλ Χρηστών

Εφόσον καθίσταται αποδεκτό, ότι για την διασπορά ψευδών ειδήσεων, μεγάλο μέρος της ευθύνης φέρουν και οι ίδιοι οι χρήστες (είτε προχωρούν στην αναμετάδοση των ψευδών αυτών ειδήσεων εις γνώσιν της μη εγκυρότητας αυτών, είτε όχι), δέον όπως ερευνηθούν και τα βασικά χαρακτηριστικά της ταυτότητας των χρηστών αυτών, που προχωρούν στην δημιουργία ή στην διασπορά ψευδών ειδήσεων<sup>78</sup>. Εξάλλου, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του χρήστη, όπως προκύπτουν από ανάλυση του περιεχομένου της προσωπικής σελίδας του σε ένα κοινωνικό μέσο δικτύωσης, δύναται, με την κατάλληλη κατηγοριοποίηση, να βοηθήσουν επιπλέον τα μοντέλα ανίχνευσης ψευδών ειδήσεων<sup>79</sup>.

<sup>76</sup> Chengcheng Shao, & Giovanni Luca Ciampaglia & Onur Varol Alessandro & Flammini & Filippo Menczer, The spread of fake news by social bots, researchgate.net, 2017 (url: <https://www.researchgate.net/publication/318671211> The spread of fake news by social bots, προσπελάστηκε 15.02.2019).

<sup>77</sup> Περισσότερες λεπτομέρειες για τη διαφορά διάχυσης των αληθινών και των ψευδών ειδήσεων στο διαδίκτυο βλ. Soroush Vosoughi, Deb Roy, Sinan Aral, The spread of true and false news online, *Science* 09 March 2018:Vol. 359, Issue 6380, pp. 1146-1151 DOI: 10.1126/science.aap9559, (url: <http://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>78</sup> Kai Shu & Xinyi Zhou & Suhang Wang & Reza Zafarani & Huan Liu, The Role of User Profile for Fake News Detection, Cornell University, 30 Απριλίου 2019 (url: <https://arxiv.org/abs/1904.13355v1>, προσπελάστηκε στις 20.08.2019).

<sup>79</sup> Τέτοια χαρακτηριστικά μπορεί να είναι η εξωστρέφεια, η τερπνότητα, η ευσυνειδησία, ο νευρωτισμός και η ειλικρίνεια, βλ. Kai Shu & Suhang Wang & Huam Liu, Understanding User Profiles on Social Media for Fake News Detection, 2018, 10.1109/MIPR.2018.00092, (url: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8397048>, προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

Αρχικώς, ως το πιο σημαντικό δημογραφικό χαρακτηριστικό των χρηστών που ευθύνονται για την διασπορά ψευδών ειδήσεων αναδεικνύεται η ηλικία. Σύμφωνα με έρευνα των *Andrew Guess, Jonathan Nagler* και *Joshua Tucker*<sup>80</sup>, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία χρήστες (πάνω από 65 ετών), έχουν διπλάσια πιθανότητα να κοινοποιήσουν μία ψευδή είδηση σε σχέση με νεότερους χρήστες (ήτοι ηλικίες 18 έως και 29), καθώς παρότι οι νέες τεχνολογίες γίνονται όλο και πιο προσιτές στους ηλικιωμένους, οι μεγαλύτερες ηλικίες ακόμα αντιμετωπίζουν δυσκολία να εξοικειωθούν και να προσαρμοστούν στην καθημερινή και ασφαλή χρήση των νέων τεχνολογικών προϊόντων και υπηρεσιών<sup>81</sup>.

Περαιτέρω και επιπλέον του βασικού ως άνω χαρακτηριστικού της ηλικίας του χρήστη, δύναται να χρησιμοποιηθούν και λοιπά γνωρίσματα ενός χρήστη, προκειμένου να τον κατηγοριοποιήσουν ως πλαστό χρήστη μιας πλατφόρμας, όπως π.χ. στην περίπτωση της ηλεκτρονικής πλατφόρμας του “Twitter”, ο αριθμός των χρηστών που κάποιος ακολουθεί ή ακολουθείται, ο αριθμός των *hashtag* ανά λέξη, και το πλήθος των *retweets*, και γενικότερα γνωρίσματα που σχετίζονται με πρότυπα συμπεριφοράς του χρήστη, τα οποία και αποτελούν κριτήρια εντοπισμού πλαστών λογαριασμών<sup>82</sup>. Κατά τον ως άνω συλλογισμό, εάν ένας νέος λογαριασμός χρήστη, αμέσως μετά τη δημιουργία του, παρουσιάζει έντονη δραστηριότητα, που ακολουθεί κάποιο πρότυπο ενεργειών, π.χ. αποστέλλει συνεχώς αιτήματα προς άλλους χρήστες ή δημοσιεύει κατ’ επανάληψη τα ίδια ή παρόμοιου περιεχομένου μηνύματα, τότε και αυτός μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως κακόβουλος αυτοματοποιημένος λογαριασμός και να ανασταλεί η λειτουργία του.

<sup>80</sup> *Andrew Guess, Jonathan Nagler and Joshua Tucker*, Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook, *Science Advances* 09 January 2019: Vol. 5, no. 1, DOI: 10.1126/sciadv.aau4586, (url: <https://advances.sciencemag.org/content/5/1/eaau4586>, προσπελάστηκε 10.02.2019).

<sup>81</sup> *Vaportzis, E., Clausen, M. G., & Gow, A. J.* (2017). Older Adults Perceptions of Technology and Barriers to Interacting with Tablet Computers: A Focus Group Study, *Frontiers in psychology*, 8, 1687. doi:10.3389/fpsyg.2017.01687, (url: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29071004>, προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

<sup>82</sup> *Gurajala, Supraja & White, Joshua & Hudson, Brian & Voter, Brian & Matthews, Jeanna.* (2016). Profile characteristics of fake Twitter accounts. *Big Data & Society*. 3. 10.1177/2053951716674236, (url: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2053951716674236>, προσπελάστηκε στις 29.08.2019).

## Μέρος Β΄

### Ο ρόλος της τεχνολογίας στην κατασκευή, τη διάδοση και την πρόληψη ψευδών ειδήσεων

#### 1.1 Ο ρόλος των Bots στη διάδοση των ψευδών ειδήσεων

Πέρα από την διασπορά ψευδών ειδήσεων από πραγματικούς χρήστες – είτε αυτοί χρησιμοποιούν πλαστά προφίλ είτε όχι – ψευδείς ειδήσεις διασπείρονται, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω και μέσω αυτοματοποιημένων λογαριασμών (bots)<sup>83</sup>. Χαρακτηριστικά, κατά την διεξαγωγή του δημοψηφίσματος της Καταλονίας το 2017, bots κοινωνικών δικτύων φέρεται να δημιούργησαν και να προώθησαν ψευδείς ειδήσεις σχετικά με βίαιες πράξεις των υποστηρικτών της ανεξαρτησίας της Καταλονίας, με αποτέλεσμα την δημιουργία ανησυχίας και διατάραξης της κοινωνικής ειρήνης μέσω του διαδικτύου<sup>84</sup>.

Ειδικότερα, οι αυτοματοποιημένοι λογαριασμοί είναι ιδιαίτερα ενεργοί στις πρώιμες φάσεις διάδοσης μιας είδησης πριν αυτή «γίνει viral» και τείνουν να στοχεύουν σε χρήστες, με πιο εύκολη και πιο ευρεία επιρροή<sup>85</sup>. Τούτο καθίσταται εμφανές ότι αποτελεί έξυπνη στρατηγική, διότι οι πληροφορίες είναι πολύ πιθανότερο να «γίνουν viral», όταν περνούν μέσα από κόμβους-χρήστες με μεγάλη συνδεσιμότητα σε ένα κοινωνικό δίκτυο. Επομένως, η στόχευση αυτών των χρηστών με ευρύτερο κοινό και

<sup>83</sup> Η δημιουργία ενός απλού bot απαιτεί κυρίως γνώσεις προγραμματισμού και τεχνολογιών διαδικτύου. Μέσω αυτών ο δημιουργός του bot, προχωρά στην κατασκευή κώδικα στην γλώσσα Python, μέσω του οποίου αυτοματοποιούνται ενέργειες που θα έκανε ένας απλός χρήστης, όπως την εγγραφή ή την είσοδο σε ένα κοινωνικό δίκτυο και την δημιουργία και κοινοποίηση μηνυμάτων. Υπάρχουν τεχνολογίες μηχανικής μάθησης και τεχνητής νοημοσύνης που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε τρομακτικά ισχυρά νέα κοινωνικά bots. Χρησιμοποιώντας τις πρόσφατες εξελίξεις στη μηχανική μάθηση, είναι δυνατόν να απελευθερωθούν απίστευτα ισχυροί, ανθρωποειδείς στρατοί κοινωνικών bots, με τη δυνατότητα να εξαπολύσουν συντονισμένες εκστρατείες εξαπάτησης και επιρροής (βλ. *T. Adams*, AI-Powered Social Bots, ArXiv, 2017, url: <https://arxiv.org/abs/1706.05143>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>84</sup> *Massimo Stella, Emilio Ferrara, and Manlio De Domenico*, Bots increase exposure to negative and inflammatory content in online social systems, PNAS, December 4, 2018, (url: <https://doi.org/10.1073/pnas.1803470115>, προσπελάστηκε 29.08.2019)

<sup>85</sup> *Massimo Stella, Emilio Ferrara, and Manlio De Domenico*, ό.π., 2018 115 (49) 12435-12440, (url: <https://doi.org/10.1073/pnas.1803470115>, προσπελάστηκε 29.08.2019).

μεγαλύτερη επιρροή (“*influencers*”), αποτελεί βασικό στοιχείο της στρατηγικής διασποράς ψευδών ειδήσεων, μέσω αυτοματοποιημένων λογαριασμών.

## 1.2 Τεχνητή Νοημοσύνη και Διαδίκτυο

Η τεχνητή νοημοσύνη χρησιμοποιείται πλέον σε ολοένα και περισσότερες εφαρμογές του σύγχρονου κόσμου<sup>86</sup> και το περιβάλλον του διαδικτύου δεν αποτελεί εξαίρεση - ωστόσο, αντίστοιχα, η τεχνητή νοημοσύνη είναι ικανή να παράγει ψευδείς ειδήσεις και να αυτοματοποιεί τη συμπεριφορά των τρολ (troll)<sup>87</sup>, παρέχοντας μάλιστα την δυνατότητα σε ολόκληρες ιστοσελίδες να δημιουργούνται αυτόματα, χρησιμοποιώντας άρθρα από διάφορες πηγές και να συμπεριλαμβάνουν ψευδείς και παραπλανητικές ειδήσεις. Στη συνέχεια, οι σελίδες αυτές αυτοκαταργούνται, αφού όμως πρώτα έχουν κατορθώσει να ξεκινήσουν τη διάδοση ψευδών ειδήσεων<sup>88</sup>.

## 1.3 Κατηγοριοποίηση των Bots

Αρχικώς, τα bot δύνανται να διαχωριστούν σε καλόβουλα bots και κακόβουλα bots<sup>89</sup>:

<sup>86</sup> Για εφαρμογές της τεχνητής νοημοσύνης βλ. *Magnimind*, 10 Powerful Examples Of AI Applications, Becoming Human, (url: <https://becominghuman.ai/10-powerful-examples-of-ai-applications-553f7f062d9f>, προσπελάστηκε 30.06.2019).

<sup>87</sup> Στη γλώσσα του διαδικτύου η λέξη *τρολ (troll)* περιγράφει τον χρήστη, ο οποίος με σκοπό να ερεθίσει, να μπερδέψει και να προκαλέσει σύγχυση και εκνευρισμό στους υπόλοιπους χρήστες, χρησιμοποιεί επιτηδευμένα προκλητικές, ανόητες ή εκτός θέματος ερωτήσεις, θέσεις και απόψεις, wikipedia, (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Internet\\_troll](https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_troll), προσπελάστηκε στις 30.06.2019).

<sup>88</sup> Στο πανεπιστήμιο του Ελσίνκι διεξάγεται έρευνα από τον *Antti Ukkonen*, για τους τρόπους που μπορεί η τεχνητή νοημοσύνη να δημιουργεί παρεμβολές σε συζητήσεις και ειδήσεις στο διαδίκτυο, και πώς μπορεί αυτό το φαινόμενο να καταπολεμηθεί στο μέλλον. Η έρευνα χρηματοδοτείται από την ακαδημία της Φινλανδίας από το 2019 έως το 2022, βλ. *Aino Pekkarinen*, Artificial intelligence is able to produce disinformation and carry out trolling – researchers are turning their focus to the technology of interference, Faculty of Science, 04 Ιανουαρίου 2019 (url: <https://www.helsinki.fi/en/news/data-science-news/artificial-intelligence-is-able-to-produce-disinformation-and-carry-out-trolling-researchers-are-turning-their-focus-to-the-technology-of-interference>, προσπελάστηκε στις 30.06.2019).

<sup>89</sup> Η εταιρεία *Incapsula* δημοσιεύει κάθε χρόνο στοιχεία για την κίνηση των καλών και κακών bots στο διαδίκτυο, βλ. *Igal Zeifman*, 2015 Bot Traffic Report: Humans Take Back the Web, Bad Bots Not Giving Any Ground, Imperva, 09 Δεκεμβρίου 2015, (url: <https://www.incapsula.com/blog/bot-traffic-report-2015.html>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

α. Τα καλόβουλα bots χρησιμοποιούνται από νόμιμες επιχειρήσεις σε αυτοματοποιημένες εργασίες, συμπεριλαμβανομένης της συλλογής δεδομένων και της σάρωσης ιστοτόπων και εν γένει βοηθούν στην εξέλιξη και την ανάπτυξη του διαδικτύου.

β. Τα κακόβουλα bots, από την άλλη πλευρά, είναι κακόβουλο λογισμικό, το οποίο κατακλύζει το διαδίκτυο και εισβάλλει σε ιστότοπους και υπηρεσίες, επιδιώκοντας να επηρεάσει την λειτουργία τους. Τα κακόβουλα bots χρησιμοποιούνται για την αυτοματοποίηση εκστρατειών ανεπιθύμητης αλληλογραφίας (*spam*), την κατασκοπεία ανταγωνιστών, την επίθεση άρνησης εξυπηρέτησης (DDoS)<sup>90</sup> κ.α.

Όπως, δε, προκύπτει και από τα ανωτέρω, τα καλόβουλα και τα κακόβουλα bots είναι υπεύθυνα για σημαντικό μέρος της δραστηριότητας στο διαδίκτυο.

Επιπροσθέτως, μια άλλη κατηγοριοποίηση των bots είναι ο διαχωρισμός τους σε κοινωνικά και μη κοινωνικά bots<sup>91</sup> και η βασική διαφορά τους εντοπίζεται στο ότι τα πρώτα έχουν σχεδιαστεί έτσι ώστε να θεωρούνται από τους χρήστες ως πραγματικοί άνθρωποι. Τα bots που αλληλεπιδρούν με τους ανθρώπους και δεν εντοπίζονται ως μη ανθρώπινα θεωρούνται επιτυχημένα στην εφαρμογή τους και λέγεται ότι περνούν τη δοκιμή “*Turing*”<sup>92</sup>.

## **2. Η συνδρομή των bots στη δημιουργία και στην ευρύτερη διασπορά ψευδών ειδήσεων.**

Τα βασικά χαρακτηριστικά των αυτοματοποιημένων λογαριασμών, που τους καθιστούν ιδανικούς για τη διάδοση ψευδών ειδήσεων είναι:

<sup>90</sup> Στην πληροφορική, η επίθεση άρνησης εξυπηρέτησης (DDoS) είναι η διαδικτυακή επίθεση, με την οποία ο δράστης επιδιώκει να θέσει εκτός λειτουργίας συγκεκριμένη υπηρεσία, από το κοινό, βλ. wikipedia (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Denial-of-service\\_attack](https://en.wikipedia.org/wiki/Denial-of-service_attack), προσπελάστηκε 04.09.2019).

<sup>91</sup> Stieglitz *et al*, Do Social Bots Dream of Electric Sheep? A Categorisation of Social Media Bot Accounts, (url: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1710/1710.04044.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>92</sup> Ο Άγγλος μαθηματικός Alan M. Turing, πρότεινε το «παιχνίδι απομίμησης», το οποίο αποτελείται από ένα απομακρυσμένο ανθρώπινο ανακριτή μέσα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο, να μπορεί να διακρίνει μεταξύ ενός υπολογιστή και ενός ανθρώπινου υποκειμένου βάσει των απαντήσεων σε διάφορα ερωτήματα που του θέτει, wikipedia, (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Turing\\_test](https://en.wikipedia.org/wiki/Turing_test), προσπελάστηκε στις 20.02.2019).

α. Η ικανότητα ακούραστης περιήγησης στο διαδίκτυο με τη μορφή *web crawler*<sup>93</sup>, ήτοι ενός διαδικτυακού bot, που περιηγείται συστηματικά στο διαδίκτυο, για τον εντοπισμό και την εύρεση περιεχομένου και

β. Η ικανότητα προσομοίωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς ως *chat bot*<sup>94</sup>, ήτοι λογισμικού, που διεξάγει γραπτές ή προφορικές συνομιλίες και αλληλοεπιδρά με τους χρήστες του διαδικτύου.

Μέσω των δυνατοτήτων αυτών, ένα bot περιηγείται στο δίκτυο ενός μέσου κοινωνικής δικτύωσης, π.χ. “Twitter”, και εντοπίζει χρήστες, που έχουν πολλούς ακολούθους. Στη συνέχεια «συνομιλεί» μαζί τους και τους μεταδίδει την ψευδή είδηση και αυτοί με τη σειρά τους αναμεταδίδουν την είδηση στο κοινωνικό τους δίκτυο<sup>95</sup>.

### **3. Τεχνικές ανίχνευσης και περιορισμού της παραπληροφόρησης**

#### **3.1 Η «συμφιλίωση» με την τεχνολογία**

Ο στόχος ενός συστήματος ανίχνευσης ψευδών ειδήσεων είναι να βοηθήσει τους χρήστες, να διακρίνουν και να φιλτράρουν τις ιδιότητες αυτές που υποδεικνύουν πιθανές παραπλανητικές ειδήσεις. Περαιτέρω, η δημοσίευση ψευδών ειδήσεων στο παρελθόν από συγκεκριμένο ιστότοπο, προφανώς και καταδεικνύει τον κίνδυνο μετάδοσης ψευδών ειδήσεων και μελλοντικώς και η μέτρηση τέτοιων παραγόντων συμβάλλει εξαιρετικά στον εντοπισμό πιθανών ειδήσεων, που περιέχουν ψευδείς ή ανακριβείς ειδήσεις. Βέβαια, η έλλειψη ενός συνόλου δεδομένων από ψευδείς

<sup>93</sup> Για τον ορισμό του όρου *web crawler* βλ. wikipedia, (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Web\\_crawler](https://en.wikipedia.org/wiki/Web_crawler), προσπελάστηκε στις 30.08.2019)

<sup>94</sup> Για τον ορισμό του όρου *chat bot* βλ. wikipedia, (url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Chatbot>, προσπελάστηκε 30.08.2019).

<sup>95</sup> *Maria Temming*, How Twitter Bots get people to spread fake news, Science News, November 2018, (url: <https://www.sciencenews.org/article/twitter-bots-fake-news-2016-election>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).



ειδήσεις, για τη δημιουργία μοντέλων πρόβλεψης, αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στον τομέα της φυσικής επεξεργασίας γλώσσας (NLP) και της ανίχνευσης εξαπάτησης<sup>96</sup>.

Ως γενικότεροι τρόποι αντιμετώπισης και καταπολέμησης<sup>97</sup> των ψευδών ειδήσεων προτείνονται οι εξής :

- Ενσωμάτωση προγράμματος εκπαίδευσης που να αφορά τα μέσα ενημέρωσης και να προετοιμάζει τους μελλοντικούς χρήστες του διαδικτύου, να γίνουν πολίτες ενός ψηφιακού κόσμου.
- Η διασφάλιση ότι τα καθιερωμένα μέσα ενημέρωσης τηρούν τα βασικά πρότυπα άσκησης της δημοσιογραφίας και δεν επιδίδονται στο φαινόμενο του “*sloppy journalism*”, όπως αυτό αναλύθηκε ανωτέρω.
- Η άσκηση πίεσης, μέσω κανονιστικών ρυθμίσεων, εάν είναι απαραίτητο, έτσι ώστε οι κύριοι παράγοντες – δρώντες του ψηφιακού περιβάλλοντος να αποτελούν αξιόπιστους παρόχους ειδησεογραφικών ερευνών.

Επομένως, όπως προκύπτει και από τα ανωτέρω, βασικοί παράγοντες για την εξάλειψη της διασποράς και της επιρροής των ψευδών ειδήσεων καθίστανται η πρόληψη και η αποτροπή. Τοιούτοτρόπως, για να αντιμετωπιστεί η εξάπλωση της διασποράς των ψευδών ειδήσεων θα πρέπει οι χρήστες του διαδικτύου να προετοιμαστούν κατάλληλα, έτσι ώστε να αναγνωρίζουν ευκολότερα μία ψευδή είδηση και να μην προβαίνουν σε κοινοποίηση ή αναδημοσίευσή της. Στο πλαίσιο αυτό, μια νέα μέθοδος που αναπτύσσεται στο πανεπιστήμιο του *Cambridge*, υπόσχεται πως μέσω τεχνικών “*Gamification*”<sup>98</sup>, οι χρήστες θα εκπαιδεύονται σε τεχνικές ανίχνευσης ψευδών ειδήσεων. Οι χρήστες εκτίθενται σε ψευδείς ειδήσεις

<sup>96</sup> Victoria L. Rubin & Yimin Chen & Niall J. Conroy, Deception detection for news: three types of fakes, University of Western Ontario, London, Ontario, Canada, (url: <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=2857070.2857153>, προσπελάστηκε στις 20.02.2019).

<sup>97</sup> D. Lilleker, Evidence to the Culture, Media and Sport Committee 'Fake news' inquiry presented by the Faculty for Media & Communication, Bournemouth University. Documentation. Bournemouth University, (url: <http://eprints.bournemouth.ac.uk/28610/>, προσπελάστηκε στις 20.02.2019).

<sup>98</sup> *Gamification* ονομάζεται η ενσωμάτωση μηχανισμών παιχνιδιού σε ένα εκπαιδευτικό, συνήθως, περιβάλλον. Η πρακτική αυτή αξιοποιεί τα χαρακτηριστικά που κάνουν ένα παιχνίδι διασκεδαστικό, για να ενισχύσει την αφοσίωση του χρήστη, ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο αυτός βρίσκεται κάθε φορά, βλ. Wikipedia, (url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Gamification>, προσπελάστηκε στις 30.06.2019).

και τις αξιολογούν, μέχρις ότου αποκτήσουν την ικανότητα αναγνώρισης του μεγαλύτερου ποσοστού αυτών<sup>99</sup>.

### 3.2 Εφαρμογή Θεωρίας Γράφων στη διασπορά των ψευδών ειδήσεων

Εκτός από τις μεθόδους ανάλυσης του περιεχομένου των ειδήσεων και του προφίλ των χρηστών, υπάρχουν και μέθοδοι που αναλύουν τα χαρακτηριστικά του δικτύου και της κίνησης που παρατηρείται σε αυτό από τη διασπορά των ειδήσεων<sup>100</sup>. Στην ουσία, ένα οικοσύστημα διάδοσης ειδήσεων περιλαμβάνει τρεις διαστάσεις στα κοινωνικά μέσα, δηλαδή μια διάσταση περιεχομένου, μια κοινωνική διάσταση και μια χρονική διάσταση.

Σχετικά με το πρόβλημα της διασποράς ψευδών ειδήσεων, η ανίχνευσή τους ανάγεται σε πρόβλημα ανάλυσης και επεξεργασίας γράφων<sup>101</sup>. Έτσι, για την ανίχνευση ψευδών ειδήσεων, είναι σημαντική η κατανόηση του τρόπου εξάπλωσής τους στο διαδίκτυο - ανάμεσα σε λογαριασμούς, αναρτήσεις, σελίδες, χρονικά σημεία, διευθύνσεις IP, ιστότοπους κλπ. Η διαμόρφωση των συνδέσεων αυτών σε γράφο συντελεί στον διαχωρισμό των συνήθων συμπεριφορών από τις μη φυσιολογικές δραστηριότητες, μέσω των οποίων το ψευδές περιεχόμενο θα μπορούσε να διαδοθεί.

Βάσει τούτων, η τεχνολογία βάσεων δεδομένων γράφων αποτελεί τον πιο ισχυρό τρόπο τόσο της αναγνώρισης όσο και της αξιοποίησης των συνδέσεων σε μαζικές

<sup>99</sup> Jon Roozenbeek & Sander van der Linden, The fake news game: actively inoculating against the risk of misinformation, (url: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13669877.2018.1443491>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>100</sup> Kai Shu, H. Russell Bernard & Huan Liu, Studying Fake News via Network Analysis: Detection and Mitigation, Springer (url: [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-94105-9\\_3](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-94105-9_3), προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>101</sup> Στα μαθηματικά, ένα γράφημα είναι μια αφηρημένη αναπαράσταση ενός συνόλου στοιχείων, όπου μερικά ζευγάρια στοιχείων συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς. Τα διασυνδεδεμένα στοιχεία αναπαρίστανται με μαθηματικές έννοιες, οι οποίες ονομάζονται κορυφές, ενώ οι δεσμοί που συνδέουν τα ζευγάρια των κορυφών ονομάζονται ακμές. Συνήθως, ένα γράφημα απεικονίζεται σε διαγραμματική μορφή ως ένα σύνολο κουκκίδων για τις κορυφές, ενωμένα μεταξύ τους με γραμμές ή καμπύλες για τις ακμές.

ποσότητες δεδομένων<sup>102</sup>. Έτσι, υποστηρίζεται ότι οι βάσεις δεδομένων γράφων, σε συνδυασμό με αλγόριθμους μηχανικής μάθησης και την τεχνητή νοημοσύνη, μπορούν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά το πρόβλημα των ψευδών ειδήσεων, και να αντικατασταθούν οι “fact checkers”<sup>103</sup> από έξυπνους αλγόριθμους.

Οι εφαρμογή αλγορίθμων γράφων, σε βάσεις δεδομένων γράφων, καθιστούν ταχύτερη και αποδοτικότερη την εκτέλεσή τους, επιλύουν προβλήματα που δεν είναι πρακτικά επιλύσιμα σε σχεσιακές βάσεις δεδομένων<sup>104</sup>.

Η τεχνολογία των βάσεων δεδομένων γράφων χρησιμοποιήθηκε από δημοσιογράφους ερευνητές για να επεξεργαστούν ένα τεράστιο όγκο δεδομένων και συνδέσεων για να παράγουν τα περίφημα “Panama” και “Paradise Papers”<sup>105</sup>. Οι βάσεις δεδομένων γράφων έχουν τη δυνατότητα να επεξεργάζονται τις διασυνδέσεις μεγάλου όγκου δεδομένων, με αποτέλεσμα να έχουν μία έμφυτη ικανότητα αντιμετώπισης των ψευδών ειδήσεων. Στις προεδρικές εκλογές του 2016 στις Η.Π.Α., οι δημοσιογράφοι του καναλιού NBC News κατάφεραν να ανακαλύψουν και να αποκαλύψουν τη δράση των ρωσικών troll στο “Twitter”<sup>106</sup>.

### 3.3 Πρωτοβουλίες σε τεχνικό επίπεδο από τις πλατφόρμες ενημέρωσης

Οι πλατφόρμες τεχνικά έχουν τη δυνατότητα να παρέχουν στους καταναλωτές «ενδείξεις ποιότητας πηγών» (*signals of source quality*), που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στην αλγοριθμική ταξινόμηση του περιεχομένου. Επιπλέον, θα

<sup>102</sup> Για τον τρόπο εντοπισμού ψευδών ειδήσεων μέσω βάσεων δεδομένων γράφων βλ. *Emil Eifrem*, Is technology the key to combatting fake news?, IT Pro Portal, 25 Απριλίου 2018, (url: <https://www.itproportal.com/features/is-technology-the-key-to-combatting-fake-news/>, προσπελάστηκε στις 04.09.2019).

<sup>103</sup> Είναι οι άνθρωποι που ελέγχουν την εγκυρότητα των άρθρων και των ειδήσεων και ενημερώνουν κατάλληλα τις ιστοσελίδες προσφέροντας *fact checking* υπηρεσίες.

<sup>104</sup> *Mingxi Wu*, December 2017, What Are the Major Advantages of Using a Graph Database, DZone, 2017, (url: <https://dzone.com/articles/what-are-the-pros-and-cons-of-using-a-graph-databa>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

<sup>105</sup> Τα *Paradise papers* είναι όρος που περιγράφει την αποκάλυψη 13.4 εκατομμυρίων εμπιστευτικών ηλεκτρονικών εγγράφων που συνδέονται με offshore εταιρείες και άτομα που εδρεύουν σε φορολογικούς παραδείσους, wikipedia, (url: [https://el.wikipedia.org/wiki/Paradise\\_Papers](https://el.wikipedia.org/wiki/Paradise_Papers), προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

<sup>106</sup> *Emil Eifrem*, Can Graph Databases Combat Fake News?, Neo4j, (url: <https://neo4j.com/news/can-graph-databases-combat-fake-news/>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

μπορούσαν να ελαχιστοποιήσουν την εξατομίκευση των πολιτικών πληροφοριών σε σχέση με άλλους τύπους περιεχομένου (μείωση της δημιουργίας “echo chambers”). Γενικότερα, οι πλατφόρμες μπορούν να περιορίσουν την αυτοματοποιημένη εξάπλωση του περιεχομένου ειδήσεων από bots και cyborgs<sup>107</sup>, παρότι στο εγγύς μέλλον, οι δημιουργοί bots θα μπορούν πιθανόν να σχεδιάζουν αποτελεσματικά αντίμετρα.

Οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης έχουν επιχειρήσει να υλοποιήσουν δράσεις για την αντιμετώπιση της δημιουργίας και διασποράς ψευδών ειδήσεων. Επί παραδείγματι, το “Facebook” στο Ηνωμένο Βασίλειο συνεργάζεται με “fact-checkers”<sup>108</sup> για να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο των ψευδών ειδήσεων, όπως επίσης ανακοίνωσε ότι διέγραψε 559 σελίδες και 251 λογαριασμούς που ήταν υπεύθυνοι για τη διάδοση ψευδών ειδήσεων και spam στις Ηνωμένες Πολιτείες<sup>109</sup>. Επίσης, διαθέτει μία ειδική ομάδα επιστημόνων που καλούνται να αντιμετωπίσουν φαινόμενα παραπληροφόρησης, κατά τη διάρκεια κυρίως εκλογών<sup>110</sup>. Στην Ελλάδα, υπάρχουν επίσης πιστοποιημένοι «κυνηγοί»<sup>111</sup> ψευδών ειδήσεων, που συνεργάζονται με το “Facebook” στο πρόγραμμα “third-party fact checking program”<sup>112</sup>, για τη διασταύρωση ειδήσεων στο “Facebook”. Για κάθε δημοσίευση που έχει χαρακτηριστεί ως ψευδής από τους “fact-checkers”, το “Facebook” ενημερώνει άμεσα κάθε χρήστη που προσπαθεί να την κοινοποιήσει. Με αυτό τον τρόπο όχι

<sup>107</sup> Ως Cyborgs χαρακτηρίζονται οι χρήστες που μοιράζονται αυτόματα ειδήσεις από μια σειρά πηγών, με ή χωρίς διαβάζοντάς τα. Γενικά, ως cyborgs (cybernetic organisms) χαρακτηρίζονται οντότητες με οργανικά και βιομηχανικά μέρη, βλ. wikipedia, (url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cyborg>, προσπελάστηκε στις 30.06.2019).

<sup>108</sup> Συγκεκριμένα, το Full Fact, ένα φιλανθρωπικό ίδρυμα που ιδρύθηκε το 2010, θα αναθεωρεί ιστορίες, εικόνες και βίντεο και θα τα αξιολογεί με βάση την ακρίβειά τους, βλ. Jane Wakefield, Facebook employs UK fact-checkers to combat fake news, BBC, 11 Ιανουαρίου 2019, (url: <https://www.bbc.com/news/technology-46836897>, προσπελάστηκε στις 31.01.2019).

<sup>109</sup> Sarah Frier, Facebook Has Removed More Than 800 U.S. Accounts Spreading Fake News, Time, 11 Οκτωβρίου 2018, (url: <http://time.com/5422546/facebook-removes-800-fake-news-accounts/>, προσπελάστηκε στις 31.01.2019).

<sup>110</sup> Οι μηχανικοί βρίσκονται ετοιμοπόλεμοι στο λεγόμενο “δωμάτιο πολέμου”, βλ. Sam Levin, Facebook has a fake news ‘war room’ – but is it really working? The Guardian, 19 Οκτωβρίου 2018, (url: <https://www.theguardian.com/technology/2018/oct/18/facebook-war-room-social-media-fake-news-politics>, προσπελάστηκε στις 31.01.2019).

<sup>111</sup> Βλ. Αίνα Γιάνναρου, Οι Έλληνες κυνηγοί ψευδών ειδήσεων του Διαδικτύου, Η Καθημερινή, 24 Ιουνίου 2019, (url: <https://www.kathimerini.gr/1030344/article/epikairothta/ellada/oi-ellhnes-kynhgoi-yevdwn-eidhsewn-toy-diadiktyou>, προσπελάστηκε στις 30.06.2019). Βλ. επίσης την ιστοσελίδα [www.ellinikahoaxes.gr](http://www.ellinikahoaxes.gr) (προσπελάστηκε στις 05.09.2019).

<sup>112</sup> Οδηγίες για τη Διασταύρωση ειδήσεων στο Facebook, (url: <https://www.facebook.com/help/publisher/182222309230722>, προσπελάστηκε στις 31.01.2019).

μόνο σταματά η περαιτέρω διάδοση των ψευδών ειδήσεων, αλλά ακόμα και οι χρήστες που τις έχουν ήδη κοινοποιήσει, διαγράφουν την ανάρτησή τους.

Η ανίχνευση ψεύτικων ειδήσεων μόνο από περιεχόμενο δεν είναι γενικά εύκολη και για αυτό προτείνεται η ενσωμάτωση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των χρηστών, ως βοηθητικών πληροφοριών για τη βελτίωση της ανίχνευσης ψευδών ειδήσεων. Επομένως, απαιτείται μια εις βάθος κατανόηση της συσχέτισης μεταξύ των προφίλ των χρηστών στα κοινωνικά μέσα ενημέρωσης και της διασποράς ψευδών ειδήσεων<sup>113</sup>.

Η παρουσία των bots έχει γίνει αισθητή σε πολλές πτυχές των κοινωνικών μέσων, καθώς τα bots έχουν χρησιμοποιηθεί για την διάδοση ψευδών πληροφοριών σχετικά με υποψήφιους σε εκλογές<sup>114</sup> καθώς και για την αύξηση της δημοτικότητας διασημοτήτων<sup>115</sup>. Επομένως, οι ερευνητές και οι επαγγελματίες πρέπει να διαθέτουν εργαλεία εντοπισμού και αφαίρεσής τους<sup>116</sup>, τα οποία θα είναι επίσης bots που θα καταπολεμούν τα κακόβουλα bots, θέτοντάς τα υπό περιορισμό λειτουργίας.

Αξίζει να σημειωθεί, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, ότι για την εξέλιξη, την λειτουργία και την ανάπτυξη του διαδικτύου, τα καλόβουλα bots είναι απαραίτητα, με αποτέλεσμα, βέβαια, να μην καθίσταται εφικτή η υπερασπλουστευμένη επιλογή της του πλήρους ελέγχου ή καταργήσεώς τους. Επομένως, τα bots που διαγράφονται είναι πολύ λίγα και αρκετά κακόβουλα bots παραμένουν ενεργά, καθώς ο διαχωρισμός τους δεν είναι πάντα εφικτός. Κατά συνέπεια τούτων, αναπτύσσονται αλγόριθμοι που βελτιώνουν το ποσοστό των bots που ανιχνεύονται και τελικά αφαιρούνται<sup>117</sup>.

<sup>113</sup> Για περισσότερες πληροφορίες για την ανάλυση του προφίλ των χρηστών βλ. Understanding User Profiles on Social Media for Fake News Detection, (url: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8397048>, προσπελάστηκε στις 31.01.2019).

<sup>114</sup> Alessandro Bessi & Epilio Ferrara, Social bots distort the 2016 U.S. Presidential election online discussion, First Monday, 2019, (url: <https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/7090>, προσπελάστηκε στις 06.09.2019).

<sup>115</sup> Instagram: Οι 10 διάσημοι με τους περισσότερους fake λογαριασμούς, News247, 12 Αυγούστου 2019 (url: <https://www.news247.gr/celebrities/instagram-oi-10-diasimoi-me-toys-perissoteroys-fake-logariasmoy.7485515.html>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

<sup>116</sup> Εργαλεία εξειδικευμένου λογισμικού αντιμετώπισης bot, Distill networks, (url: <https://www.distilnetworks.com/block-bot-detection/>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

<sup>117</sup> Οι αλγόριθμοι που εντοπίζουν και διαγράφου/αφαιρούν τα bots δεν είναι τόσο αποδοτικοί και τελικώς αφαιρούν μικρό ποσοστό κακόβουλων bots, κυρίως διότι ο διαχωρισμός καθίσταται εξαιρετικά δυσχερές, βλ. url: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=3192525>, προσπελάστηκε 04.09.2019.

Οι ερευνητές, τα τελευταία χρόνια, προς αντιμετώπιση του ζητήματος εντοπισμού των ψευδών ειδήσεων και της αξιοπιστίας τους, προτείνουν ένα υβριδικό μοντέλο<sup>118</sup> που συνδυάζει τρία χαρακτηριστικά για την ακριβέστερη και αυτοματοποιημένη πρόβλεψη. Συγκεκριμένα, το μοντέλο αυτό λαμβάνει υπόψη: α. τη συμπεριφορά των χρηστών, β. το περιεχόμενο των άρθρων και γ. τη συμπεριφορά των χρηστών που διαδίδουν ψευδής ειδήσεις. Η πειραματική ανάλυση σε πραγματικά δεδομένα απέδειξε ότι το μοντέλο αυτό επιτυγχάνει υψηλότερη ακρίβεια από άλλα μοντέλα πρόβλεψης. Επίσης, έχει γίνει προσπάθεια να μοντελοποιηθούν τα χαρακτηριστικά των σατιρικών κειμένων και να προταθεί ένα αλγόριθμος εντοπισμού σατιρικών ειδήσεων. Ένας καινοτόμος αλγόριθμος των *Rubin, Conroy, Chen, και Cornwell*<sup>119</sup>, που χρησιμοποιεί τεχνολογία επεξεργασίας φυσικής γλώσσας και μηχανική μάθηση, κατάφερε να ανιχνεύσει σατιρικά νέα με ακρίβεια 90%. Η έρευνα πάνω στην αλγοριθμική ταυτοποίηση σατιρικών ειδήσεων μπορεί να βοηθήσει στην ελαχιστοποίηση των πιθανών παραπλανητικών επιπτώσεων της σάτιρας.

Περαιτέρω, τα τελευταία χρόνια, η ανίχνευση<sup>120</sup> ψευδών κριτικών έχει προσελκύσει την προσοχή τόσο επιχειρήσεων όσο και της ερευνητικής κοινότητας. Η εύρεση και ο διαχωρισμός των κριτικών που αντικατοπτρίζουν γνήσιες εμπειρίες και απόψεις των χρηστών και η ανίχνευση των ψευδών κριτικών αποτελεί σημαντικό πρόβλημα. Στο πλαίσιο αυτό, η εποπτευόμενη μάθηση<sup>121</sup> υπήρξε μια από τις βασικές προσεγγίσεις για την επίλυση του προβλήματος. Ωστόσο, η απόκτηση επισημασμένων ψευδών κριτικών για εκπαίδευση του μοντέλου πρόβλεψης είναι

<sup>118</sup> Κατηγοριοποίηση των συστημάτων ανίχνευσης social bots, (url: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=3132877>, προσπελάστηκε στις 31.01.2019).

<sup>119</sup> Η γλώσσα που χρησιμοποιείται για τη συγγραφή σατιρικών κειμένων μπορεί να αναγνωριστεί αλγοριθμικά, έτσι ώστε να αυτοματοποιηθεί η διαδικασία ανίχνευσης. Περισσότερα βλ. *Rubin, Victoria & Conroy, Nadia & Chen, Yimin & Cornwell, Sarah.* (2016). Fake News or Truth? Using Satirical Cues to Detect Potentially Misleading News. University of Western Ontario, London, Ontario, CANADA, Ιούνιος 2016, (url: <http://www.aclweb.org/anthology/W16-0802>, προσπελάστηκε στις 20.02.2019).

<sup>120</sup> *Arjun Mukherjee, Vivek Venkataraman, Bing Liu & Natalie Glance,* Fake Review Detection: Classification and Analysis of Real and Pseudo Reviews, University of Illinois at Chicago, 2013 (url: <https://pdfs.semanticscholar.org/4c52/1025566e6afce9adcf27105cd33e4022fb6.pdf>, προσπελάστηκε στις 20.02.2019).

<sup>121</sup> Η εποπτευόμενη μάθηση είναι μία κατηγορία μηχανικής μάθησης, στόχος της οποίας είναι ο χαρακτηρισμός δεδομένων με βάση κάποια δεδομένα εκπαίδευσης. *Mehryar Mohri, Afshin Rostamizadeh, Ameet Talwalkar* (2012) Foundations of Machine Learning, The MIT Press ISBN 9780262018258, ( url: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2371238>, προσπελάστηκε στις 31.01.2019).



δύσκολη, διότι είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να επισημανθούν με αξιοπιστία οι ψευδείς κριτικές με το χέρι, με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολη η εκπαίδευση του μοντέλου με ψευδείς κριτικές και πρακτικά δύσκολη η εφαρμογή του αλγορίθμου.

#### **4. Πλατφόρμες ανίχνευσης ψευδών ειδήσεων**

Λόγω της διάστασης του ζητήματος, ως ανωτέρω αναλύθηκε, έχει καταστεί επιτακτική η ανάγκη δημιουργίας ειδικών πλατφορμών στο διαδίκτυο, οι οποίες θα επιτρέπουν την ανάλυση της διασποράς των ειδήσεων και θα εμφανίζουν ειδήσεις στους χρήστες του, οι οποίες έχουν αξιολογηθεί για την εγκυρότητά τους.

Σε αυτό έρχεται να συμβάλλει το “Hoaxy”<sup>122</sup>, μια πλατφόρμα<sup>123</sup> για τη συλλογή δεδομένων, σχετικά με την ανίχνευση και ανάλυση της διασποράς της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο. Επίσης, επιτρέπει τον έλεγχο της εγκυρότητας των ειδήσεων μέσω “fact checking”. Το “Hoaxy” είναι ένα εργαλείο που έχει τη δυνατότητα να απεικονίζει την διάδοση των ειδήσεων στο διαδίκτυο και λειτουργεί ως μια μηχανή αναζήτησης άρθρων που δείχνει στους χρήστες τον τρόπο με τον οποίο ιστορίες από πηγές χαμηλής αξιοπιστίας εξαπλώνονται στο “Twitter”. Περαιτέρω, μέρος της πλατφόρμας του “Hoaxy” αποτελεί το “Botometer”, ήτοι μια εφαρμογή που αποδίδει μια βαθμολογία στους χρήστες του “Twitter”, με βάση την πιθανότητα ο λογαριασμός να είναι αυτοματοποιημένος. Η νέα έκδοση του “Botometer” χρησιμοποιεί ενημερωμένους αλγόριθμους μάθησης για την ταυτοποίηση των bots με μεγαλύτερη ακρίβεια. Έτσι, οι χρήστες μπορούν να παρατηρήσουν όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο οι πληροφορίες διαδίδονται σε ολόκληρο το “Twitter”, αλλά και κατά πόσον τα μηνύματα αυτά διαμοιράζονται ως επί το πλείστον από πραγματικά άτομα ή ωθούνται από ένα πρόγραμμα ηλεκτρονικών υπολογιστών που έχει σχεδιαστεί για να επηρεάσει την κοινή γνώμη.

<sup>122</sup> Η πρόσβαση στην πλατφόρμα είναι ελεύθερη στη διεύθυνση <https://hoaxy.iuni.iu.edu/>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>123</sup> Η σχετική δημοσίευση ασχολείται με τον σχεδιασμό της πλατφόρμας και παρουσιάζει μια προκαταρκτική ανάλυση ενός δείγματος δημοσίων “tweets” που περιέχουν τόσο “fake news” όσο και fact checking. Hoaxy: A Platform for Tracking Online Misinformation, (url: <https://arxiv.org/pdf/1603.01511.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

Ο έλεγχος επαλήθευσης (“fact-checking”) πριν τη διάδοση έγκυρης είδησης, στοχεύει στην αφαίρεση των σφαλμάτων και των ανακρίβειών, και κατόπιν, στη διάδοση, ή στην απόρριψη της δημοσίευσης, αν δεν επιβεβαιώνονται όλα τα κριτήρια εγκυρότητάς της. Ο έλεγχος επαλήθευσης μετά τη διάδοση, ακολουθείται συνήθως από μια γραπτή αναφορά των ανακρίβειών και μερικές φορές από μια οπτική επισήμανση του οργανισμού που διεξήγαγε τον έλεγχο (π.χ., Pinocchio από το The Washington Post Fact Checker ή TRUTH-O-METER από την PolitiFact).

Ενώ οι περισσότεροι λογαριασμοί μέσω κοινωνικής δικτύωσης ελέγχονται από ανθρώπους, οι ως άνω πλατφόρμες φιλοξενούν επίσης αυτοματοποιημένους πράκτορες που ονομάζονται social bots ή λογαριασμοί sybil. Το “BotOrNot”<sup>124</sup>, μια δωρεάν υπηρεσία που εκμεταλλεύεται πάνω από χίλιες λειτουργίες, για να αξιολογήσει το βαθμό στον οποίο ένας λογαριασμός στο “Twitter” εμφανίζει ομοιότητα με τα γνωστά χαρακτηριστικά των social bots. Αξιοσημείωτο είναι ότι από την κυκλοφορία του τον Μάιο του 2014, το “BotOrNot” έχει εξυπηρετήσει πάνω από ένα εκατομμύριο αιτήματα μέσω ιστοσελίδας και API.

Ένα νεοεμφανιζόμενο σχετικό project<sup>125</sup> είναι το “Fakey” (fakey.iuni.iu.edu), ένα παιχνίδι “news literacy”, το οποίο αναμιγνύει ειδήσεις με ψευδείς αναφορές, τίτλους με “clickbait”, θεωρίες συνωμοσίας και “junk science”. Οι παίκτες κερδίζουν πόντους με την «επαλήθευση» - ανίχνευση των ψευδών πληροφοριών και την ανταλλαγή ιστοριών με ακρίβεια. Το project, με επικεφαλής τον μεταπτυχιακό φοιτητή IU Mihai Avram, δημιουργήθηκε για να βοηθήσει τους ανθρώπους να αναπτύξουν υπεύθυνες κοινωνικές συνήθειες κατανάλωσης των μέσων ενημέρωσης. Μια εφαρμογή Android είναι διαθέσιμη και σύντομα θα εκδοθούν εκδόσεις iOS.

<sup>124</sup> Αναλυτική περιγραφή για την υλοποίηση του συστήματος BotOrNot στο πόνημα των Clayton A. Davis, Onur Varol, Emilio Ferrara, Alessandro Flammini, Filippo Menczer, “BotOrNot: A System to Evaluate Social Bots”, Proceedings of the 25th International Conference Companion on World Wide Web (pp. 273-274). 2016, DOI:10.1145/2872518.2889302, (url: <https://arxiv.org/abs/1602.00975>, προσπελάστηκε στις 15.02.2019).

<sup>125</sup> Indiana University. “What’s trending in fake news? Tool show what stories go viral, and if bots are to blame: Hoaxy, Fakey and Botometer are three powerful tools for studying and countering online misinformation and manipulation”, ScienceDaily. (url: [www.sciencedaily.com/releases/2018/05/180517163327.htm](http://www.sciencedaily.com/releases/2018/05/180517163327.htm), προσπελάστηκε στις 20.02.2019).

Κατά συνέπεια τούτων, πλατφόρμες όπως το “Hoaxy”, το “Fakey” και το “BotOrNot” αποτελούν ισχυρά εργαλεία για τη μελέτη και την αντιμετώπιση της online παραπληροφόρησης και χειραγώγησης.

## Μέρος Γ'

### Η διασπορά ψευδών ειδήσεων (“fake news”) – Εγκληματολογική προσέγγιση και (ανα)στοχασμοί για τις πρακτικές και τα όρια της πρόληψης της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο

#### 1. Το γενικό περίγραμμα - προβληματοθεσία αναφορικά με την πρόληψη της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο

1.1 Το φαινόμενο της δημόσιας παραπληροφόρησης, επίσης γνωστό ως “fake news”<sup>126</sup> ή “hoax”<sup>127</sup>, έχει λάβει νέες διαστάσεις στην ψηφιακή εποχή<sup>128</sup>, παρότι δεν είναι νέο<sup>129</sup> και στην πλειονότητα των ερευνητών που έχουν επεξεργαστεί το ζήτημα απαντάται η θέση ότι η δημόσια παραπληροφόρηση υπήρχε πάντοτε ως κοινωνικό/επικοινωνιακό φαινόμενο<sup>130</sup>. Η διόγκωση αυτή επιτείνει την ανάγκη για

<sup>126</sup> Για ορισμό του όρου “fake news” βλ. όλως ενδεικτικός: *Kai Shu, Amy Sliva, Suhang Wang, Jiliang Tang, Huan Liu, Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective*, url: <https://arxiv.org/pdf/1708.01967.pdf> on 07/19/2018 and *S. Zaryan, Truth and Trust: How Audiences are Making Sense of Fake News*, Lund University, 2017, pp. 6 f. & 61, url: <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8906886> (προσπελάστηκαν στις 07.08.2018), *Lion Gu, Vladimir Kropotov, Fyodor Yarochkin, How Propagandists Abuse the Internet and Manipulate the Public*, Forward Looking Threat Research (FTR), (url: [https://documents.trendmicro.com/assets/white\\_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf](https://documents.trendmicro.com/assets/white_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf) προσπελάστηκε στις 19.07.2018).

<sup>127</sup> Βλ. ορισμό του όρου «hoax» (url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Hoax>, προσπελάστηκε στις 10.08.2018): ο όρος hoax χρησιμοποιείται στα αγγλικά για να περιγράψει κάτι ψεύτικο και φαίνεται ότι προέρχεται από τις «μαγικές» λέξεις “Hocus Pocus” (φράση η οποία προσομοιάζει με τη φράση «άμπρα κατάμπρα» που χρησιμοποιείται περισσότερο στη χώρα μας). Πιο ακριβής πάντως φαίνεται να είναι ο όρος Urban Legend (αστικός μύθος), καθώς ένα hoax είναι στην πραγματικότητα μια φήμη, δηλαδή ένας «θύλος» ο οποίος «περιφέρεται» και διασπείρεται μέσα στο δίκτυο.

<sup>128</sup> Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του “pizzagate” (για μια σύντομη περιγραφή του σκανδάλου το οποίο βασίστηκε σε ψευδείς ειδήσεις βλ. ( url: <http://ellinikahoaxes.gr/2016/12/08/pizzagate/>, προσπελάστηκε στις 13.09.2018), καθώς έγινε “viral” στα social media επηρεάζοντας την πολιτική σκηνή των ΗΠΑ.

<sup>129</sup> Μια χαρακτηριστική περίπτωση “fake news” με οικονομικό κίνητρο η οποία έχει καταγραφεί ιστορικά αφορά στην ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλώ την Κυριακή 18 Ιουνίου 1815. Ο τραπεζίτης Νείθαν Ρότσιλντ στο Λονδίνο είχε άμεσο οικονομικό ενδιαφέρον. Διέδωσε, λοιπόν, την είδηση ότι τάχα ο Ναπολέων νίκησε στο Βατερλώ. Εξαιτίας αυτού το χρηματιστήριο κατέρρευσε και τότε ο Ρότσιλντ άρχισε να αγοράζει. Μέχρι να φτάσουν τα πραγματικά νέα στο Λονδίνο, δύο μέρες μετά, είχε πολλαπλασιάσει την περιουσία του (σύμφωνα με δήλωση του δημοσιογράφου *Μάκη Προβατά* στο άρθρο του *Γιάννη Πανταζόπουλου*, Τι αποτελεί είδηση σήμερα; 5 Έλληνες δημοσιογράφοι απαντούν, Lifo, 21.01.2016 – ( url: [https://www.lifo.gr/print/print\\_feature/87218](https://www.lifo.gr/print/print_feature/87218), προσπελάστηκε 10.08.2018).

<sup>130</sup> Βλ. για παράδειγμα *Robert Darnton, The True History of Fake News*, The New York Review of Books, 2017 (url: <https://www.nybooks.com/daily/2017/02/13/the-true-history-of-fake-news/>,

εντατικοποίηση της συζήτησης αναφορικά με την πρόληψη του φαινομένου και των σχετικών συμπεριφορών και πρακτικών<sup>131</sup>.

**1.2.1** Επομένως, καίρια είναι η καταγραφή των προληπτικών <sup>132</sup> τρόπων αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης και της διασποράς ψευδών ειδήσεων καθώς και η κατά το δυνατόν κριτική τους αποτίμηση. Προκειμένου, βέβαια, να επιτύχουμε την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην υπόθεση εργασίας μας, σκόπιμο είναι να διατυπωθούν με σαφήνεια τα ιδιαίτερα προβλήματα <sup>133</sup> και οι παράμετροί τους στα οποία οι προληπτικές πρακτικές καλούνται να απαντήσουν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινωνικοϊστορικής συγκυρίας (λ.χ. «ψηφιακή εποχή», «κοινωνία της πληροφορίας» κ.ο.κ.

---

προσπελάστηκε στις 22.12.2018) και *A. Παναγόπουλος*, Fake News and Data Analysis Μέρος Α', Σεμινάριο Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, ΕΚΠΑ, 2018 ( url: <https://bit.ly/2rRn1cJ>, προσπελάστηκε στις 22.12.2018).

<sup>131</sup> Η επιλογή της πρόληψης δεν σημαίνει παραγνώριση της δυνατότητας εφαρμογής ή ακόμη και της ύπαρξη κατασταλακτικών μεθόδων αλλά αποτελεί πραγμάτωση της ρήσης του Cesare Beccaria: «είναι πιο χρήσιμο να προλαμβάνουμε τα εγκλήματα παρά να τα τιμωρούμε» (βλ. *Στ. Αλεξιάδη*, *Εγκληματολογία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 280).

<sup>132</sup> Κατά τον *Ιάκ. Ι. Φαρσεδάκη*, με τον όρο «πρόληψη του εγκλήματος» εννοούμε το σύνολο των στρατηγικών, των προγραμμάτων και των μέτρων που μπορούμε να σχεδιάσουμε και να εφαρμόσουμε προκειμένου να παρεμποδίσουμε την διάπραξη εγκλημάτων. Πάντοτε, μέσα στα πλαίσια μιας φωτισμένης αντεγκληματικής πολιτικής. Βλ. *Ιάκ. Ι. Φαρσεδάκης*, *Η πρόληψη του εγκλήματος ως μέσον αντεγκληματικής πολιτικής* (url: <https://bit.ly/2rRWBYu>, προσπελάστηκε στις 22.12.2018). Το Συμβούλιο της Ευρώπης ορίζει την αντεγκληματική πολιτική ως «το σύνολο των μέτρων που τείνουν στην προστασία της κοινωνίας από την εγκληματικότητα, στη φροντίδα για τη μελλοντική εξέλιξη του εγκληματία και στη διασφάλιση των δικαιωμάτων του θύματος». Έτσι βλ. Conseil de l'Europe, *La participation du public a la politique criminelle*. Strasbourg, 1984, όπως αναφέρεται στο *A. Τσήτσουρα*, «Σχέσεις μεταξύ αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματολογικής έρευνας», στο *N. Κουράκης* (επιμ.) *Αντεγκληματική πολιτική. Εικοσιέξι μελέτες για τα θεωρητικά της ζητήματα και τις αστοχίες κατά την εφαρμογή της*, Ποινικά 42, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σελ. 63.

<sup>133</sup> Η έννοια του προβλήματος κατέχει εξέχουσα θέση στο θεωρητικό corpus πολύ σπουδαίων στοχαστών. Για παράδειγμα ο *Gaston Bachelard* τονίζει ότι πρώτα απ' όλα πρέπει να γνωρίζουμε να θέτουμε τα προβλήματα, καθότι είναι εσφαλμένο να πιστεύουμε ότι τίθενται από μόνα τους -αν δεν υπάρχει πρόβλημα δεν είναι δυνατό να υπάρξει επιστημονική γνώση [βλ. *Gaston Bachelard*, *Η μόρφωση του επιστημονικού Πνεύματος*, στο *Γ. Κουζέλης* (επιμ.), *Επιστημολογία. Κείμενα*, εκδ. Νήσος, 1997, σελ. 307]. Για τον *Niklas Luhmann* η διατύπωση προβλημάτων είναι προϋπόθεση και σημείο αναφοράς για τον σχεδιασμό εναλλακτικών λύσεων και τη συγκριτική τους εκτίμηση - κατά συνέπεια και προϋπόθεση της επιστημονικής προόδου [βλ. *Niklas Luhmann*, *Η πρακτική της θεωρίας*, στο *Γ. Κουζέλης* (επιμ.), *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών. Κείμενα*, εκδ. Νήσος, 1996, σελ. 449]. Ομοίως για τον *Michel Foucault* η «προβληματικοποίηση» καθορίζει τα στοιχεία που θα αποτελέσουν αυτό στο οποίο επιχειρούν να απαντήσουν οι διαφορετικές λύσεις (βλ. *Michel Foucault*, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, εκδ. Ύψιλον, 1987, σελ. 140).

**1.2.2** Το φαινόμενο της παραπληροφόρησης αποκτά κρίσιμο χαρακτήρα λόγω της «ψηφιακής επανάστασης» που ξεκίνησε το 1980 και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα<sup>134</sup>. Ο Ulrich Sieber, αναφέρεται στις κοσμοϊστορικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στην αυγή της ως άνω επανάστασης, υπογραμμίζοντας ότι **η πληροφορία** έκτοτε λογίζεται ως αυτόνομο αγαθό, ως αυτόνομη αξία<sup>135</sup>. Σε κάθε περίπτωση, πέρα από τους εγκληματολόγους, οι οποίοι προσεγγίζουν το φαινόμενο ενδιαφερόμενοι κυρίως για τις συσχετίσεις των νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων με τις τροποποιήσεις-μεταβολές που επισυμβαίνουν στο πεδίο των παρεκκλιουσών/παραβατικών/εγκληματικών συμπεριφορών<sup>136</sup>, η ανάλυση εκ μέρους των επικοινωνιολόγων εντάσσουν την παραπληροφόρηση στο ευρύτερο συγκείμενο των επονομαζόμενων **διαταραχών της πληροφορίας (information disorder)**<sup>137</sup>.

**1.2.3** Επομένως, η βαρύνουσα σημασία της παραπληροφόρησης και η ανάγκη της αποτελεσματικής της αναχαίτισης συνάγεται ευθέως από την τεράστια σημασία που

<sup>134</sup> Με τον όρο «ψηφιακή επανάσταση» (σε αντιστοιχία με τους όρους «βιομηχανική επανάσταση» και «αγροτική επανάσταση») εννοούμε τη μετάβαση από την αναλογική-μηχανική ηλεκτρική τεχνολογία στην ψηφιακή τεχνολογία αλλά και τις ανακατατάξεις που επέφερε η πληροφορική και η τεχνολογία των επικοινωνιών κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ου αιώνα. Η Ψηφιακή Επανάσταση σηματοδότησε παράλληλα και την έναρξη της Εποχής της Πληροφορίας.

<sup>135</sup> Βλ. *Ulrich Sieber*, *Legal Aspects of Computer-Related Crime in the Information Society*, European Commission, 1998, σελ. 192. Για τούτη τη μετάβαση στην κοινωνία της πληροφορίας, την οποία επικαλείται ο *Ulrich Sieber*, ο σημαντικός Γάλλος φιλόσοφος του 20<sup>ου</sup> αιώνα *Jean-Francois Lyotard* αναφέρει (στα τέλη της δεκαετίας του 1960) ότι «*όπως τα κράτη-έθνη πολέμησαν μεταξύ τους για να κατακτήσουν τα εδάφη, κατόπιν για να ελέγξουν τη διάθεση και την εκμετάλλευση των πρώτων υλών και των φτηνών εργατικών χεριών, είναι θεμιτό να σκεφτούμε ότι στο μέλλον θα πολεμήσουν μεταξύ τους για να έχουν τον έλεγχο των πληροφοριών. Έτσι διανοίγεται ένα νέο πεδίο για τις βιομηχανικές και εμπορικές όπως και για τις στρατιωτικές και πολιτικές στρατηγικές*». Βλ. *Jean-Francois Lyotard*, *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση*, εκδ. Γνώση, 2008, σελ. 34.

<sup>136</sup> Βλ. για παράδειγμα τη σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό του περιβάλλοντος και την τεχνική του εγκλήματος που έχει εύστοχα επισημάνει και αναλύσει ο *Dario Melossi* [*Dario Melossi*, «Η κοινωνική θεωρία και οι μεταβαλλόμενες αναπαραστάσεις του εγκληματία», στο *Α. Κουκουτσάκη* (επιμ.), *Εικόνες εγκλήματος*, Πλέθρον, 2000, σελ. 21].

<sup>137</sup> Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει διάφορα φαινόμενα όπως mis-, dis and malinformation. αλλά και οτιδήποτε άλλο επιτείνει τη δυσaréσκεια και τη δυσπιστία του κοινού απέναντι στα παραδοσιακά Μ.Μ.Ε. ή στις διαδικτυακές πλατφόρμες ενημέρωσης, όπως προπαγάνδα, ρητορικές μίσους, sloppy journalism κλπ. Βλ. *David Goldberg*, *Responding to “Fake News”: Is there an alternative to law and regulation?*, σελ. 417, ( url: <https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2018-05/417%20Goldberg.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.12.2018). Βλ. επίσης και την αναφορά του Συμβουλίου της Ευρώπης που επιγράφεται “*Information Disorder*” (url: <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>, προσπελάστηκε στις 27.12.2018).



προσέδωσαν οι ίδιες οι κοινωνίες στην πληροφορία (μονολεκτικά αυτό αποδίδεται ως «εκπληροφορισμός» των κοινωνιών, σύμφωνα με τον Lyotard<sup>138</sup>).

**1.3** Τώντι με την πάροδο των χρόνων οι θεμελιώδεις υποδομές (critical infrastructures) των κοινωνιών -κοινωνιών που πορεύονταν ήδη από τις δεκαετίες του 1950 και 1960 με βασική στόχευση τη βελτιστοποίηση της απόκτησης, αποθήκευσης, επεξεργασίας, αποτίμησης, μεταβίβασης και διάχυσης των πληροφοριών- γίνονται ολοένα περιπλοκότερες και διασυνδεδεμένες, χάρη στην έλευση της ψηφιακής εποχής (διαδίκτυο<sup>139</sup>, νέες μορφές ενέργειας<sup>140</sup> και λοιπά ψηφιακά μέσα), η οποία συνιστά μια σαρωτική τεχνολογική αναδιάρθρωση. Η κυβέρνηση, ο στρατός, η αστυνομία, το σύστημα υγείας, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, οι τράπεζες, τα χρηματιστήρια, οι διάφοροι μη κυβερνητικοί οργανισμοί αλλά και οι απλοί ιδιώτες-χρήστες εξαρτώνται από την ψηφιακή τεχνολογία που χρησιμοποιούν προκειμένου όχι μόνο να λειτουργήσουν καλύτερα από τους ανταγωνιστές τους αλλά γενικά για να λειτουργήσουν. Στην εγκληματολογική βιβλιογραφία η κατάσταση αυτή έχει αποτυπωθεί με τον όρο ψηφιακές υποδομές (digital infrastructures) των σύγχρονων κοινωνιών<sup>141</sup>.

**1.4** Ο *David S. Wall*, διατυπώνει και τον όρο ψηφιακή σύγκλιση (digital convergence), η οποία μεταφράζεται απλούστερα στη δυνατότητα των διαφορετικών τεχνολογικών συσκευών (όπως το τηλέφωνο, η τηλεόραση και οι προσωπικοί υπολογιστές), να προσφέρουν παρεμφερή είδη υπηρεσιών<sup>142</sup>. Η τοποθέτησή του αυτή δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας καθότι αποτελεί μια καίρια παρατήρηση για το θέμα που μας απασχολεί εν προκειμένω: η δυνατότητα του διαδικτύου να είναι

<sup>138</sup> Βλ. *Jean-François Lyotard*, *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση*, εκδ. Γνώση, 2008, σελ. 38.

<sup>139</sup> Το θεμελιωδέστερο στοιχείο της δυναμικής του διαδικτύου είναι αναμφίβολα η ριζική σχετικοποίηση των χωροχρονικών αποστάσεων. Βλ. *A. Afuah & C.L. Tucci*, *Internet business models and strategies* (2nd ed.). New York, NY: McGraw-Hill, 2003 όπου γίνεται λόγος για την παγκοσμιότητα του διαδικτύου και το πώς αυτό ταυτόχρονα μεγεθύνει και συρρικνώνει χωροχρονικά τον κόσμο.

<sup>140</sup> Βλ. και την έννοια της Τρίτης Βιομηχανικής Επανάστασης στο url: <https://goo.gl/J5HMJ4>, προσπελάστηκε στις 22.12.2018.

<sup>141</sup> Βλ. *Bart Simon*, *The Return of Panopticism: Supervision, Subjection and the New Surveillance*, 2005, σελ. 1.

<sup>142</sup> Βλ. *David S. Wall*, *Hunting, Shooting and Phising: New Cybercrime Challenges for CyberCanadians In The 21st Century*, The British Library, 2008, σελ. 6.

ένας εξίσου διαθέσιμος πάροχος πληροφοριών (ο οποίος μάλιστα υπερτερεί σε αμεσότητα και χρηστικότητα), επιφέρει τη μερική ρήξη με τους καθιερωμένους/παραδεδομένους τρόπους ενημέρωσης. Πρωτίστως οι νέες γενιές (αν και όχι μόνο αυτές) προτιμούν την ειδησεογραφία online πηγών, στηριζόμενες αποκλειστικά σε κινητές συσκευές (και στις ειδοποιήσεις που λαμβάνουν εκεί), σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.λπ.<sup>143</sup>, ενώ παραγκωνίζεται παράλληλα η παραδοσιακή δημοσιογραφία στα Μ.Μ.Ε. ή τα επιστημονικά άρθρα. Πέραν της ηλικιακής μεταβλητής, έχει παρατηρηθεί εμπειρικά ότι η ενημέρωση «από τα άνωθεν» (“top – down”) προτιμάται περισσότερο από τις αναπτυγμένες αλλά και από τις αναπτυσσόμενες χώρες της Αφρικής, της Μέσης Ανατολής και της Λατινικής Αμερικής – επίσης, η προτίμηση αυτή εκδηλώνεται εντονότερα σε τεταμένες περιόδους (κυρίως οικονομοπολιτικές)<sup>144</sup>.

**1.5** Πέρα, όμως, από τα ανωτέρω θετικά, η ψηφιακή τεχνολογία αποτέλεσε πρόσφορο μέσο αλλά και διευκολυντικό περιβάλλον για τη διάπραξη εγκλημάτων (το γνωστό “dual-use problem”<sup>145</sup>). Μάλιστα, ορισμένοι μελετητές δηλώνουν πως η χρήση των πληροφορικών συστημάτων στο πεδίο του εγκλήματος είναι ίσως η σημαντικότερη πρόκληση με την οποία ήρθαν αντιμέτωπες οι κοινωνίες της πληροφορίας<sup>146</sup>. Ο Grabosky υποστηρίζει ότι διεξάγεται μάλιστα και ένας διαρκής

<sup>143</sup> Kai Shu, Amy Sliva, Suhang Wang, Jiliang Tang, Huan Liu, Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective, (url: <https://arxiv.org/pdf/1708.01967.pdf>, προσπελάστηκε στις 19.07.2018).

<sup>144</sup> Βλ. Darrell M. West, How to combat fake news and disinformation, 2017, (url: <https://www.brookings.edu/research/how-to-combat-fake-news-and-disinformation/>, προσπελάστηκε στις 16.12.2018).

<sup>145</sup> Θα ήταν ανεδαφικό, άλλωστε, να νομίζει κανείς ότι μπορεί να δρέψει μόνο του «καλούς» καρπούς της τεχνολογίας, παρακάμπτοντας αυτό που ορισμένοι ακαδημαϊκοί όπως ο Neal Katyal, ονομάζουν dual-use problem, δηλαδή το ζήτημα που αναφύεται όταν ένα επίτευγμα, μια τεχνολογική εξέλιξη, μια καινοτομία κ.ά. επιδέχεται αναπόδραστα συγχρόνως και «θετικές» και «αρνητικές» χρήσεις (βλ. Neal Kumar Katyal, Criminal Law in Cyberspace, Georgetown University Law Center, 2000, σελ. 5).

<sup>146</sup> Βλ. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Ποινικό Δίκαιο και καταχρήσεις της Πληροφορικής, εκδ. Αρμενόπουλος, 2007, σελ. 1059 κ.έ. Ο Μιχαήλ Τσαγκατάκης γράφει ότι το ηλεκτρονικό έγκλημα αναδείχτηκε από το παγκόσμιο οικονομικό forum ως μια από τις 10 κύριες απειλές για τον πλανήτη μας και πως ο ΟΗΕ, η Ευρωπαϊκή Ένωση, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η G8 και η G20, το NATO και αντίστοιχοι φορείς της Ασίας και της Αφρικής έχουν πρωτοστατήσει, αναλαμβάνοντας θεσμικές πρωτοβουλίες (συνθήκη της Βουδαπέστης κ.λπ.), αξιοποιώντας προληπτικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς (Interpol, Eurojust, EUROPOL, Certs, IC3, EGC), ενθαρρύνοντας ιδιωτικές πρωτοβουλίες, κέντρα αριστείας (EC3, CCDCOE κλπ), ερευνητικούς φορείς, προωθώντας συνέργειες, την εκπαίδευση και επιμόρφωση (βλ. Μιχαήλ Τσαγκατάκης, Το ηλεκτρονικό έγκλημα, Ελληνικό Κέντρο Αριστείας για την Αντιμετώπιση του Κυβερνοεγκλήματος, έκδοση 0.95, 2015, σελ. 2).

αγώνας μεταξύ των επίσημων δομών και των δραστών για το ποιος θα κερδίσει την τεχνολογική πρωτοπορία!<sup>147</sup>

**1.5.1** Σε αυτό το περιβάλλον το φαινόμενο της παραπληροφόρησης ή άλλως της διασποράς ψευδών ειδήσεων, οι διαδικασίες της πρόληψης πρέπει να λάβουν υπόψιν τους τις παραμέτρους που προκύπτουν γενικότερα από την εγκληματική / παραβατική / παρεκκλίνουσα χρήση των νέων τεχνολογιών και του διαδικτύου. Σε ειδικότερη, βέβαια, θεώρηση, όσον αφορά στην παραπληροφόρηση είναι επίσης απαραίτητο να διερευνηθεί εάν η μεταφορά της σε ψηφιακό περιβάλλον είναι απλώς μια ποιοτική αλλαγή/αλλαγή πλαισίου ή συνοδεύεται και με ποσοτικές διαφοροποιήσεις/εντασιακές διαφορές ούτως ώστε να μπορούμε να πούμε πως η αυξανόμενη ζήτηση για “fake news” ενδέχεται να είναι ένα παραπροϊόν των ταχύτερων ειδησεογραφικών κύκλων (news cycles) και των αναρτήσεων με συνοπτική μορφή (χαρακτηριστικά γνωρίσματα των social media, μαζί με την αντιμετώπιση της παραγωγής ειδήσεων σαν να επρόκειτο για επιχείρηση και όχι για δημόσιο λειτούργημα). Επιπρόσθετα, η χρήση bots στη διασπορά ψευδών ειδήσεων «θολώνει» τα νερά αναφορικά με την κατηγοριοποίηση της συμπεριφοράς σε γνήσιο έγκλημα διαδικτύου ή σε παραδοσιακό έγκλημα<sup>148</sup> για το οποίο απλώς διανοίχτηκαν δυνατότητες για νέους και προσφορότερους τρόπους τέλεσης.

<sup>147</sup> Βλ. *P.N. Grabosky*, Crime and Technology in The Global Village, Paper presented at the conference: Internet Crime held in Melbourne, 1998, σελ. 6.

<sup>148</sup> Ο *Ιωάννης Αγγελής* διακρίνει τα ηλεκτρονικά εγκλήματα ως εξής:

α) εγκλήματα που διαπράττονται τόσο σε κοινό περιβάλλον όσο και στο διαδίκτυο (internet), π.χ. η συκοφαντική δυσφήμιση, η αντιγραφή ενός πνευματικού έργου π.χ. μουσικού τραγουδιού (άρθρο 66 ν. 2121/1993) ή ενός προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή, η πορνογραφία ανηλικών κ.λπ. Όταν το έγκλημα αυτό τελεστεί σε περιβάλλον internet, τότε πρόκειται για έγκλημα σχετιζόμενο με τον κυβερνοχώρο ή για έγκλημα που διαπράττεται στον κυβερνοχώρο ή για έγκλημα που διαπράττεται με τη βοήθεια του κυβερνοχώρου (internet related crime).

β) εγκλήματα που διαπράττονται μόνο σε περιβάλλον ηλεκτρονικών υπολογιστών (εννοείται χωρίς τη χρήση του διαδικτύου), π.χ. τα εγκλήματα που προβλέπονται από το άρθρο 370Γ παρ. 1 ΠΚ, όπως η χωρίς δικαίωμα αντιγραφή προγράμματος από δισκέτα ή CD-ROM ή σε ηλεκτρονικό υπολογιστή.

γ) γνήσια εγκλήματα κυβερνοχώρου ή δικτύου με την έννοια της ποινικοποίησης συμπεριφοράς που έχει σχέση αποκλειστικά με τον κυβερνοχώρο, π.χ. η παράνομη ή χωρίς δικαίωμα πρόσβαση σε ηλεκτρονικό υπολογιστή (hacking).

(έτσι *Ιωάν. Αγγελής*, Η προς ψήφιση σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο: Η σχέση της με την ελληνική έννομη τάξη, Νομική Επιθεώρηση, τεύχος 30).

**1.5.2** Όταν πρωτοεμφανίστηκε η ψηφιακή τεχνολογία και ιδιαίτερα η τεχνολογία των ηλεκτρονικών υπολογιστών, οι δράστες ήταν πιο εύκολο να εντοπιστούν για τον απλούστατο λόγο ότι το μεγάλο κόστος απόκτησης της τεχνολογίας αυτής επέτρεπε σε ένα πολύ στενό κύκλο ανθρώπων και σε συγκεκριμένες εταιρίες να τη χρησιμοποιούν. Εντούτοις, σήμερα η πρόσβαση στην τεχνολογία είναι πολύ ευκολότερη για τον καθένα μας, γεγονός που οδηγεί στην πληθώρα των ενδεχόμενων δραστών (δραστών που απολαμβάνουν μάλιστα το πλεονέκτημα της ανωνυμίας<sup>149</sup>) και, συνεπώς, δυσχεραίνεται το έργο του όποιου κοινωνικού ελέγχου<sup>150</sup>. Επίσης, τα αποτελέσματά των εν λόγω πράξεων γίνονται ταυτόχρονα αισθητά σε πολλούς στόχους ανεξαρτήτως εδαφικού περιορισμού -εξάλλου αυτού του είδους τα εγκλήματα είναι θεωρητικώς θεματοποιημένα ως «εγκλήματα χωρίς πατρίδα», λόγω του διασυνοριακού τους χαρακτήρα που δεν περιορίζεται στη βάση των φυσικών γεωγραφικών ορίων<sup>151</sup>. Ακόμη, καθώς το κόστος συμμετοχής στο έγκλημα, το κόστος διάπραξης του αλλά και ο κίνδυνος ανακάλυψης<sup>152 153</sup> (συνυπολογίζοντας και τη

---

Βλ. Φ. Σπυρόπουλο, Χωρίς δικαίωμα πρόσβαση σε ηλεκτρονικά συστήματα πληροφοριών, σειρά ΠΟΙΝΙΚΑ αρ. 86, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2016, υποσ. 3.

<sup>149</sup> Βλ. Sara M. Smyth, Mind the Gap: A New Model for Internet Child Pornography Regulation in Canada, 2007, σελ. 61

<sup>150</sup> Βλ. Rob D 'Ovidio, The Evolution of Computers and Crime: Complicating Security Practice, Security Journal, 2007, σελ. 46

<sup>151</sup> K. Vishnu Konoorayar, Regulating Cyberspace: The Emerging Problems and Challenges, Cochin University Law Review, 2003, σελ. 414

<sup>152</sup> Ο εντοπισμός ενός ψηφιακού εγκληματία, κατά κανόνα, είναι πολύ δύσκολος (αν και όχι ακατόρθωτος) να προσδιοριστεί, όπως και ο (πραγματικός) τόπος τέλεσής του και αυτό γιατί μπορεί ο δράστης να εντοπιστεί σε ένα συγκεκριμένο τόπο, τα αποδεικτικά στοιχεία, όμως, να βρίσκονται σε διαφορετική και απομακρυσμένη χώρα ή και να βρίσκονται ταυτόχρονα σε πολλές διαφορετικές χώρες. Ακόμα πιο δύσκολη είναι η περίπτωση της παραπληροφόρησης που μας απασχολεί, για την ευρεία διασπορά της ευθύνονται τα λεγόμενα (κακά) “bots”, ήτοι συστήματα πληροφοριών επηρεασμένα από κακόβουλα λογισμικά τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για μαζικές επιθέσεις ή εν προκειμένω για αναπαραγωγή και διασπορά (ψευδών) πληροφοριών από αυτόν που έχει αποκτήσει πρόσβαση στον χειρισμό συγκεκριμένων δυνατοτήτων των συστημάτων (Βλ. ανάλυση στο url: <https://privacy.ellak.gr/2017/04/11/botnets-i-strati-ipologiston-zompi-pou-apoferoun-ekatommiria/>, προσπελάστηκε στις 01.01.2019). Βλ. Emilio Ferrara, Onur Varol, Clayton Davis, Filippo Menczer, and Alessandro Flammini, “The Rise of Social Bots,” Communications of the ACM, July, 2016 και Chengcheng Shao, Giovanni Luca Ciampaglia, Onur Varol, Alessandro Flammini, and Filippo Menczer, The spread of fake news by social bots, ( url: <https://andyblackassociates.co.uk/wp-content/uploads/2015/06/fakenewsbots.pdf>, προσπελάστηκε στις 9.12.2018).

<sup>153</sup> Η κρυπτογράφηση φαίνεται τόσο αποτελεσματική που χρησιμοποιείται στο διαδίκτυο ακόμη και για τη διενέργεια παράνομων πράξεων, οι οποίες πρέπει να κρατηθούν κρυφές και από την κοινή θέα αλλά και από τις αρχές («εν κρυπτώ και παραβύστω!»). Βλ. ενδεικτικά το αναλυτικό άρθρο-ρεπορτάζ

δυσκολία στη συλλογή «ηλεκτρονικών αποδείξεων»<sup>154</sup>) του δράστη είναι μικρός, το ηλεκτρονικό έγκλημα μπορεί να αποδίδει μεγάλα κέρδη [(σε επίπεδο και ανάλυσης κόστους – οφέλους (ορθολογική επιλογή<sup>155</sup>)] - συνεπώς το ηλεκτρονικό περιβάλλον είναι κατά πολύ ελκυστικότερο για τους δράστες<sup>156</sup>. Επιπλέον, η καταγραφή της ηλεκτρονικής / διαδικτυακής εγκληματικότητας δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, καθώς ελάχιστες περιπτώσεις εγκλημάτων αυτής της τάξεως καταγγέλλονται διεθνώς<sup>157</sup> με άμεση συνέπεια, το μέγεθος της να χαρακτηρίζεται ακόμα πιο «σκοτεινό» από ότι το έγκλημα στο φυσικό κόσμο. Επιπροσθέτως, ο αριθμός των θυμάτων τους -αλλά και οι διαστάσεις της θυματοποίησης- συγκρινόμενος με εκείνο των παραδοσιακών τρόπων τέλεσης εγκλημάτων είναι κατά πολύ μεγαλύτερος<sup>158</sup>.

---

του *Κ. Δεληγιάννη*, Ο κόσμος του σκοτεινού Ίντερνετ, εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», 4 Μαΐου 2014, σελ. 29, στο οποίο εξηγείται και αναλύεται η έννοια του «Σκοτεινού Διαδικτύου» (“darknet”). Ειδικότερα, το darknet είναι ένα δίκτυο το οποίο αποτελείται από servers οι οποίοι βασίζονται σε τεχνολογίες κρυπτογράφησης για να ανταλλάσσουν δεδομένα «καμουφλάροντας» και αποκρύπτοντας τα ηλεκτρονικά ίχνη και πρόσβαση σε αυτό έχουν μόνο χρήστες που έχουν εγκαταστήσει ανάλογο μηχανισμό στη συσκευή τους (πρόσφατα μάλιστα το “darknet” απέκτησε τη δική του μηχανή αναζήτησης σελίδων με το όνομα “Grams”). Το darknet χρησιμοποιείται κυρίως για παράνομες δραστηριότητες και συναλλαγές.

<sup>154</sup> Υπάρχει δυσκολία στη συλλογή των λεγόμενων «ηλεκτρονικών αποδείξεων», δηλαδή των κατάλληλων πειστηρίων και αποδεικτικών στοιχείων που βρίσκονται σε ηλεκτρονική μορφή μέσα στα υπολογιστικά συστήματα και είναι απαραίτητα για την εξιχνίαση των ηλεκτρονικών εγκλημάτων καθώς τα στοιχεία αυτά μπορούν να είναι κρυμμένα, κρυπτογραφημένα, φορτωμένα με ιούς και ενδεχομένως διασκορπισμένα οπουδήποτε στον κόσμο. Βλ. *Marc. M. Goodman*, “Why The Police Don’t Care About Computer Crime”, *Harvard Journal of Law and Technology*, 1997 σελ. 483, *Marie-Helen Maras Jones*, *Computer Forensics: Cybercriminals, Laws, and Evidence* 2nd Edition, Bartlett Learning, 2014 και *Eoghan Casey*, *Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet*, Academic Press; 3rd edition 2011 σελ. 7-14

<sup>155</sup> Αναλυτικά για τη θεωρία ορθολογικής επιλογής βλ. *Μ. Γαλανού*, Περί της οικονομικής ανάλυσης του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, ΠoinΔικ 1/2008, σελ. 81-82. Βλ. και *Κ. Δ. Σπινέλλη*, *Εγκληματολογία – Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, 2<sup>η</sup> εκδ., σελ. 177-178.

<sup>156</sup> *Neal Kumar Katyal*, *Criminal Law in Cyberspace*, Georgetown University Law Center, 2000, σελ.4

<sup>157</sup> Υπολογίζεται ότι μόνο το 15% αναφέρεται στις Αρχές, βλ. *Ιακ. Φαρσεδάκης*, Το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και η αντιμετώπισή του (url: <https://criminology.panteion.gr/attachments/article/386/j%20farsedakis%20%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%BF%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BFs.pdf>, προσπελάστηκε στις 24.12.2018).

<sup>158</sup> Τα ψηφιακά εγκλήματα διαφέρουν από τα παραδοσιακά εγκλήματα στα εξής χαρακτηριστικά σημεία: α) Διαπράττονται συνήθως από μακρινή απόσταση, β) ο εντοπισμός του ψηφιακού εγκληματία είναι τεχνολογικά περίπλοκος, γ) αποδίδουν μεγάλα κέρδη με μικρό κίνδυνο ανακάλυψης του δράστη τους, δ) ο αριθμός των θυμάτων τους συγκρινόμενος με εκείνο των παραδοσιακών εγκλημάτων είναι κατά πολύ μεγαλύτερος, ε) οι οικονομικές απώλειες που προξενούνται στα «ψηφιακά» θύματα είναι πολύ μεγαλύτερες από εκείνες των θυμάτων των παραδοσιακών εγκλημάτων και στ) στο μεγαλύτερο μέρος τους δεν καταγράφονται από καμία επίσημη αρχή, δηλ. ο «σκοτεινός αριθμός» τους είναι



**1.5.3** Όσον αφορά στα ζητήματα δικαιοδοσίας, αναδύονται προβλήματα είτε θετικής δικαιοδοσίας, υπό την έννοια της διεκδίκησης της εκδίκησης της υπόθεσης από περισσότερα του ενός κρατών, είτε αρνητικής δικαιοδοσίας με την έννοια ότι κανένα κράτος δεν αξιώνει δικαιοδοσία στην εκάστοτε υπόθεση<sup>159</sup>. Λαμβάνοντας δε υπόψη ότι ως επί το πλείστον για την διερεύνηση του εγκλήματος μέσω διαδικτύου απαιτείται συνεργασία<sup>160</sup> τουλάχιστον δύο κρατών (του κράτους που γίνεται αντιληπτή η εξωτερίκευση του εγκλήματος και του κράτους όπου βρίσκονται αποθηκευμένα τα αποδεικτικά στοιχεία), τα πράγματα περιπλέκονται ακόμη περισσότερο, καθόσον η συνεργασία των κρατών είναι ένα δυσεπίτευκτο εγχείρημα, αφού προσκρούουμε πάντοτε στη διαχρονική αντινομία μεταξύ της απουσίας ενός international consensus<sup>161</sup> για το τι συνιστά εγκληματική συμπεριφορά (όπως και πότε αυτή στοιχειοθετείται) και της ταυτόχρονης παρουσίας πληθώρας διαφορετικών ορισμών. Βρισκόμαστε, δηλαδή, ενώπιον μιας διχοτομίας ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση του ηλεκτρονικού εγκλήματος -η οποία ίσως να επιτάσσει όχι μόνο τη σταδιακή ομογενοποίηση του δικαίου σε διεθνές επίπεδο (οικουμενικό δίκαιο, jus commune κλπ.) αλλά και μια αναθεώρηση του τρόπου που αντιλαμβανόμαστε την έννομη τάξη, όπως θα έλεγε και η *Mireille Delmas-Marty*<sup>162</sup>- και στην εδαφικότητα της εγχώριας νομοθεσίας<sup>163</sup>.

**1.6** Τέλος, η ιδέα μιας διαπαντός αποτελεσματικής και “νικηφόρας” καθώς και ανεμπόδιστης πρόληψης δεν μπορεί κατά τη γνώμη μας να επιτευχθεί, εφόσον λάβουμε υπόψιν μας και έχουμε επίγνωση του γεγονότος ότι οι εκάστοτε επιλύσεις είναι έμφορτες με νέα προβλήματα<sup>164</sup>. Πιο συγκεκριμένα, όταν γίνεται λόγος για

---

ιδιαίτερα σημαντικός – βλ. *Χρ. Τσουραμάνη*, Ψηφιακή Εγκληματικότητα, Η (αν)ασφαλής όψη του Διαδικτύου, εκδ. Κατσαρού, Αθήνα, 2005, σελ. 7 -8.

<sup>159</sup> Βλ. *Susan W. Brenner & Bert-Jaap Koops*, Approaches to Cybercrime Jurisdiction, *Journal of High Technology Law*, 2004, σελ. 3

<sup>160</sup> Βλ. *N. Parisi & D. Rinoldi*, Recent Evolutions in the Fight against Corruption in the International Trade Law, *Le droit des affaires internationales*, 2004, σελ.1

<sup>161</sup> Βλ. *Andra Terbea*, The Internal Market for Gambling Services And The Need For A Cleaner Proportionality Test, *Master Programme In European Business Law*, Spring 2010, σελ. 43.

<sup>162</sup> Πρβλ. *M. Delmas – Marty*, Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005.

<sup>163</sup> Βλ. για παράδειγμα *Fausto Pocar*, New Challenges for International Rule Against Cyber-Crime, *Kluwer Academic Publishers*, Netherland, 2004, σελ. 28.

<sup>164</sup> Βλ. *Helmut Wilke*, Εισαγωγή στη συστημική θεωρία, εκδ. Κριτική, 1997, σελ. 111, 119 και 130. Με κάθε φανέρωση υπάρχει και μια απόκρυψη όπως δείχνει περίτεχνα ο *Paul de Man* στο μείζον έργο του



πολιτικές και πρακτικές αντιμετώπισης του εγκλήματος, κατά τον σχεδιασμό τους θεωρείται ενδεδειγμένο λαμβάνουμε υπόψη τον τρόπο με τον οποίο οι εγκληματίες προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα. Οι Russell G. Smith, Nicholas Wolanin και Glenn Worthington γράφουν ότι έχουν διαγνωστεί έξι περιπτώσεις κατά τις οποίες η εγκληματική δραστηριότητα μετατοπίζεται ως συνέπεια εφαρμογής αντεγκληματικών μέτρων<sup>165</sup> (μετατοπίσεις χωροχρονικές, μετατοπίσεις στο *modus operandi*, στα πρόσωπα που τελούν τα αδικήματα, στο είδος των εγκλημάτων, στους στόχους)<sup>166</sup>. Συγχρόνως το πεδίο εμβέλειας της αντεγκληματικής πολιτικής και των μεθόδων-τεχνικών της επιστημονικής έρευνας που η πρώτη επιστρατεύει καθώς και των πρακτικών πρόληψης δεν καθορίζεται μόνο εμμενώς αλλά και εξωτερικά από τις αρχές πάνω στις οποίες στηρίζονται η δημοκρατία και τα Δικαιώματα του ανθρώπου<sup>167</sup>, καθώς επίσης και από την οικονομική διάσταση και την περαιτέρω απρόσκοπτη εξέλιξη της τεχνολογίας<sup>168</sup>. Σχετικά με την προλεχθείσα αλληλόδραση μεταξύ επιστήμης και αντεγκληματικής πολιτικής, υποστηρίζουμε ότι ο επιστημονικός λόγος είναι πηγή αντεγκληματικής πολιτικής<sup>169</sup> διατυπώνει προτάσεις σχετικά με το ρόλο και τους στόχους του συστήματος απονομής ποινικής

---

“Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism”, University Of Minnesota Press; 2nd Revised edition, 1983.

<sup>165</sup> Ο *Soumyo D. Moitra* έχει προτείνει τη δημιουργία ενός σύγχρονου μοντέλου εξομοιωτή αντεγκληματικής πολιτικής το οποίο μας επιτρέπει να παρατηρούμε πώς θα εξελιχθεί το έγκλημα αν υποβληθεί σε ορισμένα αντεγκληματικά μέτρα και μέτρα ασφαλείας (βλ. *Soumyo D. Moitra*, *Developing Policies for Cybercrime*, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Netherlands, 2005, σελ. 458-459.) Επίσης αξίζει να αναφερθεί ότι υπάρχει και εγκληματολογική κατεύθυνση που ονομάζεται *ψηφιακή ή υπολογιστική εγκληματολογία (digital ή computational criminology)* και χρησιμοποιεί μεθόδους και γνώσεις από την πληροφορική και τα εφαρμοσμένα μαθηματικά με σκοπό (κατέχοντας αυτό το διεπιστημονικό οπλοστάσιο) να συνδράμει στην κατανόηση σύνθετων εγκληματικών φαινομένων και να προτείνει λύσεις για σχετικά προβλήματα (π.χ. κατασκευή λογισμικού για πρόληψη ηλεκτρονικών εγκλημάτων, αναγνώριση ταυτότητας και εντοπισμό hackers). Έτσι, βλ. *Richard Berk*, *Algorithmic Criminology*, Department of Statistics Department of Criminology University of Pennsylvania, 2012, σελ. 1-3.

<sup>166</sup> Βλ. *Russell Smith, Nicolas Wolanin & Glenn Worthington*, *e-crime solutions and crime displacement*, (url: <https://aic.gov.au/publications/tandi/tandi243>, προσπελάστηκε στις 24.12.2018). Για παράδειγμα η δημιουργία πιστωτικών καρτών ως μέτρο για την αποφυγή κλοπής μετρητών οδήγησε σε νέες εγκληματικές ευκαιρίες με την κλοπή των στοιχείων του λογαριασμού της πιστωτικής κάρτας που βρίσκεται σε ηλεκτρονική μορφή. Άρα, είναι προτιμότερο να σκεφτούμε την αντεγκληματική πολιτική ως μια διαδικασία *διαρκούς ενημέρωσης* για τις εξελίξεις που τρέχουν και *ανατροφοδότησης* παρά ως εισηγητή οριστικών λύσεων-απαντήσεων.

<sup>167</sup> Βλ. ενδεικτικά *Ιάκωβος Φαρσεδάκης*, *Εγκληματολογία και δικαιώματα του ανθρώπου*, στο *Ποινικές επιστήμες: θεωρία και πράξη*. Προσφορά τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ. 1441-1448

<sup>168</sup> Βλ. *Mathieu Deflem*, *Technology and the Internationalization of Policing: A Comparative Historical Perspective*, *Justice Quarterly* 19(3), 2002, σελ. 454

<sup>169</sup> Πρβλ. *Στ. Αλεξιάδη*, *Εγκληματολογία*, όπ. π., σελ. 277 επ. όπου και εκτενής ανάλυση.

δικαιοσύνης (ΣΑΠΔ)<sup>170</sup> στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας, όμως χρειάζεται να διατηρεί μια απόσταση<sup>171</sup> ασφαλείας από το σύστημα (αποφεύγοντας την άκριτη υιοθέτηση των εκλογικεύσεών του) και να το ενθαρρύνει να αναστοχαστεί. Κατά συνέπεια, ένα ακόμη άξιο αναφοράς πρόσκομμα είναι και η μερική ασυμβατότητα που προκύπτει μεταξύ της εγκληματολογικής έρευνας και της πρόσληψης και αξιοποίησής της από την Πολιτεία<sup>172</sup>.

Οι προσπάθειες κατηγοριοποίησης του συνόλου των προληπτικών έχουν καταλήξει σε διάφορες τυπολογίες, ανάλογα με τα ταξινομητικά κριτήρια, και ειδικότερα βασισμένες είτε στη γεωγραφική κατανομή των μέτρων, είτε στη βραχυπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη ισχύ τους, είτε στο αν τα μέτρα αφορούν σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα προς διευθέτηση ή δύνανται να επεκταθούν και ευρύτερα καθώς και σε ταξινομήσεις με βάση το ποιος λογοδοτεί/φέρει ευθύνη (accountable parties), ανάλογα με το ποιος αναλαμβάνει την απαιτούμενη προληπτική δράση, ανάλογα με το αν τα μέτρα είναι εστιασμένα αποκλειστικά στην παραπληροφόρηση ή κατευθύνονται προς τη γενικευμένη δυσπιστία του κοινού απέναντι στα media, ανάλογα με το αν οι λύσεις είναι νομοθετικές ή εξωνομικές, αν οι ρυθμίσεις είναι εξωτερικά επιβαλλόμενες ή πρόκειται περί αυτορυθμίσεων κ.ο.κ.<sup>173</sup> Λαμβάνοντας υπόψιν μας τα ανωτέρω, από ποινική και εγκληματολογική σκοπιά προσεγγίζεται κατωτέρω το ζήτημα της (πρωτογενούς)<sup>174</sup> πρόληψης υπό την γενική ποινική, την

<sup>170</sup> Αναφορικά με την ανάλυση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης πρβλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, Διερεύνηση του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2007.

<sup>171</sup> «Η κριτική είναι θέμα σωστής απόστασης», όπως γράφει και ο *Walter Benjamin* (βλ. *Walter Benjamin*, Μονόδρομος, εκδ. Άγρα, 2006).

<sup>172</sup> Βλ. ενδεικτικά Α. Τσήτουρα, «Σχέσεις μεταξύ αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματολογικής έρευνας» στο Ν. Κουράκης (επιμ.) Αντεγκληματική πολιτική. Εικοσιεξι μελέτες για τα θεωρητικά της ζητήματα και τις αστοχίες κατά την εφαρμογή της, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994 σελ. 65-66.

<sup>173</sup> Βλ. ενδεικτικά David Goldberg, Responding to “Fake News”: Is there an alternative to law and regulation?, σελ. 417, (url: <https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2018-05/417%20Goldberg.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.12.2018), Daniel Funke, A guide to anti-misinformation actions around the world (url: <https://www.poynter.org/ifcn/anti-misinformation-actions/>, προσπελάστηκε στις 14.12.2018) και Gulizar Hacıyakupoglu, Jennifer Yang Hui, V. S. Suguna, Dymples Leong, and Muhammad Faizal Bin Abdul Rahman, Countering Fake News. A Survey of Recent Global Initiatives, S. Rajaratnam School of International Studies, 2018, σελ. 7 (url: [https://www.rsis.edu.sg/wpcontent/uploads/2018/03/PR180307\\_Countering-Fake-News.pdf](https://www.rsis.edu.sg/wpcontent/uploads/2018/03/PR180307_Countering-Fake-News.pdf), προσπελάστηκε στις 01.01.2019).

<sup>174</sup> Η πρωτογενής πρόληψη έχει απώτερο στόχο (άμεσο ή έμμεσο) την αποδυνάμωση εγκληματογόνων παραγόντων και την αποτροπή της εκδήλωσης κοινωνικών καταστάσεων και συμπεριφορών που

περιστασιακή και την κοινωνική μορφή (προκειμένου να γίνουν και επιπλέον ορατή η λογική που διακατέχει την εφαρμογή τους).

## 2. Πρόληψη της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο με ποινικές διατάξεις

2.1 Σύμφωνα με το βασικό σκεπτικό της ποινικής γενικής πρόληψης οι στόχοι της επιτυγχάνονται όταν οι πολίτες απέχουν από την διάπραξη εγκλημάτων εξαιτίας του ότι φοβούνται την ποινή που προβλέπεται στον νόμο, αλλά και λόγω της παιδαγωγικής λειτουργίας που αυτός ο νόμος ασκεί στους πολίτες<sup>175</sup>, χρησιμεύοντας ως πυξίδα που τους δείχνει τον ορθό δρόμο της συμμόρφωσης προς τον εγκεκριμένο κοινωνικό κανόνα<sup>176</sup>. Η διασπορά ψευδών ειδήσεων αντιμετωπίζεται ως ποινικό αδίκημα σε αρκετές έννομες τάξεις<sup>177</sup>.

2.2.1 Με την ενδεικτική (και όχι εξαντλητική) μνεία σε χώρες που έχουν προβεί σε ποινικοποίηση της παραπληροφόρησης θα καταδειχθούν έστω και ακροθιγώς οι

---

θεωρούνται εγκληματικές. Βλ. Γ. Π. Νικολόπουλος, Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής: Το πρόγραμμα της Χάγης και η εφαρμογή του, εκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σελ. 9-33

<sup>175</sup> Για την αποτρεπτική λειτουργία και τα συγκρατητικά αποτελέσματα των (ποινικών) κανόνων δικαίου βλ. την εμπεριστατωμένη ανάλυση του Α. Κοτσαλή, Ποινική δογματική και αντεγκληματική πολιτική: σχέση τριβής; εις: Αντ. Μαγγανά (εκδ. επιμ.), Τιμητικός τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, том. Ι, σελ. 645 επ.

<sup>176</sup> Η ποινική πρόληψη, δηλαδή εκείνη την οποία επιχειρούμε να εφαρμόσουμε χρησιμοποιώντας ως μέσον τον ποινικό νόμο, διακρίνεται σε γενική και σε ειδική. Η ειδική (για την οποία τα ερευνητικά δεδομένα όσον αφορά το ζήτημα της παραπληροφόρησης δεν είναι επαρκή ώστε να την συμπεριλάβουμε στο εν λόγω πόνημα) απευθύνεται σε όσους έχουν ήδη παραβεί τον νόμο και οι στόχοι της επιτυγχάνονται ή θεωρείται ότι επιτυγχάνονται με την επιβολή και εκτέλεση μιας ποινής, προκειμένου οι δράστες να βελτιωθούν ή να εξουδετερωθούν και να μην υποτροπιάσουν. Βλ. Ιάκ. Ι. Φαρσεδάκης, Η πρόληψη του εγκλήματος ως μέσον αντεγκληματικής πολιτικής ([url: https://bit.ly/2rRWBYu](https://bit.ly/2rRWBYu), προσπελάστηκε στις 22.12.2018). Για την έννοια της γενικής πρόληψης πρβλ. ενδεικτικώς Ν. Ανδρουλάκη, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος – Θεωρία για το έγκλημα, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2000, σελ. 41 επ. και Ν. Κουράκη, Εισαγωγή στη θεωρία της ποινής, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2000, σελ. 29 επ. Ειδικότερα για τη γενική πρόληψη και τη σχέση της με την αποτελεσματικότητα των ποινικών νόμων βλ. Έφη Λαμπροπούλου, Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012, σελ. 185 επ.

<sup>177</sup> Για την αποτελεσματικότητα των ποινών στην πρόληψη των εγκλημάτων πρβλ. και τα αποτελέσματα σχετικής έρευνας των Α. Μαγγανά, Μ. Ζάννη, Στ. Παπαμιχαήλ και Γ. Λάζου, Εγκλήματα, ποινές και ελληνική κοινή γνώμη, ΠοινΔικ 8-9/2002, σελ. 943 επ.

αδυναμίες<sup>178</sup> της πρόληψης μέσω ποινικών διατάξεων με ποικίλες ενστάσεις οι οποίες εγείρονται.

**2.2.2** Χώρες στις οποίες ενδεικτικά διαπιστώθηκε ότι υπάρχει νομοθετική πρόβλεψη για τη δημοσίευση και διασπορά ψευδών ειδήσεων και τη δημόσια παραπληροφόρηση<sup>179</sup>, είναι οι εξής: Ελλάδα<sup>180</sup>, Κύπρος<sup>181</sup>, Κίνα<sup>182</sup>, Ουγκάντα και Ζιμπάμπουε<sup>183</sup>, Γερμανία<sup>184</sup>, Καναδάς<sup>185</sup>, Ιταλία<sup>186</sup>, Γαλλία<sup>187</sup>, Λευκορωσία<sup>188</sup>, Αίγυπτος<sup>189</sup> και Κένυα<sup>190</sup>.

<sup>178</sup> Από την άλλη πλευρά για ερμηνεία πιθανής αναποτελεσματικότητας των ποινικών νόμων πρβλ. *Έφη Λαμπροπούλου*, Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012, σελ. 179 επ.

<sup>179</sup> Τα διάφορα ορολογικά ζητήματα σχετικά με την καταλληλότητα της χρήσης των εννοιών «ψευδείς ειδήσεις» και «παραπληροφόρηση» (κάποιες χώρες επικαλούνται τον πρώτο όρο ενώ άλλες τον δεύτερο) είναι σημαντικά. Η συμπεριληπτική ικανότητα του δεύτερου όρου είναι σαφώς μεγαλύτερη καθόσον μπορεί να ενσωματώσει πρακτικές που ξεπερνούν οτιδήποτε μοιάζει με «ειδήσεις» [λ.χ. φήμες, μορφές αυτοματοποιημένων λογαριασμών που χρησιμοποιούνται για Astroturfing (παραπλανητική πρακτική παρουσίασης μιας οργανωμένης εκστρατείας μάρκετινγκ ή δημοσίων σχέσεων με το πρόσχημα των αυτόκλητων σχολίων από το κοινό), δίκτυα ψεύτικων followers, κατασκευασμένες πληροφορίες αναμειγμένες με γεγονότα, στοχοθετημένες διαφημίσεις, βίντεο, memes, πρακτικές που έχουν να κάνουν με την κυκλοφορία όχι την παραγωγή της είδησης, τουτέστιν με τον σχολιασμό, την κοινοποίηση, το tweeting και το re-tweeting κ.λπ.]. Οπότε, μια νομική πρόληψη που προσβλέπει στη βαθμιαία εναρμόνιση των δικαίων ενδεχομένως να χρειαστεί να προκρίνει τον όρο παραπληροφόρηση (ποια εκδοχή της θα προτιμηθεί βέβαια από τις 2 -misinformation ή disinformation- εξαρτάται από την υποκειμενική υπόσταση που θα επικρατήσει, η δεύτερη εκδοχή δηλαδή επικεντρώνεται αποκλειστικά στις εμπρόθετες συμπεριφορές ενώ η πρώτη είναι και επιδεκτική αμέλειας). Βλ. και την αναφορά της Ομάδας Ειδικών Υψηλού Επιπέδου (High Level Expert Group – HLEG) για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπου προτείνονται οι όροι “disinformation” και “misinformation” ([url: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation](https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation), προσπελάστηκε στις 06.09.2018).

<sup>180</sup> Α. 191 ΠΚ.

<sup>181</sup> Βλ. Κυπριακό Ποινικό Κώδικα, Κεφ. 154, άρθρο 50, με τίτλο: «Δημοσίευση ψευδών ειδήσεων, κλπ» ([url: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/0\\_154/full.html](http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/0_154/full.html), προσπελάστηκε στις 26.12.2018).

<sup>182</sup> Βλ. <https://www.poynter.org/news/guide-anti-misinformation-actions-around-world?fbclid=IwAR0nUeJaooXX3C2OjzDrBOFy5lbnU3Hqp57rJPoqx133Cs7xy1W4IezwANg>, προσπελάστηκε στις 14.12.2018.

<sup>183</sup> Για Ουγκάντα και Ζιμπάμπουε βλ. *David Goldberg*, Responding to “Fake News”: Is there an alternative to law and regulation?, σελ. 425, ([url: https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2018-05/417%20Goldberg.pdf](https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2018-05/417%20Goldberg.pdf), προσπελάστηκε στις 15.12.2018).

<sup>184</sup> Βλ. Joe Miller, Germany Votes for 50m Euro Social Media Fines, BBC, 2017 ([url: http://www.bbc.co.uk/news/technology-40444354](http://www.bbc.co.uk/news/technology-40444354), προσπελάστηκε στις 26.12.2018)

<sup>185</sup> Βλ. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/section-181.html>, προσπελάστηκε στις 26.12.2018

<sup>186</sup> Βλ. <http://www.altalex.com/documents/news/2014/08/25/delle-contravvenzioni-di-polizia>, προσπελάστηκε στις 26.12.2018

<sup>187</sup> Το άρθρο 27 του Γαλλικού περί τύπου νόμου απαγορεύει τη διάδοση ειδήσεων πλαστών ή παραποιημένων [Ciara Nugent, France Is Voting on a Law Banning Fake News. Here’s How it could Work, Time, Ιούνιος 2018 ([url: http://time.com/5304611/france-fake-news-law-macron/](http://time.com/5304611/france-fake-news-law-macron/), προσπελάστηκε στις 10.08.2018)]. Στις 22 Δεκεμβρίου 2018 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Γαλλίας εξέδωσε τον νόμο αριθ. 2018-1202 και τον οργανικό νόμο αριθ. 2018-1201 για την

**2.2.3** Παρά τις ουσιώδεις διαφοροποιήσεις σχεδόν σε όλα τα σημεία [ως προς την αντικειμενική και υποκειμενική υπόσταση, ως προς τον χρόνο αποπεράτωσης του εγκλήματος, ως προς το πότε κρίνονται ικανές οι ειδήσεις να επιδράσουν προκαλώντας φόβο ή ανησυχία στο κοινό, ως προς την αυστηρότητα των προβλεπόμενων ποινών, ως προς το πόσο πεπαλαιωμένες ή επίκαιρες είναι οι ρυθμίσεις ούτως ώστε να χαιρούν εφαρμογής στο διαδίκτυο και στα συστήματα πληροφοριών<sup>191</sup>, ως προς τα φέροντα την ευθύνη μέρη (accountable parties<sup>192</sup>) κ.ο.κ.], οι διατάξεις συγκλίνουν στο ότι αποβλέπουν στην αποτροπή του κλονισμού της δημόσιας τάξης ή της εμπιστοσύνης του κοινού προς το κράτος και τα όργανά του, στην αποτροπή συμπεριφορών που μπορούν να παραβλάψουν με οποιοδήποτε τρόπο την κοινή ειρήνη και ευταξία. Εν ολίγοις, είναι κοινώς αποδεκτό ότι με την ενέργεια του δράστη τίθεται (τίθεται εν αμφιβόλω) η ρυθμιστική ικανότητα του κράτους<sup>193</sup> σε συγκεκριμένο τομέα της κοινωνικής ζωής<sup>194</sup>. Μολαταύτα, έχει

---

καταπολέμηση της χειραγώγησης των πληροφοριών - για το κείμενο του νόμου στην πρωτότυπη μορφή του βλ. [url: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000037847559&categorieLien=id&fbclid=IwAR1bXQ7K6gnVGUJN4SkTsfMFTX8BCyG-P123bLVmfWz8KXRShGEGmMttluw](https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000037847559&categorieLien=id&fbclid=IwAR1bXQ7K6gnVGUJN4SkTsfMFTX8BCyG-P123bLVmfWz8KXRShGEGmMttluw), (προσπελάστηκε στις 12.03.2019).

<sup>188</sup> Βλ. <https://www.rferl.org/a/belarus-assembly-passes-controversial-fake-news-media-legislation/29291033.html>, προσπελάστηκε στις 26.12.2018.

<sup>189</sup> Βλ. <https://www.wsj.com/articles/egypt-passes-law-to-regulate-media-as-president-sisi-consolidates-power-1531769232>, προσπελάστηκε στις 26.12.2018.

<sup>190</sup> Βλ. [https://web.archive.org/web/20180720094920/http://kenyalaw.org/kl/fileadmin/pdfdownloads/bills/2017/ComputerandCybercrimesBill\\_2017.pdf](https://web.archive.org/web/20180720094920/http://kenyalaw.org/kl/fileadmin/pdfdownloads/bills/2017/ComputerandCybercrimesBill_2017.pdf), προσπελάστηκε στις 26.12.2018.

<sup>191</sup> Το μεγάλο διακύβευμα, όπως έχουμε σημειώσει και πιο πάνω είναι η αντιμετώπιση της σύγχρονης «επιδημίας» δημόσιας παραπληροφόρησης κυρίως μέσω κοινωνικών δικτύων. Ενυπάρχουν πολύ περισσότερες δυνατότητες για διασπορά στα συστήματα πληροφοριών και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, δεδομένου ότι συναντώνται και αυτοματοποιημένες λειτουργίες κοινοποιήσεων (άρα και εκτεταμένης και ταχύρρυθμης διασποράς) δημοσιεύσεων. Για την προβληματική των bots και botnets βλ. *Stefan Wojcik, Solomon Messing, Aaron Smith, Lee Rainie & Paul Hitlin, Bots in the Twittersphere An estimated two-thirds of tweeted links to popular websites are posted by automated accounts – not human beings*, Pew Research Center Internet and Technology, 09.04.2018, ( url: <http://www.pewinternet.org/2018/04/09/bots-in-the-tweetsphere/>, προσπελάστηκε στις 13.09.2018) και *Alexandra Samuel, How bots took over twitter*, Harvard Business Review, 19.06.2015, ( url: <https://hbr.org/2015/06/how-bots-took-over-twitter>, προσπελάστηκε στις 13.09.2018).

<sup>192</sup> Για παράδειγμα μεμονωμένα άτομα, εταιρείες τεχνολογίας, διαχειριστές ιστοτόπων, διαχειριστές των social media groups, internet service providers, online διαφημιστές, Μ.Μ.Ε. κ.ο.κ.

<sup>193</sup> Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ισχυρό ρόλο για την επιβολή κυρώσεων για την διασπορά ψευδών ειδήσεων έχουν οι διατάξεις προστασίας και ασφάλειας των δεδομένων του 2003 και δη το άρθρο 127 παρ. 2 αυτών, όπου ορίζεται ότι: «Ένοχος αδικήματος είναι αυτός που με σκοπό να προκαλέσει εκνευρισμό ή ενόχληση ή άγχος σε άλλον στέλνει με μέσο κοινωνικής δικτύωσης, μήνυμα το οποίο γνωρίζει ότι είναι ψευδές ή είναι η αιτία αποστολής τέτοιου μηνύματος». Η δυσκολία ομαδοποίησης της εν λόγω διάταξης μαζί με τις προηγούμενες είναι προφανής, εφόσον η απόκλισή της από τις



αρκούντως επισημανθεί ότι ομοιάζουν και ως προς την γενικότητα της διατύπωσής τους (αφηρημένη διακινδύνευση)<sup>195</sup> και γι' αυτό ενέχουν κινδύνους για την εγγυητική λειτουργία του Δικαίου (ωστόσο και μια πολύ στενά ορισμένη διακινδύνευση που κερδίζει σε βάθος και χάνει σε έκταση δεν είναι δίχως προβλήματα, διότι π.χ. πολύ γρήγορα θα καταστεί παρωχημένη εξ' αιτίας των αλματωδών τεχνολογικών αλλαγών).

**2.3** Είναι γεγονός ότι οι κανόνες δικαίου οι οποίοι μπορούν να συνδράμουν στην πρόληψη της παραπληροφόρησης δεν τυποποιούνται αποκλειστικά σε ποινικές διατάξεις. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφερθούμε στους κώδικες δεοντολογίας δημοσιογράφων<sup>196</sup> καθώς και κείμενα συμβουλών («πράσινες βίβλους»), οι οποίες χρησιμεύουν ως γενικότεροι οδηγοί ασφάλειας πλοήγησης, όπως για παράδειγμα αυτή που δημοσιεύτηκε από την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου<sup>197</sup>.

---

υπόλοιπες είναι κεφαλαιώδους σημασίας (απουσιάζει οποιαδήποτε ρητή αναφορά στη δημόσια τάξη), οπότε και παραπέμπουμε σε αυτήν ξεχωριστά.

<sup>194</sup> Ίσως αυτή η κοινή παραδοχή (η οποία δεν είναι και η ίδια ολωσδιόλου απαλλαγμένη από προβλήματα) μπορεί να αποτελέσει εφιαλτήριο για περαιτέρω εξομοιώσεις/αποδιαφοροποιήσεις (ή τουλάχιστον να επιτρέψει έναν παγκόσμιο διάλογο με συνομιλητές τα κράτη, τα διακρατικά ή υπερκρατικά μορφώματα κ.ά.).

<sup>195</sup> Η επιτηδειότητα / καταλληλότητα των ειδήσεων να προκαλέσουν ανησυχία εξετάζεται δηλαδή γενικά και αφηρημένα ενώ οι εν λόγω διατάξεις ίσως θα έπρεπε να προσδιορίζουν την πράξη της παραπληροφόρησης με βάση ένα αποτέλεσμα συγκεκριμένης διακινδύνευσης, το οποίο θα δικαιολογούσε και την απαξία της πράξης.

<sup>196</sup> Σε ό,τι αφορά την πρόληψη μέσω διατάξεων του νόμου, στο κεφάλαιο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι εμπίπτουν (λόγω της κανονιστικής τους υφής αλλά και δεδομένης της παιδαγωγικής τους πτυχής) και οι «κώδικες δημοσιογραφικής ηθικής» (δεοντολογία), παρότι ανεξάρτητοι και πέρα από τις όποιες νομικές υποχρεώσεις, καθώς περιλαμβάνουν ένα σύνολο αρχών και κανόνων για τον προσανατολισμό της πρακτικής του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, που υιοθετούνται και εφαρμόζονται από τις επαγγελματικές οργανώσεις των δημοσιογράφων, ενδεχομένως σε συνεργασία και με άλλα υποκείμενα, στο πλαίσιο της αυτορρύθμισης των μέσων πληροφόρησης. Το περιεχόμενο των νομοθετημάτων αυτών αναφέρεται σε δημοσιογραφικά καθήκοντα, η κοινή ratio των οποίων είναι η διασφάλιση και προαγωγή, εντός δυνατών ορίων, μιας αντικειμενικής δημοσιογραφικής πρακτικής που θα επιβεβαιώνει τον «κοινωνικό ρόλο» του δημοσιογράφου, συμβάλλοντας στην ικανοποίηση του δικαιώματος των πολιτών σε μια σωστή πληροφόρηση. Βέβαια, κατά πρώτον δεν συνιστούν ποινικές διατάξεις. Κατά δεύτερον, είδαμε ήδη ότι πλέον και ο ίδιος ο χρήστης του διαδικτύου έχει τη δυνατότητα να αναπαράγει και να διασπείρει ο ίδιος ψευδείς ειδήσεις μέσω κυρίως των κοινωνικών δικτύων. Βλ. ενδεικτικά για κώδικες δημοσιογραφικής δεοντολογίας *Tiina Laitila*, *Codes of Ethics in Europe*, στο *Kaarle Nordensteng* (επιμ.), *Reports on Media ethics in Europe*, Tampere – University of Tampere, 1995, σελ. 23 επ., *Pauli Juusela*, *Journalistic codes of ethics in the CSCE countries*, Tampere – University of Tampere, 1991.

<sup>197</sup> Συνδέοντας το φαινόμενο της διασποράς των ψευδών ειδήσεων με το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου εξέδωσε την πράσινη βίβλο “Internet



2.4 Επίσης, όπως ήδη αναφέρθηκε, το περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται μια ποινική διάταξη επηρεάζει αναντίρρητα το νομικό καθεστώς για την πρόληψη της παραπληροφόρησης. Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης -ξέχωρα από την εθνική νομοθεσία των χωρών και από τα Συντάγματά τους- προστατεύεται σθεναρά από τη Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, γνωστή και ως Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)<sup>198</sup>. Σύμφωνα με το άρθρο 10§2 προϋποθέσεις, περιορισμοί ή κυρώσεις που αφορούν στην άσκηση του εν λόγω δικαιώματος δικαιολογούνται μονάχα όταν αποδειχθεί η ύπαρξη μιας επείγουσας κοινωνικής ανάγκης. Η παραπάνω υπόδειξη αλλά και γενικότερα ο σεβασμός στην ελευθερία του λόγου, δεν φαίνεται να έχει ακολουθηθεί, αν εξετάσει κανείς την ισχύουσα νομοθεσία πολλών κρατών ή τα ανά καιρούς προτεινόμενα νομοσχέδια αρκετών κυβερνήσεων, αναφορικά με το ζήτημα της δημόσιας παραπληροφόρησης. Η κυριότερη αδυναμία αυτής της μορφής πρόληψης δηλαδή, είναι η ισχνή οχύρωσή της απέναντι στις πιθανές καταχρήσεις της -έχουν παρατηρηθεί συχνά κυβερνητικές κινήσεις που στην πραγματικότητα επιδιώκουν τον έλεγχο των πληροφοριακών ροών και τη λογοκρισία αντιφρονούντων και αποσκοπούν πολύ λιγότερο στην κοινωνική ευρυθμία<sup>199</sup>. Επομένως, για ακόμη μια φορά τίθεται το ζήτημα των παραγόντων που τελικώς επηρεάζουν τον νομοθέτη. Όσο αυτοί οι παράγοντες ποικίλλουν (που είναι απολύτως εύλογο), τόσο πιο δύσκολη

---

Safety Strategy” όπου παρέχονται κατατοπιστικές συμβουλές, που καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα θεμάτων και ερωτημάτων γύρω από την ασφαλή πλοήγηση στο διαδίκτυο. Βλ. Department for Digital, Culture, Media and Sport, Internet Safety Strategy – Green paper, UK, 2017 (url: <https://www.gov.uk/government/consultations/internet-safety-strategy-green-paper>, προσπελάστηκε στις 31.12.2018)

<sup>198</sup> Βλ. το πλήρες κείμενο εδώ, (url: [https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=#n1359128122487\\_pointer](https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=#n1359128122487_pointer), προσπελάστηκε στις 23.07.2018).

<sup>199</sup> Βλ. λ.χ. *Mong Palatino*, “Philippine Senator Moves to Criminalize ‘Fake News’ – Could This Lead to Censorship?”, *Global Voices*, 2017. Μολονότι οι νομικές απαγορεύσεις είναι δελεαστικές και φαντάζουν σωτήριες, το ρίσκο για την ερευνητική δημοσιογραφία, την πολιτική αντιπαράθεση και την επιστημονική δραστηριότητα, είναι τεράστιο καθώς αφήνουν ανοικτό το ενδεχόμενο να φιμώνονται οι κριτικές τοποθετήσεις. Για παράδειγμα στην Αίγυπτο ένας παραγωγός του Al-Jazeera συνελήφθη με την κατηγορία ότι υπονόμει τους κρατικούς θεσμούς και μετέδιδε ψευδείς ειδήσεις με σκοπό την εξάπλωση του χάους. Αυτό συνέβη μετά από την εκπομπή ενός ντοκιμαντέρ που ήταν επικριτικό προς τον Αιγυπτιακό στρατό (βλ. Committee to Protect Journalists, “Egypt Arrests Al-Jazeera Producer on Fake News Charge,” 2016).

γίνεται η όποια «συνεννόηση» για ομοιογενοποίηση των όρων που θα χρησιμοποιηθούν ως στοιχεία ποινικών διατάξεων.

**2.5.1** Με την παραπληροφόρηση πλήττεται το δικαίωμα του κοινού στη γνώση όπως και των μεμονωμένων ατόμων να αναζητούν, να λαμβάνουν και να επηρεάζουν πληροφορίες και ιδέες κάθε είδους<sup>200</sup> ενώ απαξιώνονται και απονομιμοποιούνται οι εμπειρογνώμονες, οι επίσημοι θεσμοί και η έννοια των αντικειμενικών γεγονότων - υπονομεύεται έτσι η ικανότητα της κοινωνίας να εμπλακεί στον ορθολογικό διάλογο. Ωστόσο, η (σχεδόν) μηχανική απόκριση των κρατών στο πρόβλημα με εγκληματοποίηση ή περαιτέρω αυστηροποίηση των ποινών δεν (πρέπει να) είναι μονόδρομος. Για αυτόν τον λόγο η Ομάδα Ειδικών Υψηλού Επιπέδου (High Level Expert Group – HLEG) συμβουλεύει ρητά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να αποφύγει απλουστευτικές λύσεις, υπογραμμίζει ότι όλες οι μορφές λογοκρισίας θα αποβούν ατελέσφορες, ενώ απουσιάζει παντελώς οποιαδήποτε προτροπή σε επιβολή κανονισμών.<sup>201</sup>

Αξίζει, βέβαια, να αναφερθεί ότι τον Οκτώβριο του έτους 2018, εκπρόσωποι διαδικτυακών πλατφορμών, κοινωνικών δικτύων, διαφημιστών και διαφημιστικής βιομηχανίας (Facebook, Google, Mozilla, Twitter, Youtube κ.λπ.) συμφώνησαν σε έναν κώδικα ορθής πρακτικής με αυτορρυθμιστικό χαρακτήρα για την αντιμετώπιση της εξάπλωσης της διαδικτυακής παραπληροφόρησης και των ψευδών ειδήσεων<sup>202</sup>. Στο κείμενο αναγνωρίζεται ότι η διάδοση της παραπληροφόρησης έχει πολλές πτυχές, διευκολύνεται από ένα ευρύτατο τμήμα δρώντων (actors) και το επηρεάζει,

<sup>200</sup> Βλ. Organization for Security and Co-operation in Europe, “Joint declaration on freedom of expression and “fake news”, disinformation and propaganda” (url: <https://www.osce.org/fom/302796>, προσπελάστηκε στις 24/07/2018).

<sup>201</sup> Βλ. Ομάδα Ειδικών Υψηλού Επιπέδου (High Level Expert Group – HLEG) <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>. Η υιοθέτηση της κριτικής στάσης συνοδεύεται με τον επανέλεγχο όλων των αυτονόητων. Άρα δεν είναι εξ’ αρχής αποδεκτό ή εξ’ αρχής απορριπτό κανένα μέτρο, ούτε είναι δεδομένο ότι κάποιο μέτρο ακόμη και αν αποδειχθεί αναγκαίο, ότι είναι και από μόνο του επαρκές. Εν συντομία, είναι δεδομένο πως χρειάζεται περισσότερος χρόνος και εμπειριστατωμένες έρευνες προτού τα κράτη καταλήξουν.

<sup>202</sup> Βλ. το εν λόγω κείμενο στο url: <http://www.aereurope.org/wp-content/uploads/2018/10/CodeofPracticeonDisinformation.pdf>, προσπελάστηκε στις 01.07.2019.

εξ' ού και όλοι οι εμπλεκόμενοι έχουν το δικό τους ρόλο να διαδραματίσουν στην αντιμετώπιση της εξάπλωσής της.

**2.5.2** Ακόμη μια ενδεχόμενη (και ως επί το πλείστον αναπάντεχη) αρνητική επίπτωση της ποινικής πρόληψης λέγεται ότι είναι το «φαινόμενο Streisand», σύμφωνα με το οποίο το απαγορευμένο / λογοκριμένο περιεχόμενο προσελκύει περισσότερο απ' ό τι συνήθως την προσοχή του κοινού<sup>203</sup>. Στην Κίνα<sup>204</sup> για παράδειγμα, μια περισσότερο επιθετική πολιτική λογοκρισίας αναρτήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι οποίες αμφισβητούν το κυρίαρχο αφήγημα, ενίσχυσε την πεποίθηση κάποιων πολιτών ότι η αλήθεια ευρίσκεται στις εναλλακτικές πηγές ενημέρωσης ενώ τα παραδοσιακά μέσα (εφημερίδες, τηλεόραση κλπ.) είναι πομποί κυβερνητικής προπαγάνδας. Προσέτι, οι νομοθετικές ρυθμίσεις που καθιστούν υπεύθυνες (accountable party) τις εταιρίες μέσων κοινωνικής δικτύωσης ή τους διαχειριστές των ιστοτόπων κ.ο.κ. συχνά έχουν ως επακόλουθο την περιστολή της υγιούς επικοινωνίας, αλληλόδρασης και πλοήγησης των ατόμων. Τα υπεύθυνα μέρη εντατικοποιώντας την ελεγκτική τους δράση είναι διατεθειμένα να «υπερ-λογοκρίνουν»<sup>205</sup> -βρίσκονται διαρκώς σε επιφυλακή έτσι ώστε να προλάβουν να διαγράψουν εγκαίρως<sup>206</sup> τις αναρτήσεις εκείνες, οι οποίες εικάζεται πως θα επισύρουν ποινές.

<sup>203</sup> Για το φαινόμενο Streisand βλ. το άρθρο της διαδικτυακής ενημερωτικής πλατφόρμας “The economist” με ημερομηνία 16.04.2013 και τίτλο “What is the Streisand effect?”, (url: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2013/04/15/what-is-the-streisand-effect> προσπελάστηκε στις 05.04.2019).

<sup>204</sup> Βλ. *Jing Zeng, Chung-Hong Chan, King-Wah Fu and David Sutcliffe*, “Censorship or rumour management? How Weibo constructs “truth” around crisis events,” The Policy and Internet blog, October 03, 2017

<sup>205</sup> *Courtney C. Radsch*, “Proposed German Legislation Threatens Broad Internet Censorship,” Committee to Protect Journalists, 2017

<sup>206</sup> Βλ. για παράδειγμα τον *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* (Social Network Enforcement Law) που υιοθετήθηκε στη Γερμανία στο *Joe Miller, Germany Votes for 50m Euro Social Media Fines*, BBC, 2017 ( url: <http://www.bbc.co.uk/news/technology-40444354>, προσπελάστηκε στις 28.12.2018), όπου αναφέρεται ότι: «Από τον Οκτώβριο, το Facebook, το Youtube και άλλοι ιστοτόποι με περισσότερο από δύο εκατομμύρια χρήστες στη Γερμανία πρέπει να κατεβάζουν αναρτήσεις που περιέχουν ρητορικές μίσους ή οποιοδήποτε άλλο παράνομο υλικό μέσα σε 24 ώρες. Περιεχόμενο το οποίο δεν είναι καταφανώς παράνομο, πρέπει να κατέβει εντός του χρονικού διαστήματος των επτά ημερών. Ο νέος νόμος είναι ένας από τους αυστηρότερους του είδους του σε όλο τον κόσμο. Η αποτυχία συμμόρφωσης θα οδηγήσει σε ποινή ύψους 5 εκατομμυρίων ευρώ που μπορεί να ανέλθει και σε 50 εκατομμύρια συναρτήσει της σοβαρότητας του εγκλήματος». Έχει παρατηρηθεί ότι άλλες χώρες, λιγότερο δημοκρατικές, κάνουν επίκληση στον συγκεκριμένο νόμο αλλά και σε παρόμοιες

### **3. Προσέγγιση από ενδεικτικές σχετικές εγκληματολογικές θεωρίες**

Παρά το γεγονός ότι, όπως ενδελεχώς αναλύθηκε και στο Μέρος Α' του παρόντος, το φαινόμενο της διασποράς ψευδών πληροφοριών στο διαδίκτυο έχει εξαπλωθεί με τεράστιο ρυθμό τα τελευταία χρόνια, ελάχιστες είναι οι προσπάθειες για την ανάπτυξη και την εφαρμογή εγκληματολογικών θεωριών σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα.

Κατωτέρω παρουσιάζονται ενδεικτικές θεωρητικές εγκληματολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες μπορούν να ερμηνεύσουν τη διασπορά ψευδών ειδήσεων και την παραπληροφόρηση, καθώς και να αποτελέσουν οδηγούς αναφορικά με την εφαρμογή προληπτικών πρακτικών.

#### **3.1 Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής**

Σύμφωνα με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής, τα άτομα παρακινούνται από τις επιθυμίες που εκφράζουν τις προτιμήσεις τους. Οι δράστες, δηλαδή, ως μεμονωμένα άτομα, αλλά και ως μέλη ομάδων συμφερόντων, σε κάθε τους ενέργεια, σε οιοδήποτε επίπεδο δρουν, λειτουργούν ορθολογικά, επιδιώκοντας κάθε φορά τη καλύτερη δυνατή λύση, αυτή που τους αποφέρει το μέγιστο δυνατό όφελος σε συνάρτηση με το κόστος<sup>207</sup>. Τα άτομα, δηλαδή, προβαίνουν σε ανάλυση κόστους-οφέλους, με την οποία εξετάζουν τις πιθανές επιπτώσεις των ενεργειών τους και ιδιαίτερα την πιθανότητα σύλληψης και τιμωρίας, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τα πιθανά οφέλη που μπορεί να έχουν οι πράξεις τους. Στην περίπτωση της διάδοσης ψευδών πληροφοριών και ψευδών ειδήσεων, σε μια ανάλυση κόστους-οφέλους, το όφελος

---

κινδυνολογικές αντιλήψεις, με σκοπό να νομιμοποιήσουν την κατάπιξη του ελεύθερου τύπου [βλ. *Emma Lux*, Efforts to Curb Fraudulent News Have Repercussions Around the Globe, REPORTERS COMMITTEE, 2017 (url: <https://www.rcfp.org/browse-media-lawresources/news/efforts-curb-fraudulent-news-have-repercussions-around-globe>, προσπελάστηκε στις 28.12.2018)]. Αντιθέτως, μια έγκαιρη προειδοποίηση δεν είναι αυτομάτως «λογοκρισία» καθώς επαφίεται στην κρίση των χρηστών η τελική απόφαση. Για παράδειγμα πολλές πλατφόρμες επικολλούν την ετικέτα «αμφισβητούμενη είδηση» (disputed news) σε αναρτήσεις με αναξιόπιστο/ανακριβές περιεχόμενο χωρίς να την διαγράφουν.

<sup>207</sup> Γ. Μπιλλίνης, Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής..., Market News.gr, 27 Ιουνίου 2014, (url: <http://marketnews.gr/article/14725/h-thewria-ths-orthologikh-s-epiloghs>, προσπελάστηκε στις 05.09.2019).

έγκειται στο πιθανό κέρδος που μπορεί να κερδίσει το άτομο με τη διάδοση παραπλανητικών πληροφοριών, ενώ το κόστος αφορά την πιθανότητα της νομικής τιμωρίας. Τοιούτοτρόπως και η θεωρία της προοπτικής θεωρεί επίσης το κοινωνικό όφελος ως την συνεχιζόμενη αποδοχή από τους άλλους στο άμεσο κοινωνικό δίκτυο των χρηστών<sup>208</sup>.

Επομένως, σύμφωνα με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής, κατά τη διάπραξη μιας αξιόποινης πράξης, όπως και η διάδοση ψευδών ειδήσεων, η στάθμιση κόστους - οφέλους λαμβάνει χώρα σε κάθε στάδιο της πράξης<sup>209</sup>. Ο δημιουργός μιας ψευδούς είδησης υπολογίζει διαρκώς το κόστος της ενέργειάς του σε συνάρτηση με το όφελος το οποίο θα έχει, λαμβάνοντας υπόψιν όλες τις τεχνολογίες διαδικτύου<sup>210</sup>, που του παρέχουν διευκολύνσεις για την διάπραξη αξιόποινων ενεργειών σε αυτό. Γι αυτό το λόγο, για την πρόληψη της διάδοσης ψευδών ειδήσεων, είναι απαραίτητη η επεξεργασία των επιλογών, που πρέπει να γίνουν σε κάθε στάδιο απόφασης του δράστη, έτσι ώστε να δημιουργηθούν τα κατάλληλα αντιμέτρα.

### 3.2 Η θεωρία της καθημερινής δραστηριότητας (*routine – activity theory*)

Μια άλλη σχετική θεωρία είναι η *θεωρία καθημερινής δραστηριότητας*, που αναπτύχθηκε από τους *Lawrence Cohen* και *Marcus Felson*<sup>211</sup>. Η θεωρία αυτή προτείνει ότι το έγκλημα είναι μια φυσιολογική κατάσταση που περιμένει μια κατάλληλη ευκαιρία<sup>212</sup>. Υποστηρίζεται ότι το έγκλημα απαιτεί τρία κριτήρια να συντρέχουν στο χώρο και το χρόνο:

<sup>208</sup> *Kai Shu, Amy Sliva, Suhang Wang, Jiliang Tang, Huan Liu, Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective*, (url: <https://arxiv.org/pdf/1708.01967.pdf>, προσπελάστηκε στις 24.07.2018).

<sup>209</sup> *Φώτιος Σπυρόπουλος*, Χωρίς δικαίωμα πρόσβαση σε ηλεκτρονικά δεδομένα (hacking): ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση: αξιολόγηση της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας: έρευνα σε δείγμα νομικών, επιστημόνων πληροφορικής και hackers, Εκδόσεις Αντώνης Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2016, σελ. 126

<sup>210</sup> *P. Fernandez*, “The technology behind fake news”, *Library Hi Tech News*, Vol. 34 No. 7, 2017, pp. 1-5 (url: <https://doi.org/10.1108/LHTN-07-2017-0054>, προσπελάστηκε στις 05.09.2019).

<sup>211</sup> *Per-Olof H. Wikström*, *Routine Activity Theories*, *Oxford Bibliographies*, (url: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195396607/obo-9780195396607-0010.xml> προσπελάστηκε στις 24.07.2018).

<sup>212</sup> *Φώτιος Σπυρόπουλος*, ό.π., σελ. 127

- (1) ένας δράστης που είναι έτοιμος να διαπράξει το αδίκημα
- (2) ένας κατάλληλος στόχος και
- (3) η απουσία ενός «κατάλληλου φύλακα» (σύμφωνα και με την ορολογία που σχετίζεται με τα “fake news”<sup>213</sup>) ικανού για την πρόληψη του εγκλήματος.

Όταν μια από τις παραπάνω προϋποθέσεις απουσιάζει, η πράξη δεν διεκπεραιώνεται.

Στην περίπτωση της διασποράς ψευδών ειδήσεων, η ως άνω θεωρία δύναται να εφαρμοστεί, όταν συρρέουν τα ακόλουθα στοιχεία: (1) ένα άτομο (δράστης) που ξεκινά τη διασπορά μιας ψευδούς ιστορίας στο Διαδίκτυο, (2) ένα ακροατήριο που ο δράστης σκοπεύει να παραπλανήσει και (3) απουσία των κατάλληλων μηχανισμών για την πρόληψη της διάδοσης ψευδών πληροφοριών. Όσον αφορά τους ικανούς κηδεμόνες/πύλες της θεωρίας αυτής, αξίζει να σημειωθεί ότι η έκθεση της ομάδας HLEG αναφέρεται στα ψηφιακά μέσα ενημέρωσης (ιδίως στις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, ανταλλαγής μηνυμάτων και αναζήτησης με έδρα τις ΗΠΑ) ως εταιρείες πλατφορμών που καθίστανται «όλο και πιο σημαντικές, και πύλες πληροφοριών»<sup>214</sup>.

Για τους δράστες διασποράς ψευδών ειδήσεων με πολιτικό κυρίως όφελος, ένας ιδιαίτερα κατάλληλος στόχος είναι οι κοινότητες χρηστών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. “Twitter”), όπου έχουν κοινή θεματολογία συζητήσεων (π.χ. υποστηρίζουν την ίδια πολιτική παράταξη). Ο εντοπισμός των κοινοτήτων αυτών είναι σχετικά εύκολος και βασίζεται κυρίως σε γνωστές τεχνικές μηχανικής μάθησης και “Big Data”<sup>215</sup>.

---

<sup>213</sup> The Information Society Project & The Floyd Abrams Institute for Freedom of Expression, “Fighting Fake News, Workshop Report”, 2017, σελ. 4.

<sup>214</sup> Βλ. σελ. 11 της μελέτης της Ομάδας Ειδικών Υψηλού Επιπέδου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (HLEG report), που βρίσκεται διαθέσιμη στο url: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation> (προσπελάστηκε στις 06.09.2018).

<sup>215</sup> Colleoni, Elanor & Rozza, Alessandro & Arvidsson, Adam. (2014). Echo Chamber or Public Sphere? Predicting Political Orientation and Measuring Political Homophily in Twitter Using Big Data. Journal of Communication. 64. 10.1111/jcom.12084.



Οι «κατάλληλοι θεματοφύλακες», για την αποτροπή της διασποράς ψευδών ειδήσεων θα μπορούσαν να είναι αποδοτικοί αλγόριθμοι, οι οποίοι θα εντοπίζουν αξιόπιστα και γρήγορα τις ψευδείς ειδήσεις πριν αυτές διαδοθούν και επηρεάσουν τους χρήστες<sup>216</sup>.

### 3.3 Η θεωρία της «ηθικής ανάπτυξης»

Τέλος, μπορούμε να αναφερθούμε στη θεωρία της «ηθικής ανάπτυξης», που απορρέει από τη θεωρία της ηθικής λογικής του *Jean Piaget* και προτείνεται από τον *Lawrence Kohlberg*, που υποστηρίζει ότι τα άτομα αναπτύσσουν την ηθική τους συλλογιστική σε μια σειρά διαδοχικών σταδίων κατά την ωρίμανσή τους και την κοινωνικοποίησή τους. Η άποψη του «σωστού» και του «λάθους» διαφέρει σε κάθε στάδιο έως την πρόωμη ενηλικίωση. Η ποινική συμπεριφορά προκύπτει όταν υπάρχει εγκληματική ευκαιρία και υπάρχει επίσης καθυστέρηση στην ηθική ανάπτυξη του ατόμου<sup>217</sup>. Ο *Kohlberg* ισχυρίστηκε ότι η ιδιαιτερότητα των εγκληματιών (σε αντίθεση με εκείνους που δεν διαπράττουν εγκληματικές ενέργειες) οφείλεται σε μια σταθεροποίηση που συμβαίνει σε ένα προγενέστερο στάδιο ηθικής ανάπτυξης<sup>218</sup>. Εάν δεχτούμε ότι μπορούμε να προσεγγίσουμε τις ψευδείς ειδήσεις από ηθική άποψη<sup>219</sup>, τότε η δημιουργία και η μετάδοση ψευδών ειδήσεων αποτελεί ένδειξη ηθικής ζημίας.

<sup>216</sup> Jiawei Zhang, Bowen Dong, Philip S. Yu, FAKEDETECTOR: Effective Fake News Detection with Deep Diffusive Neural Network, (url: <https://arxiv.org/pdf/1805.08751.pdf>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

*Hinkelmann, K., Ahmed, S., & Corradini, F.* (2019). Combining Machine Learning with Knowledge Engineering to detect Fake News in Social Networks - A Survey. *AAAI Spring Symposium: Combining Machine Learning with Knowledge Engineering.*, (url: <http://ceur-ws.org/Vol-2350/paper10.pdf>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019).

<sup>217</sup> *Marc Rogers*, Psychological Theories of Crime and “Hacking”, Cite Seerx, (url: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.32.3697>, προσπελάστηκε στις 21.07.2018).

<sup>218</sup> *Sarah Lowman*, “Criminology of Computer Crime”, May 2010, σελ. 9, (url: <https://www.lowmanio.co.uk/share/TheCriminologyofComputerCrime.pdf>, προσπελάστηκε στις 05.08.2018).

<sup>219</sup> Για παράδειγμα, στην ηθική του Καντ, σκοπίμως διαφθείρει την ηθική ικανότητα του ανθρώπου και εμποδίζει τους άλλους να ενεργούν ορθολογικά και ελεύθερα, δηλαδή υπονομεύουν την αξιοπρέπεια τους. Ακόμα κι αν η επιλεγείσα ηθική θεωρία δεν οδηγεί σε αναίρεση ενός ψέματος, εντούτοις (για παράδειγμα ο John Stuart Mill θα ανεχόταν σκόπιμα ψέματα όταν αυτά συμβάλλουν σε μια μεγαλύτερη κοινωνική χρησιμότητα), δεν υπάρχουν ηθικές θεωρίες, απ’ όσο γνωρίζουμε, που επικροτούν το ψέμα για προσωπικό συμφέρον (και αυτό σχετίζεται άμεσα με φάρσες και ψευδής

Επομένως, εάν υπαχθεί η εγκληματική συμπεριφορά 20χρονων στην πόλη Βέλες (Velles), στη θεωρία της “ηθικής ανάπτυξης”, δύναται να υποστηριχθεί ότι είχε ήδη σταματήσει η ηθική τους ανάπτυξη και δεδομένης της εγκληματικής ευκαιρίας, (προεδρικές εκλογές σε συνδυασμό με τεχνολογίες διαδικτύου και κοινωνικά δίκτυα), ανέπτυξαν μία εγκληματική συμπεριφορά, με τεράστια οικονομικά οφέλη<sup>220</sup>. Όπως αναλύθηκε και ανωτέρω (στο Μέρος Α, υπό στοιχεία 3.2), οι νεαροί αυτοί, κατά την προεκλογική περίοδο των προεδρικών εκλογών των Η.Π.Α, διέδιδαν ψευδή άρθρα κατά της υποψηφίου Clinton, σχετικά με φερόμενες ρατσιστικές απόψεις της, ή ψευδείς δηλώσεις με τις οποίες ισχυριζόταν ότι επαινούσε την ειλικρίνεια του Trump.

Η βιομηχανία ψευδών ειδήσεων που ξεκίνησε και αναπτύχθηκε στην πόλη αυτή, όχι μόνο δεν σταμάτησε, αλλά αντιθέτως, εξελίσσεται, και μάλιστα διδάσκεται, από τους πρωτεργάτες του φαινομένου αυτού<sup>221</sup>. Αυτό καταδεικνύει μια γενικότερη κρίση «ηθικής ανάπτυξης» στην περιοχή αυτή. Δεδομένου ότι υπήρξαν και θα υπάρξουν εκ νέου παρόμοιες εγκληματικές ευκαιρίες (δημοψηφίσματα, εκλογές, κ.α.), έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να παρατηρηθεί η εξέλιξη της μάχης εναντίων των δημιουργών των ψευδών ειδήσεων και των τεχνολογιών που τις ευνοούν.

#### **4. Εγκληματολογικές σκέψεις περί πρόληψης της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο**

Πέρα από την ποινική πρόληψη, η πρόληψη σε εγκληματολογικό επίπεδο διακρίνεται σε περιστασιακή και σε κοινωνική πρόληψη. Ως περιστασιακή θεωρείται η πρόληψη που επιτυγχάνεται με την λήψη μιας σειράς τεχνικών και οργανωτικών μέτρων<sup>222</sup>, τα

---

ειδήσεις). Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ.: url: <https://www.the-philosophy.com/kant-right-to-lie>, προσπελάστηκε στις 07.08.2018.

<sup>220</sup> Βλ. S. Subramanian, 2017, Inside the Macedonian Fake-News Complex, Wired, (url: <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>, προσπελάστηκε στις 15.06.2019).

<sup>221</sup> CNN Money, Inside a Town Gearing up for 2020 (url: <https://money.cnn.com/interactive/media/the-macedonia-story/>, προσπελάστηκε στις 30.08.2019)

<sup>222</sup> Γενικώς, στο πλαίσιο της ασφάλειας των πληροφοριών, οι βιομηχανίες έχουν αναπτύξει μία σειρά από προγράμματα, αλλά και επιτηδευμένες τεχνικές, όπως τα *antivirus* και *antispam*, τα *firewalls*, η ενημέρωση του λειτουργικού συστήματος (*update*), τα αυτοματοποιημένα συστήματα ανίχνευσης παρείσδυσης, οι βιομετρικές εφαρμογές, η κρυπτογραφία κ.α. (βλ. D. Denning, Information Warfare and Security, Boston: Addison Wesley, 1999). Σε κάθε περίπτωση, τα μέτρα ασφαλείας δεν εξασφαλίζουν από μόνα τους τη δραστική μείωση του κινδύνου θυματοποίησης, γι’ αυτό και πρέπει να

οποία επιχειρούν -με την δημιουργία κάθε λογής εμποδίων- να αποτρέψουν την τελεσφόρηση των σκοπών όσων ετοιμάζονται να διαπράξουν εγκληματικές πράξεις<sup>223</sup>. Παρά τον προσωρινό/πρόσκαιρο χαρακτήρα τους, τα μέτρα αυτά αντιμετωπίζουν ταχύτερα το πρόβλημα, καθότι παρακάμπτουν τις απαιτούμενες χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες των λοιπών μορφών πρόληψης<sup>224</sup>. Ο ρόλος της κοινωνικής πρόληψης βέβαια, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι μάλλον καθοριστικότερος<sup>225</sup>, καθώς τα μέτρα της στοχεύουν πρωτίστως<sup>226</sup> στην καταπολέμηση των εγκληματογόνων παραγόντων που οδηγούν στο πέρασμα στην πράξη και τη διευκολύνουν. Σε κάθε περίπτωση, είναι σαφές ότι, σε αυτό το επίπεδο και σε αντίθεση με την τις ποινικές διατάξεις, η αντίληψη περί της κρατικής αποκλειστικότητας στον τομέα της πρόληψης κλονίζεται σε αυτό το επίπεδο και οι διαδικασίες ελέγχου διαχέονται σε ποικίλα κανονιστικά πεδία. Άλλωστε πρωταρχικό στοιχείο του κοινωνικού ελέγχου είναι η ποικιλία των τρόπων με τους οποίους αυτός ασκείται<sup>227</sup>.

---

συνοδεύονται από την ορθή χρήση και λειτουργία των συσκευών και του διαδικτύου. Αυτό επιτυγχάνεται με την συνεπικουρία της έτερης εγκληματολογικής στρατηγικής πρόληψης (κοινωνική).

<sup>223</sup> Βλ. *R. Clarke, Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*, Harrow and Heston, Albany, NY, 1992.

<sup>224</sup> Ο έντονα διαχειριστικός (managerial) όνος της περιστασιακής πρόληψης βέβαια υποδαυλίζει την προσκόλληση της εγκληματολογίας στη βασισμένη σε ενδείξεις αντεγκληματική πολιτική (evidence based policy) και στην αξιολόγηση πρωτοβουλιών, με γνώμονα την αποτελεσματικότητα τους στην ταχεία μείωση της εγκληματικότητας και μόνο, δηλαδή στην επίτευξη της ελαχιστοποίησης των καταγεγραμμένων περιστατικών, έναντι της ουσιαστικής απομείωσης των πιθανοτήτων να εμφανιστεί το έγκλημα (βλ. *J. Shapland, Reducing Crime: Implications for Criminology Present and Criminology's Futures*, British Criminology Conference: Selected Proceedings. Vol. 3, 2000, σελ. 2-3). Εξ' ου και υποστηρίζεται δικαίως κάποιες φορές ότι η πρόληψη λαμβάνει χαρακτήρα κρυπτοκατασταλτικό (βλ. *A. Συγκιάτου, «Η προληπτική χρήση του Διαδικτύου στο όνομα της ασφάλειας και οι παραβιάσεις της ιδιωτικής ζωής και προστασίας των προσωπικών δεδομένων»*, στο Σύμμεκτα προς τιμή του Καθηγ. Πέτρου Παραρά με τίτλο Το Δημόσιο Δίκαιο σε Εξέλιξη, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2012, σελ. 987-1005).

<sup>225</sup> Αξίζει να μνημονεύσουμε εν προκειμένω και τη θέση του *Enrico Ferri*: «η ανάγκη για ποινική δικαιοσύνη θα εξασθενήσει στο έπακρο εκεί που απονέμεται η κοινωνική δικαιοσύνη» [βλ. *Enrico Ferri, Causes of Criminal Behaviour*, στο *J. Muncie, E. McLaughlin and M. Langan* (επιμ.), *Criminological Perspectives*, London: Sage Publications, 1999, σελ. 34-39].

<sup>226</sup> Υπάρχουν παρά ταύτα και οι παράγοντες που είναι ικανοί συγκρατήσουν ένα άτομο από το πέρασμα στην πράξη. Το «παιχνίδι» αυτών των δύο κατηγοριών παραγόντων, όπως σημειώνει ο *Ιάκ. Φαρσεδάκης*, καθορίζει την τελική έκβαση. Μια ορθά προσανατολισμένη αντεγκληματική πολιτική οφείλει να εξασθενεί τους πρώτους και να ενισχύει τους δεύτερους (βλ. *Ιάκ. Φαρσεδάκης, «Το Αλφάβητο της Εγκληματολογίας»*, στο Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ. 401- 413).

<sup>227</sup> Βλ. *A. V. Horwitz, The logic of social control*, Plenum Press, New York – London, 1990.

#### 4.1 Περιστασιακή πρόληψη

**4.1.1** Η θεωρητική δικαιολόγηση αυτής της μορφής πρόληψης παρέχεται από την εγκληματολογική θεωρία της «καθημερινής δραστηριότητας» (routine activity theory), η οποία πρωτοεισήχθη από τους Lawrence E. Cohen και Marcus Felson και διατείνεται ότι το έγκλημα συμβαίνει όταν υπάρξει σύμπτωση στο χρόνο και στον τόπο τριών στοιχείων: ενός πιθανού δράστη, ενός κατάλληλου στόχου και της απουσίας ή ανεπάρκειας των απαραίτητων για την αποτροπή του εγκλήματος μέτρων ή μέσω φυλάξης<sup>228</sup>. Από τις τρεις προϋποθέσεις, υποστηρίζεται ότι εκείνη που πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα και να της δοθεί περίσσεια έμφαση είναι η τρίτη, προκειμένου να διαμορφωθούν οι κατάλληλοι φύλακες (capable guardians) που δυσκολεύουν το έργο των δραστών. Ο άμεσος προληπτικός έλεγχος φαντάζει αρκετά δυσχερής στην περίπτωση των πιθανών δραστών καθόσον έχουμε να κάνουμε με την υποκειμενική πρόσληψη της σχέσεως ανθρώπου και κοινωνικού περιβάλλοντος, με τις στάσεις και τις προσωπικές απόψεις των ατόμων. Στη δεύτερη προϋπόθεση όπου γίνεται λόγος για τον κατάλληλο στόχο (για παράδειγμα ένα ηλεκτρονικό υπολογιστικό σύστημα), θα ήταν αδιανόητο η προστασία μας να επικεντρωθεί στην κατάργηση της χρήσης της τεχνολογίας για να προφυλαχτούμε από ενδεχόμενες παραβιάσεις και εγκληματικές συμπεριφορές -τούτων δοθέντων προτιμάται η αποδυνάμωση του τρίτου παράγοντα.

**4.1.2** Άρα, επιχειρείται η ενδεικτική παράθεση προληπτικών μέτρων που αφορούν στη δημόσια παραπληροφόρηση

**4.1.2.1** Πρώτα απ' όλα, αξίζει να παραπέμψουμε στον έλεγχο των γεγονότων που διενεργείται κατά παράδοση από ειδικούς και αναλυτές. Ο έλεγχος επαλήθευσης (fact-checking) είναι η πράξη ελέγχου των δεδομένων ενός μη φανταστικού κειμένου προκειμένου να προσδιοριστεί η ακρίβεια και η ορθότητα των πραγματικών δηλώσεων στο κείμενο. Αυτό μπορεί να γίνει είτε πριν (ante hoc) είτε μετά (post hoc) τη δημοσίευση ή τη διάδοση του κειμένου. Ο έλεγχος επαλήθευσης πριν τη διάδοση,

<sup>228</sup> Βλ. την εμπειριστατωμένη ανάλυση των τριών αυτών στοιχείων στο πόνημα του *Majid Yar*, *The Novelty of "Cybercrime" - An Assessment in Light of Routine Activity Theory*, *European Journal of Criminology*, Volume 2 (4): 407-427: 1477-3708, *European Society of Criminology and SAGE Publications*, London, Thousand Oaks CA, and New Delhi 2005.

στοχεύει στην αφαίρεση των σφαλμάτων και ανακριβειών και κατόπιν στη διάδοση, ή στην απόρριψη της δημοσίευσης, αν δεν επιβεβαιώνονται όλα τα κριτήρια. Ο έλεγχος επαλήθευσης μετά τη διάδοση, ακολουθείται συνήθως από γραπτές αναφορές των ανακριβειών και κάποιες φορές από οπτικές μετρικές (visual metric), οι οποίες παρέχονται από τον οργανισμό που επιδίδεται στον έλεγχο<sup>229</sup>. Επιπρόσθετα, συναντά κανείς και υπολογιστικές μεθόδους για τον αυτόματο<sup>230</sup> έλεγχο της εγκυρότητας μιας δήλωσης πραγματικότητας.

**4.1.2.2** Τα ίδια τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μάλιστα, όπως για παράδειγμα το Facebook<sup>231</sup>, δίνουν οδηγίες στους ίδιους τους χρήστες για να προστατευτούν από ψευδείς ειδήσεις.

**4.1.2.3** Επίσης, έχουν προταθεί εργαλεία επεξεργασίας φυσικής γλώσσας<sup>232</sup> που αναλύουν το περιεχόμενο της είδησης και θα μπορούσαν να ενημερώνουν ή να προειδοποιούν τον χρήστη για το περιεχόμενο και την ποιότητα του, πριν αυτός προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια διαμοιρασμού της<sup>233</sup>.

**4.1.3** Με αυτούς τους τρόπους γίνονται προσπάθειες να περιοριστεί σε κάποιο βαθμό η δόλια ή μη διασπορά που οφείλεται στους χρήστες. Ωστόσο, όπως έχουμε επανειλημμένως υπογραμμίσει, για την ταχύτερη διασπορά (είτε αληθών είτε ψευδών) ειδήσεων ευθύνονται και οι χρήστες-bots. Ένας παγιωμένος τρόπος ανίχνευσης-εντοπισμού των bots και των botnets<sup>234</sup> είναι η ανάλυση του προφίλ των χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των μηνυμάτων που στέλνουν, μέσω αλγορίθμων επεξεργασίας φυσικής γλώσσας και τεχνητής νοημοσύνης. Ομοίως, η ανάλυση των χαρακτηριστικών ενός δικτύου<sup>235</sup> αποτελεί το βασικό συστατικό για να

<sup>229</sup> Βλ. (url: [https://en.wikipedia.org/wiki/Fact-checking#Organizations\\_and\\_individuals](https://en.wikipedia.org/wiki/Fact-checking#Organizations_and_individuals) και [https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Fact-checking\\_websites](https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Fact-checking_websites), προσπελάστηκαν στις 29.12.2018).

<sup>230</sup> Βλ. *William Yang Wang, Liar, Liar Pants on Fire. A New Benchmark Dataset for Fake News Detection, Computation and Language, 2017* και *Eugenio Tacchini, Gabriele Ballarin, Marco Della Vedova, Stefano Moret, and Luca de Alfaro, Some Like It Hoax: Automated Fake News Detection in Social Networks, Human-Computer Interaction, 2017.*

<sup>231</sup> Βλ. <https://www.facebook.com/help/188118808357379>, προσπελάστηκε στις 29.12.2018.

<sup>232</sup> Ένα από παράδειγμα είναι το ClaimBuster, βλ. <https://idir-server2.uta.edu/claimbuster/>, προσπελάστηκε στις 30.12.2018.

<sup>233</sup> Βλ. url: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2857153>, προσπελάστηκε στις 29.12.2018.

<sup>234</sup> Ως botnet λογίζεται το σύνολο των εικονικών-ψεύτικων χρηστών που μπορούν να ανταλλάσσουν μεταξύ τους μηνύματα. (βλ. και ανωτέρω τον ορισμό του botnet).

<sup>235</sup> Βλ. url: <https://arxiv.org/abs/1804.10233>, προσπελάστηκε στις 29.12.2018.

ανιχνεύσουμε ένα botnet αλλά και για να παρακολουθήσουμε τη διασπορά μιας είδησης που γίνεται viral (διαδίδεται ραγδαία), όπως επίσης και για να συμπεράνουμε ποιος ευθύνεται γι' αυτό. Για παράδειγμα, αν υποθέσουμε ότι εντοπίσουμε ένα σύνολο χρηστών που ανταλλάσσουν μεταξύ τους μηνύματα και ταυτοχρόνως έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά προφίλ και μηνυμάτων τότε είναι πολύ πιθανόν αυτοί οι χρήστες να συγκροτούν ένα δίκτυο bot. Για την ανάλυση των χαρακτηριστικών του δικτύου, χρησιμοποιούνται πλέον και οι νέες τεχνολογίες στις βάσεις δεδομένων, που είναι οι βάσεις δεδομένων γράφων (Graph Data Base), και έχουν το πλεονέκτημα της επεξεργασίας ενός μεγάλου όγκου δεδομένων πιο αποδοτικά σε σχέση με άλλες παραδοσιακές σχεσιακές βάσεις δεδομένων<sup>236 237</sup>.

**4.1.4** Για την καταπολέμηση της δημόσιας παραπληροφόρησης, έχουν προταθεί και λύσεις με βασική στόχευση την άρση της ανωνυμίας που απολαμβάνουν τα άτομα κατά τη διάρκεια της πλοήγησής τους στο διαδίκτυο. Οι εταιρείες μπορούν να το κάνουν αυτό μέσω της «εγγραφής με πραγματικό όνομα» (real-name registration), μέσω της απαίτησης δηλαδή προς τους χρήστες του διαδικτύου να παρέχουν στην πλατφόρμα φιλοξενίας την πραγματική τους ταυτότητα. Έτσι τα άτομα καθίστανται υπεύθυνα για το τι δημοσιεύουν ή διαδίδουν στο διαδίκτυο και δεν καλύπτονται πίσω από ψεύτικα ονόματα και λογαριασμούς όταν κάνουν επιθετικά σχόλια ή συμμετέχουν σε απαγορευμένες δραστηριότητες<sup>238</sup>. Κάτι παρόμοιο μπορεί να ισχύσει και για τους διαχειριστές -για παράδειγμα ένα νομοσχέδιο που υποβλήθηκε στην Ιταλική Γερουσία τον Φεβρουάριο του 2017 απαιτούσε από τα άτομα που επιθυμούσαν να ανοίξουν μια διαδικτυακή πλατφόρμα, η οποία θα δημοσιεύει ή θα διαδίδει πληροφορίες στο κοινό, να παρέχουν το όνομα της πλατφόρμας, το URL της, το όνομα και το επώνυμο του διαχειριστή και τον αριθμό φορολογίας του<sup>239</sup>.

<sup>236</sup> Βλ. url: <https://cambridge-intelligence.com/detecting-fake-news/>, προσπελάστηκε στις 29.12.2018.

<sup>237</sup> Δύο εργαλεία ελεύθερης πρόσβασης που αξιοποιούν πολλές από τις τεχνολογίες που προαναφέρθηκαν, είναι το Hoaxy και το Botometer. Βλ. url: <https://hoaxy.iuni.iu.edu/> και <https://botometer.iuni.iu.edu/#/> αντίστοιχα, όπως προσπελάστηκαν στις 29.12.2018.

<sup>238</sup> Βλ. *Zhixiong Liao*, *An Economic Analysis on Internet Regulation in China and Proposals to Policy and Law Makers*, *International Journal of Technology Policy and Law*, 2016.

<sup>239</sup> Βλ. *Francesca Fanucci*, "How Italy wants to slam fake news: Use fines and prisons," *Media Power Monitor*, 2017



**4.1.5 Άλλες προτεινόμενες λύσεις, οι οποίες μάλιστα στηρίζονται στην συνεργασία κοινού, οργανισμών και κυβερνήσεων είναι οι ακόλουθες:**

**4.1.5.1** Υπάρχει αρχικά η πρακτική της αναφοράς (report), τουτέστιν μέσω μιας εφαρμογής για τα smartphone το κοινό δύναται να αναφέρει ψευδείς ειδήσεις που συναντούν ή να εκφράσει παράπονα για παραπλανητικές πληροφορίες<sup>240</sup>.

**4.1.5.2** Έπειτα, υποστηρίζεται ότι θα ήταν ιδιαίτερος βοηθητικό να δανειστούμε εργαλεία και από την πρακτική του πληθοπορισμού (crowdsourcing), η οποία συνίσταται στην αξιοποίηση των δεξιοτήτων και καταρτίσεων των αναγνωστών-ακροατών να διακρίνουν ενδεχόμενα προβλήματα στην κάλυψη των ειδήσεων (news coverage).

**4.1.5.3** Ακόμη, κάποιες προσεγγίσεις αναφέρονται στην κερδοφορία που δύνανται να επιφέρουν οι ψευδείς ειδήσεις λόγω των διαφημίσεων<sup>241</sup>, ως μία από τις σημαντικότερες αιτίες άνθησής τους, οπότε και προτείνουν την επικέντρωση στον εξονυχιστικό έλεγχο των ad placements ως την προσφορότερη -άμεση- απάντηση στο πρόβλημα (ήδη εξάλλου κάποιες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook έχουν καταστήσει δυσχερές το έργο χρηστών που προσπαθούν να καταστήσουν επικερδείς τις ψευδείς ειδήσεις). Η αυτορρύθμιση στο πεδίο της ψηφιακής διαφήμισης είναι επιβεβλημένη (μεταξύ άλλων) και για το γεγονός ότι η βιομηχανία διαφημίσεων (ad industry) έχει προσωπικό συμφέρον (διαφύλαξη της αξιοπιστίας, brand-safety) να επιτηρεί τα διαφημιστικά της δίκτυα, αναγνωρίζοντας και απομακρύνοντας τους διαφημιστές που υποστηρίζουν fake news sites.<sup>242</sup>

<sup>240</sup> Βλ. *Shawn Lim*, Thailand Launches “Media Watch” App to Combat Fake News, *The Drum*, 2017. Οι αναφορές σε αυτήν την περίπτωση πηγάζουν κατευθείαν στο Υπουργείο Δημόσιας Υγείας.

<sup>241</sup> Στην ψηφιακή εποχή αλλάζει και το καθεστώς της διαφήμισης. Το σύγχρονο μοντέλο βασίζεται συχνά στα κλικ που απονέμουν εντυπωσιοθηρικό και εξαιρετικά δημοφιλές (*viral*) περιεχόμενο. Αυτό το μοντέλο βασίζεται σε διαφημιστικά δίκτυα που διαχειρίζονται γραφεία που εξασφαλίζουν συγχρονική τοποθέτηση των διαφημιστικών επιγραφών βάσει της αλγοριθμικής λήψης αποφάσεων. Έτσι, διευκολύνεται η τοποθέτηση διαφημίσεων σε ιστοχώρους, οι οποίοι δημοσιεύουν εντυπωσιοθηρικό περιεχόμενο (προσφυγή σε συναισθήματα, παραπληροφόρηση κ.ο.κ.).

<sup>242</sup> Αυτό το (μάλλον φιλόδοξο) επιχείρημα εκτίθεται εδώ: *David Goldberg*, Responding to “Fake News”: Is there an alternative to law and regulation?, σελ. 434-435, (url: <https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2018-05/417%20Goldberg.pdf>, προσπελάστηκε στις 15.12.2018).

**4.1.6** Τέλος, περιστασιακό μπορεί να αποκληθεί και ένα μέτρο πρόληψης που άπτεται ενός πολύ ειδικού ζητήματος (issue-focused approach)<sup>243</sup>, λ.χ. στοχεύει στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης κατά την περίοδο των εκλογών. Συγκεκριμένα, στην ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο με τίτλο «Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο: μια Ευρωπαϊκή Προσέγγιση», αναφέρεται ότι «*Η διασπορά της παραπληροφόρησης επηρεάζει επίσης τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων μέσω της στρέβλωσης της κοινής γνώμης*»<sup>244</sup> Παράδειγμα issue focused approach είναι ο ουκρανικός δημοσιογραφικός οργανισμός StopFake, ο οποίος αφιερώνεται αποκλειστικά στην αποσυγκάλυψη της παραπληροφόρησης και της προπαγάνδας του Κρεμλίνο. Κατ' επέκταση διερευνά και το πώς επηρεάζονται άλλες χώρες ανά τον κόσμο από τις εν λόγω στρεβλώσεις<sup>245</sup>. Οι προσεγγίσεις αυτές λέγεται ότι διευκολύνουν την εννοιολόγηση των ψεύτικων ειδήσεων λόγω του συγκεκριμένου πλαισίου και επιταχύνουν έτσι την ταυτοποίηση των σχετικών πλασματικών πληροφοριών. Επομένως, οι προσεγγίσεις issue-focused επιδεικνύουν καλύτερα αποτελέσματα από ό, τι οι μεμονωμένες αφηρημένες προσπάθειες που δεν έχουν εστιασθεί.

## 4.2 Κοινωνική πρόληψη

**4.2.1** Η έτερη γραμμή πρόληψης σε εγκληματολογικό επίπεδο έχει έναν χαρακτήρα περισσότερο κοινωνικό και συνίσταται στην σωστή εκπαίδευση<sup>246</sup> και ενημέρωση

<sup>243</sup> Για παράδειγμα το Facebook παρείχε βοήθεια στις κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια των πρόσφατων γαλλικών και γερμανικών εκλογών (βλ. *Josh Constine*, 11 ways Facebook tried to thwart election interference in Germany, TechCrunch, September 27, 2017 και *Eric Auchard and Joseph Menn*, Facebook cracks down on 30,000 fake accounts in France, Reuters, April 14, 2017). Βλέπε επίσης και την πρακτική των task forces στο *Will Ziebell*, Australia forms task force to guard elections from cyber attacks, Reuters, 2018 (url: <https://www.reuters.com/article/us-australia-security-elections/australia-forms-task-force-to-guard-elections-from-cyber-attacks-idUSKCN1J506D>, προσπελάστηκε στις 30.12.2018).

<sup>244</sup> Σελ. 2, (url : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236&from=EN>, προσπελάστηκε στις 30.12.2018).

<sup>245</sup> Βλ. (url: <https://www.stopfake.org/en/about-us/>, προσπελάστηκε στις 30.12.2018).

<sup>246</sup> Πολλοί μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί όπως το Politifact, το Factcheck org., το StopFake κλπ. εκτός από τις εκάστοτε εκφορές κρίσεων περί της εγκυρότητας μιας είδησης (περιστασιακή λειτουργία) έχουν και παιδευτική αποστολή. Για παράδειγμα το StopFake παρέχει καθοδήγηση στους αναγνώστες του για το πώς να επαληθεύουν αν μια είδηση είναι ψευδής. Ακόμη, διαθέτει βίντεο όπου ειδικοί καταρρίπτουν ψευδείς ειδήσεις, τα οποία προβάλλονται τόσο στον διαδίκτυο όσο και στην εγχώρια τηλεόραση. Βλ. url: <https://www.stopfake.org/en/about-us/>, προσπελάστηκε στις 30.12.2018.

των πολιτών. Οι πολίτες, με δεδομένο ότι ο ανθρώπινος παράγοντας είναι καίριος, αποκτώντας επίγνωση της διαστάσεως του προβλήματος, ήτοι των μορφών και των κινδύνων της δημόσιας παραπληροφόρησης, θα μπορούν πρώτα απ' όλα να προστατεύονται καλύτερα, αλλά και να καταγγέλλουν ορθότερα και συχνότερα τα περιστατικά θυματοποίησής τους (βοηθώντας συνάμα και στην ελαχιστοποίηση του σκοτεινού αριθμού). Μπορούν δηλαδή να γίνουν οι ίδιοι ενεργά υποκείμενα της αντιμετώπισης του εγκλήματος<sup>247</sup> με ποικίλους τρόπους, όπως για παράδειγμα με το να βοηθούν στον εντοπισμό προβληματικών και υπόπτων ιστοσελίδων<sup>248</sup>. Το ευκαίιο αποτέλεσμα, ιδίως χάρη στη ενεργό δράση των πολιτών και το επαναλαμβανόμενο feedback (ανάδραση-ανατροφοδότηση) που δίδουν το σύστημα, είναι η συνεχής παρακολούθηση (monitoring) του προβλήματος και η διαρκής επαναξιολόγηση/επικαιροποίηση των εκάστοτε υφιστάμενων αντιδράσεων σε αυτό.

**4.2.2.1** Κατά πρώτον, έχει προταθεί μια ανανεωμένη επικέντρωση στον «μιντιακό» αλφαριθμητισμό-εγγραμματισμό (media literacy) στα σχολεία<sup>249</sup>, που στηρίζεται στην από κοινού δράση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με δημοσιογράφους, επιχειρηματίες, μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς κ.ά. φορείς και αποβλέπει στην καλλιέργεια της συναισθηματικής αυτοδιαχείρισης των μαθητών. Η ικανότητα να αποστασιοποιείται κανείς συναισθηματικά από το περιεχόμενο που συναντά σε ποικίλες δημοσιεύσεις, είναι πρωτεύουσα στη διάπλαση της προσωπικότητάς του. Απλά και κατανοητά μαθήματα που σχετίζονται με τις κινήσεις που πρέπει να γίνουν πριν εκδηλώσουμε την αρέσκειά μας για είδηση ή πριν αποφασίσουμε να την κοινοποιήσουμε, με την αποφυγή των φιλτραρισμένων «φουσκών» (filter bubbles), με την κατανόηση των κινδύνων που εγκυμονεί η έκθεση στην πληροφορία (exposure to information), είναι απαραίτητο πλέον να τα παρακολουθήσει κανείς από νεαρή

<sup>247</sup> Βλ. *Αναστασία Χαλκιά*, Στάσεις απέναντι στη συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική σε περιοχές με διαβάθμιση εγκληματικότητας στην Αθήνα, *Εγκληματολογία*, 2004, σελ. 66.

<sup>248</sup> Βλ. *Louise I. Shelley*, Organized Crime, Terrorism and Cybercrime, in: *Security Sector Reform: Institutions, Society and Good Governance*, Alan Bryden/Philipp Fluri (eds.), Nomos Verlagsgesellschaft, 2003, Baden-Baden σελ. 310. Η πρακτική του reporting κατεγράφη και παραπάνω, εντάσσοντάς την στην περιστασιακή πρόληψη. Εδώ εστιάζουμε, βέβαια, στο εκπαιδευτικό υπόβαθρο ως προϋπόθεση για την ορθότερη υλοποίηση των προτάσεων περιστασιακής πρόληψης.

<sup>249</sup> Παραδείγματα χωρών στις οποίες το μέτρο αυτό έχει ήδη τεθεί σε ισχύ είναι ο Καναδάς, η Ιταλία και η Ταϊβάν (βλ. *Gulizar Haciyakupoglu, Jennifer Yang Hui, V. S. Suguna, Dymples Leong, and Muhammad Faizal Bin Abdul Rahman*, Countering Fake News. A Survey of Recent Global Initiatives, S. Rajaratnam School of International Studies, 2018, σελ. 7 (url: [https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2018/03/PR180307\\_Countering-Fake-News.pdf](https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2018/03/PR180307_Countering-Fake-News.pdf), προσπελάστηκε στις 01.01.2019).

ηλικία. Επίσης, ο μιντιακός αλφαριθμητισμός πρέπει να εφοδιάσει (ιδίως) τα παιδιά και τους νέους<sup>250</sup> με τα κριτήρια αξιολόγησης της εγκυρότητας και του βαθμού μεροληψίας των πηγών όπως επίσης και με τα κριτήρια διάκρισης των διαφόρων ειδών δημοσιογραφίας (λ.χ. διερευνητική, προπαγανδιστική, editorial κλπ.)<sup>251</sup>. Εν ολίγοις, παρέχει κατευθυντήριες γραμμές για την πρόσβαση στην πληροφορία αλλά και για την ανάλυση, αξιολόγηση και δημιουργία αυτής, ενισχύοντας παράλληλα την κατανόηση του ρόλου των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην κοινωνία, καθώς και τις βασικές δεξιότητες έρευνας και αυτοέκφρασης που είναι απαραίτητες για τους πολίτες μιας σύγχρονης δημοκρατίας<sup>252</sup>.

**4.2.2.2** Είναι γεγονός ότι υπάρχουν αρκετοί εκπαιδευτικοί μέθοδοι ούτως ώστε αυτό να καταστεί δυνατό αλλά μια συγκεκριμένη αξίζει την προσοχή μας: υπάρχουν επιτραπέζια παιχνίδια fake news που βοηθούν στην αναγνώριση των ψευδών ειδήσεων και για τα οποία υπάρχουν ορισμένα επιστημονικά τεκμήρια ότι παίζοντας ολοένα και περισσότερο κάμπτεται σημαντικά η πειστικότητα των ψευδών ειδήσεων που συναντούν τα άτομα στο διαδίκτυο ή στα Μ.Μ.Ε.<sup>253</sup> Αντίστοιχα παιχνίδια

<sup>250</sup> Εκτιμάται ότι παγκοσμίως, ένας στους τρεις χρήστες του διαδικτύου είναι κάτω από 18 ετών και ότι 12 έως 15 ετών δαπανούν παραπάνω από είκοσι ώρες τη βδομάδα στο διαδίκτυο. Βλ. ([url: https://www.ofcom.org.uk/data/assets/pdf\\_file/0020/108182/children-parents-media-use-attitudes-2017.pdf](https://www.ofcom.org.uk/data/assets/pdf_file/0020/108182/children-parents-media-use-attitudes-2017.pdf), προσπελάστηκε στις 15.12.2018).

<sup>251</sup> Βλ. *Darren G. Lilleker*, Evidence to the Culture, Media and Sport Committee 'Fake news' inquiry presented by members of the Centre for Politics & Media Research, Faculty for Media & Communication, Bournemouth University, UK ([url: http://eprints.bournemouth.ac.uk/28610/3/Evidence%20Submission%20-%20Fake%20News%20FINAL.pdf](http://eprints.bournemouth.ac.uk/28610/3/Evidence%20Submission%20-%20Fake%20News%20FINAL.pdf), προσπελάστηκε στις 30.12.2018).

<sup>252</sup> Βλ. σχετικά Center for Media Literacy, Media Literacy: A Definition and More ([url: http://www.medialit.org/media-literacy-definition-and-more](http://www.medialit.org/media-literacy-definition-and-more), προσπελάστηκε στις 01.01.2019), *Douglas Kellner*, Cultural Studies, Multiculturalism, and Media Culture ([url: https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/SAGEcs.htm](https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/SAGEcs.htm), προσπελάστηκε στις 01.01.2019) και National Literacy Trust, Commission on Fake News and the Teaching of Critical Literacy Skills in Schools ([url: https://literacytrust.org.uk/policy-and-campaigns/all-party-parliamentary-group-literacy/fakenews/](https://literacytrust.org.uk/policy-and-campaigns/all-party-parliamentary-group-literacy/fakenews/), προσπελάστηκε στις 01.01.2018).

<sup>253</sup> ... όπως τονίζει ο *Ορέστης Γιωτάκος* ([url: https://www.youtube.com/watch?v=gWZFFJgROt8](https://www.youtube.com/watch?v=gWZFFJgROt8), προσπελάστηκε στις 01.01.2019). Βλ. και *Jon Roozenbeek & Sander van der Linden*, The Fake News Game: Actively Inoculating Against the Risk of Misinformation, Manuscript accepted and in press at the Journal of Risk Research ([url: https://www.cam.ac.uk/sites/www.cam.ac.uk/files/fakenews\\_latest\\_jrr\\_aaas.pdf](https://www.cam.ac.uk/sites/www.cam.ac.uk/files/fakenews_latest_jrr_aaas.pdf), προσπελάστηκε στις 01.01.2019). Το παιχνίδι βέβαια είχε ανέκαθεν κοινωνικοποιητική λειτουργία σύμφωνα με πολλούς θεωρητικούς (ένας εξ' αυτών και ο ιδιαίτερα επιδραστικός Αμερικάνος κοινωνιολόγος G.H. Mead), ενώ κάθε άλλο παρά αντιδιαστέλλεται στη σοβαρότητα, όπως δείχνει περίτεχνα ο Ολλανδός ιστορικός του πολιτισμού *Johan Huizinga*, στο πρώτο κεφάλαιο του *Homo Ludens*, ενός εκ των σπουδαιότερων μελετημάτων που έχει γραφτεί ποτέ για τα παιχνίδια. Βλ. *George Ritzer*, Θεωρία των συμβολικών διαντιδράσεων, στο *Μαρία Πετμεζίδου* (επιμ.) Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία τομ. 1, εκδ. ΠΕΚ,

υπάρχουν και σε ιστοσελίδες πρωτοβουλίας καταπολέμησης των fake news, όπως το stopfake bingo στην ιστοσελίδα stop fake<sup>254</sup>.

**4.2.3** Εξίσου σημαντική (ως προέκταση των παραπάνω) είναι και η αποκρυστάλλωση κοινωνικών νορμών και νοοτροπιών που συντελούν στην αποφυγή της παγίδας της παραπληροφόρησης. Για παράδειγμα, θα ήταν φρόνιμο και αρμόζον τα άτομα να συλλέγουν (ει δυνατόν) όλες (ή αρκετές από) τις εκπεφρασμένες απόψεις πάνω σε κάθε ζήτημα που τους απασχολεί αντί να προτρέχουν σε βιαστικά και αβάσιμα συμπεράσματα, όπως επίσης και να διαμοιράζουν πληροφορίες με υπευθυνότητα (αφού πρώτα δηλαδή διασταυρώσουν-επικυρώσουν την αυθεντικότητα της πηγής και του γράφοντος και αφού διαβάσουν πλήρως και όχι αποσπασματικά την είδηση). Κατ' αυτόν τον τρόπο αυξάνονται κατά πολύ οι πιθανότητες να διαμορφωθούν πολίτες που είναι σε θέση να κάνουν ώριμες και βασισμένες στην πραγματικότητα εκτιμήσεις για το ποιους πρέπει να εμπιστευθούν, χωρίς να διατρέχουν ανά πάσα στιγμή τον κίνδυνο της χειραγώγησης και της παραπλάνησης. Τέλος, είναι στοιχειώδης υποχρέωση όλων των φορέων που χαρακτηρίζουν ειδήσεις ως ψευδείς και τις λογοκρίνουν να παρέχουν αποδείξεις, επιχειρήματα και δικαιολόγηση -ειδεμής δεν υπάρχει καμία εγγύηση ότι αυτό δεν μεταφράζεται σε παρεμπόδιση της διάδοσης αντιλήψεων που υποσκάπτουν την κοσμοθεωρία τους- έτσι ώστε και οι πολίτες να συνηθίσουν να σκέπτονται και να κρίνουν κατά τον ίδιο τρόπο.

## 5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Συγκεφαλαιώνοντας, τα ερωτήματα που προκύπτουν από την προηγηθείσα παράθεση της ποικιλομορφίας των απαντήσεων στο φαινόμενο της παραπληροφόρησης αφορούν στις αποκλίσεις που παρουσιάζονται από χώρα σε χώρα τόσο στην εφαρμογή του ίδιου προληπτικού μέτρου (για παράδειγμα αποκλίσεις στη νομοθεσία) όσο και στην επιλογή του είδους της πρόληψης (ποινική, περιστασιακή, κοινωνική) ή ακόμη και του συνδυασμού προληπτικών μέτρων. Μολονότι δεν υπάρχει ομοφωνία

---

σελ. 245-246 και *Johan Huizinga, Ο άνθρωπος και το παιχνίδι (Homo Ludens)*, Γνώση, 1989, αντίστοιχα.

<sup>254</sup> Βλ. (url: <https://www.stopfake.org/content/uploads/2017/04/StopFake-Bingo.pdf>, προσπελάστηκε 30.08.2019).

ως προς το ποια εκδοχή της πρόληψης απαντά στο πρόβλημα ικανοποιητικότερα, απώτερος στόχος όλων των μέτρων θα πρέπει να ναι αναμφίβολα ο μετριασμός του φαινομένου χωρίς όμως να καταπατηθούν οιοσδήποτε κεκτημένες ελευθερίες ή να χαθούν τα προνόμια που κομίζει η ψηφιακή εποχή. Για τον λόγο αυτό ενδείκνυται η προοπτική όχι μιας αποκλειστικής διάζευξης στην επιλογή μέτρου (λ.χ. είτε νόμοι, είτε μέτρα ασφάλειας, είτε εκπαιδευτικές εκστρατείες, είτε διεπιστημονικές έρευνες κλπ.) αλλά μιας σύζευξης των μέτρων<sup>255</sup>.

Προκειμένου να διατηρηθεί ένα ανοικτό, δημοκρατικό σύστημα, ο συντονισμός των δράσεων των κυβερνήσεων, των τεχνολογικών επιχειρήσεων, των καταναλωτών κ.ο.κ. είναι αποφασιστικής σημασίας. Οι κυβερνήσεις πρέπει να προωθήσουν τον μιντιακό εγγραμματισμό και να ενδυναμώσουν την επαγγελματική δημοσιογραφία στις χώρες τους. Η βιομηχανία ειδήσεων πρέπει να παρέχει υψηλής ποιότητας δημοσιογραφία, προκειμένου να ξανακερδίσει την εμπιστοσύνη του κοινού. Οι τεχνολογικές επιχειρήσεις πρέπει να επενδύσουν σε εργαλεία που ανιχνεύουν τις ψευδείς ειδήσεις και να συνδράμουν στη μείωση των οικονομικών κινήτρων όσων αποκομίζουν κέρδος από την παραπληροφόρηση. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα πρέπει να εντάξουν εντός των προγραμμάτων σπουδών τον μιντιακό αλφαριθμητισμό και μάλιστα να του δώσουν υψηλή προτεραιότητα. Τέλος, τα άτομα πρέπει να προσφεύγουν σε διάφορες πηγές ώστε να αποφευχθεί η μονομέρεια και ο

<sup>255</sup> Βλ. για παράδειγμα την πρωτοβουλία First Draft, που συστήνει έναν μη κερδοσκοπικό συνασπισμό για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης ([url: https://firstdraftnews.org/community-of-practice/](https://firstdraftnews.org/community-of-practice/), προσπελάστηκε στις 01.01.2019). Τα εμπλεκόμενα μέρη του συνασπισμού είναι: τεχνολογικές επιχειρήσεις (π.χ. Google News Lab, Facebook και Twitter), ακαδημαϊκά και ερευνητικά ιδρύματα (π.χ. University of Southern California Annenberg School of Communication and Journalism, Tufts Fletcher School και Public Data Lab), ειδησεογραφικά πρακτορεία (π.χ. The Washington Post, Reuters και The Guardian) και άλλες παρεμφερείς οργανώσεις (π.χ. FactCheck Initiative Japan και Now This). Η εν λόγω πρωτοβουλία είναι αφιερωμένη στην υποστήριξη δημοσιογράφων, ακαδημαϊκών και τεχνολόγων που εργάζονται για την αντιμετώπιση προκλήσεων που σχετίζονται με την εμπιστοσύνη, την αξιοπιστία και την αλήθεια στην ψηφιακή εποχή. Περιλαμβάνει ένα παγκόσμιο δίκτυο επαλήθευσης/εξακρίβωσης και συνεργατικής έρευνας, συνεργάζεται με την με την ολόενα και περισσότερο αναπτυσσόμενη κοινότητά του για τη διεξαγωγή καινοτόμων και πειραματικών ερευνητικών προγραμμάτων και συνεχώς παρέχει εκπαίδευση (online και offline) προσανατολισμένη στην επέκταση και την ενσωμάτωση των βέλτιστων πρακτικών σε ειδησεογραφικά γραφεία και σχολές δημοσιογραφίας ανά τον κόσμο. Με επίκεντρο την αντιμετώπιση της διαταραχής της πληροφορίας, η πρωτοβουλία First Draft βασίζεται στην πρωτοποριακή εργασία της γύρω από τις εκλογές στις ΗΠΑ, στη Γαλλία, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στη Γερμανία, στη Βραζιλία και στη Νιγηρία. Τέλος το 2019, θα υποστηρίξει την ανάπτυξη βιώσιμων, συνεργατικών προσπαθειών στην Αργεντινή, την Αυστραλία, τον Καναδά, την Ινδονησία, τη Νότια Αφρική, την Ισπανία και την Ουρουγουάη, καθώς και ένα διασυνοριακό σχέδιο για τη διερεύνηση των τακτικών και των τάσεων παραπληροφόρησης στην Ευρώπη.



παρωπιδισμός που οδηγούν στην τυφλή αποδοχή των ψευδολογιών και προπάντων να είναι (τουλάχιστον σε πρώτη φάση) σκεπτικά απέναντι στα όσα ακούν ή διαβάζουν.